

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

İÇ-GRUP VE DIŞ-GRUPLARA YÖNELİK
ÖZGECİLİĞİN EVRENSELÇİLİK VE
İYİLİKSEVERLİK DEĞER BOYUTLARINA GÖRE
FARKLILAŞMA DERECELERİ

Ogeday ÇOKER

2502150200

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Sevim CESUR

İSTANBUL – 2022

ÖZ

İÇ-GRUP VE DIŞ-GRUPLARA YÖNELİK ÖZGECİLİĞİN EVRENSELÇİLİK VE İYİLİKSEVERLİK DEĞER BOYUTLARINA GÖRE FARKLILAŞMA DERECELERİ

OGEDAY ÇOKER

Özgecilik herhangi bir menfaat beklentisi içerisinde olmadan diğer bir kişiye gönüllü olarak yardım etme davranışıdır. Menfaatler sadece bireysel düzeyde değil bireyin ait olduğu gruplar çerçevesinde de değerlendirilebilmektedir. Bu yüzden özgeci davranışın gözlenmesi üzerinde bireylerin iç grup ve dış grup farklılaşmalarının etkisi bulunabilmektedir. Bireyler özgeci davranışları, evrimsel teorilerin belirttiği üzere iç gruplarına daha fazla göstermektedirler. Bununla birlikte bireylerin değer sistemlerinin de özgeci davranış üzerinde önemli etkileri vardır. Schwartz'ın değer kuramına göre evrenselci değerlere sahip bireyler, geniş bir perspektiften çevrelerini önemserken iyilikseverlik değer yapısına sahip bireyler, daha dar sınırlar içerisindeki çevrelerini önemsemektedirler. Bu araştırma, bireylerin sahip oldukları değer sistemlerinin, iç ve dış gruplarına yönelik özgeci davranış düzeyleri üzerinde ne tür etkilerinin olduğu incelemektedir.

Araştırma, iki aşamadan oluşmaktadır. 1847 üniversite öğrencisinin katıldığı birinci aşamada özgecilik ölçeği ve değerler ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın ikinci aşamasına ise ilk aşamadan seçilen 120 kişi katılmıştır. İkinci aşamada katılımcıların araştırmanın birinci aşamasında belirtmiş oldukları iç grup ve dış gruplarına yönelik özgeci davranışları, para paylaşımı üzerinde deneysel bir desen ile incelenmiştir. Yapılan analizler bireylerin sahip oldukları değer tiplerinin iç grup ve dış gruplarına yönelik özgeci davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Yapılan regresyon analizleri, evrenselcilik değer tipinin özgeciliği iyilikseverlikten daha iyi açıkladığını göstermektedir. Bireyler özgeci davranışı en fazla iç grup üyelerine göstermekte ve ayrımcılık düzeyleri arttıkça özgecilik davranışlarının görülme miktarı düşmektedir. Bununla birlikte evrenselci bireyler, nötr ve dış gruplarına yönelik daha fazla özgeci davranışta bulunmaktadırlar. Bu bulgular, ayrımcılığı üreten kimlik politikalarından ziyade evrenselci değerlerin öne çıkarılmasının önemine vurgu yapılarak tartışılmış ve bu konuda üretilebilecek öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Özgecılık, yardım davranışı, ayrımcılık, değerler, evrenselcilik, iyilikseverlik

ABSTRACT

DIFFERENTIATION DEGREES OF ALTRUISM TOWARDS IN-GROUPS AND OUT-GROUPS ACCORDING TO UNIVERSALISM AND BENEVOLENCE VALUE DIMENSIONS

OGEDAY ÇOKER

Altruism is a voluntarily helping behaviour to another person without expecting any benefit. Benefits can be evaluated not only at the individual level, but also within the groups which the individual belongs. Therefore, ingroup and outgroup differentiations of individuals may have an effect on altruistic behaviour. Individuals show more altruistic behaviours to their ingroups, as evolutionary theories suggest. In addition, individuals value systems also have important effects on altruistic behaviour. According to Schwartz's value theory, universalist individuals care about their environment from a broad perspective, while individuals with benevolent values care about their environment within narrower limits. This research examines the effects of the individual's value systems on the level of altruistic behavior towards internal and external groups.

The research consists of two stages. 1847 university students completed altruism and value scales in the first stage. 120 students selected from the first stage for participating the second stage of the research. In the second stage, participants altruistic behaviour towards the ingroup and outgroup, which they stated in the first stage of the research, were examined with an experimental design by money sharing. The analyzes indicate that the value types of individuals have a significant effect on the altruistic behaviors towards ingroups and outgroups. The regression analyze shows that universalism explains altruism better than benevolence. Individuals behave more altruistic to ingroup members than outgroups and as the discrimination levels increase altruistic behaviour decreases. However, universalist individuals are more altruistic towards their neutral and outgroups. These findings were discussed by the importance of highlighting universalism rather than identity policies that produce discrimination.

Keywords: Altruism, helping behaviour, discrimination, values, universalism, benevolence

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın gerçekleşmesi birçok kişinin desteği olmadan mümkün olmazdı. Öncelikle tüm yüksek lisans ve doktora eğitimim boyunca hem akademik hem de psikolojik açıdan yanımda olmaktan geri durmamış, sıkıştığım her anda bana üzerine en uygun şekilde düşünebileceğim ipuçlarını vermekten çekinmemiş, ihtiyaç duyduğum hiçbir anda iyi niyetli gülümsemesinden beni mahrum bırakmamış çok değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Sevim Cesur'a çok teşekkür ederim. Umarım her üniversite öğrencisinin ve hatta her insanın, Sevim Cesur gibi, en uygun yolu yeri geldiğinde doğrudan yeri geldiğinde de bilgece bir göz kırpması ile işaret edebilen bir akıl hocası olur. Hayatımın kalanında da engebeli olsun olmasın yürüdüğüm tüm yollarda kendisinden bir iz görmeye devam etmeyi dilerim.

Doktora tez sürecim boyunca bilmediğim, görmediğim, dikkat etmediğim tüm noktalarda bana yol gösteren, bu tezin planlanıp, yürütülüp en nihayetinde de tamamlanmasında çok büyük emekleri olan ve tez komitemde olmayı kabul eden Doç. Dr. Sema Karakelle, Dr. Öğretim Üyesi Alp Giray Kaya'ya, ayrıca tez komitemde bulunduğu süre boyunca değerli fikirlerini esirgemeyen Elif Çelebi'ye özellikle teşekkürlerimi sunarım.

Tüm tez sürecimin sonlandırılmasında belki de az önce bahsettiğim tüm değerli isimler kadar emeği olan, ben sevinirken benimle sevinen, ben üzülürken benimle üzülüp beni o üzüntüden çıkarmaya çalışan, değerli zamanını bana ayırmaktan bir kez olsun geri durmayan, tüm bu süreç boyunca benim tüm heyecanımı benim kadar paylaşan, sıkıştığım, dara düştüğüm her anda elimden tutup kaldıran en yakınım Nilay'a en içten şekilde teşekkür ederim.

İyi ve kötü bir çok olayın içine sığdırıldığı doktora eğitimim boyunca birlikte büyümeye devam edip aynı dönemde olgunlaştığımız (tabi ki bir miktar...), birlikte neredeyse aynı tecrübeleri yaşayıp hayatı görüş biçimimizi enteresan bir şekilde çok benzer olarak var etmeyi başardığımız, belki de tek bir bilinç olabileceğini düşünmemde en büyük yere sahip olan, daha nice tecrübeleri birlikte yaşayacak olmaktan büyük heyecan duyduğum abim ve en yakın dostum Çağatay Çoker'e özellikle teşekkürlerimi sunarım.

Birlikte güzel bir bölüm kurduğumuz, ancak sadece akademik olarak değil birbirimizin yakın arkadaşları olmayı başararak da Denizli'yi güzel kılan ekibimiz Servet Kaçar Başaran, Zeynep Erdoğan Yıldırım, Selver Özgür ve Rukiye Kızıltepe'ye

tüm bu süreç boyunca yanımda oldukları için teşekkür ederim. Hep birlikte nice güzel günler görüp güzel işler yapacak olmamızın heyecanını bu dostlarımla paylaşmak, geleceğe umutla bakmamın en büyük sebeplerinden.

Yaklaşık 20 senelik dostluğumuz süresince birlikte ağlayıp birlikte güldüğüm, her zaman yanımda olduklarını ve olacaklarını bildiğim, birbirimizle uğraşmanın kelimelere dökülemeyecek kadar değerli dostluğumuzun belki de en güzel çeşnişi olan çok kıymetli arkadaşlarım İge ve Özer'e tüm bu gergin süreç boyunca bana destek vermeleri sebebiyle teşekkür ederim.

Kendisini tanıdığımdan beri hayatımın en büyük renklerinden, birlikte geçirdiğimiz ve daha geçireceğimiz tüm keyifli ve kaliteli zamanlar, yollar, geziler, tatiller için, ayrıca tez dönemimde beni destekleyen, benim için koşturmaktan ve zamanını ayırmaktan çekinmeyen çok sevgili dostum ve çalışma arkadaşım Yakup Azak'a, her zaman birlikte beyin fırtınası yaptığım, hoş sohbetleriyle, bakış açılarıyla, dara düştüğümde verdikleri sonsuz destekleri ve her zamanki güler yüzleriyle sürekli yanımda olduklarını bildiğim çalışma arkadaş ve dotlarım Muhammed Şükrü Aydın ve Sercan Balım'a özellikle teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca sohbeti, (yeri geldiğinde kötü) arkadaşlığı ve kendime yakın gördüğüm hayata bakışıyla zamanımı hep kaliteli bir şekilde değerlendirmeme sebep olan dostum Müjdat Bulmuş'a; gerek entelektüel birikiminden gerekse o nadir bulunur esprî anlayışından yararlandığım çalışma arkadaşım Alaatin Oğuz'a; hayata farklı baktığım zamanlarda yer yer bana eşlik eden sevgili arkadaşlarım Metin Akdeniz ve Mehmet Durgut'a; tüm bu süreçte bana ellerinden geldiğince destek olan arkadaşlarım Murat Türk, Dilek Uzunkaya, Okyanus Çobanoğlu ve Çağlar Solak'a; bu tezin bitmesini neredeyse benim kadar isteyen Seyfi Korkut Korkmaz ve Özcan Çizmeci'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak tabii ki var oluşumun ilk gününden bu zamana kadar bir kez olsun karşılıksız destek ve sevgilerini benden esirgemeyen, bulunduğum yerde olmamda en büyük paya sahip annem Aygül Çoker ve babam Ahmet Çoker'e ne kadar teşekkür etsem az.

Bu tez, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından Hızlı Destek Programı (1002) kapsamında 221K225 proje numarasıyla desteklenmiştir.

Ogeday ÇOKER

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR

1.1. Özgecilik.....	4
1.1.1. Özgeciliğin Tanımı.....	4
1.1.2. Özgecilik Problematiği.....	9
1.1.3. Özgeciliğin Altyapıları.....	13
1.1.3.1. Kapsayıcı Seçilim Kuramı.....	13
1.1.3.2. Karşılıklı Özgecilik.....	15
1.1.3.3. Empatik Özgecilik Kuramı.....	18
1.1.3.4. Çok Düzeyli Seçilim Kuramı.....	23
1.1.3.5. Özgeciliğe İlişkin Altyapıları Değerlendirilmesi.....	27
1.2. Değerler.....	28
1.2.1. Değerlerin Tanımı ve İşlevi.....	28
1.2.2. Schwartz'ın Değer Kuramı.....	38
1.2.3. Schwartz'ın Değer Kuramı ve Özgecilik.....	41
1.3. Sosyal Kimlikler, İç Grup -Dış Grup Üyelikleri ve Ayrımcılık.....	44
1.3.1. Sosyal Kimlik ve Grup Üyelikleri.....	44
1.3.2. İç Grup – Dış Grup Kategorileştirmesi.....	48
1.3.3. Gruplar Arası Çatışma, İç Grubu Kayırma ve Ayrımcılık.....	51
1.4. Yapılan Çalışmalar.....	56
1.5. Araştırmanın Hipotezleri.....	78

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Çalışmanın Birinci Aşaması.....	83
2.1.1. Katılımcılar.....	83
2.1.2. Veri Toplama Araçları.....	84

2.1.2.1. Demografik Form.....	84
2.1.2.2. Özgeciliik Ölçeği.....	84
2.1.2.3. Portre Değerler Ölçeği.....	84
2.1.2.4. Ses Çekiciliği Ölçeği.....	85
2.1.3. İşlem.....	85
2.2. Çalışmanın İkinci Aşaması.....	85
2.2.1. Katılımcılar.....	86
2.2.2. Veri Toplama Araçları.....	87
2.2.2.1. Görsel Bulunmaya Ses Videoları.....	87
2.2.2.2. Görsel İçeren Videolar.....	88
2.2.2.2.1. Uyararı Setinde Bulunan “Görsel İçeren Videoların” Hazırlanması ve Videoların Belirlenme Sürecinde Yapılan Ön Çalışmalar... ..	88
2.2.2.2.1.1. Birinci Ön Çalışma.....	88
2.2.2.2.1.2. İkinci Ön Çalışma.....	89
2.2.2.2.1.3. Üçüncü Ön Çalışma.....	89
2.2.2.2.1.1. Dördüncü Ön Çalışma.....	90
2.2.2.3. Videolarla İlgili Ses Çekiciliği Soruları.....	90
2.2.2.4. Para Bağış Formu.....	90
2.2.3. Bağımlı Ölçüm.....	91
2.2.3.1. Para Paylaşımı.....	91
2.2.4. Deney Deseni.....	91
2.2.5. İşlem.....	91
2.2.5.1. Pilot Çalışma.....	94
2.2.5.1.1. İşlem ve Sonuçlar.....	94
2.2.5.1.2. Pilot Çalışmanın Ardından Katılımcılardan Alınan Geri Bildirimler.....	94
2.2.6. Analiz.....	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

3.1. Araştırmanın Birinci Aşamasına İlişkin Veriler.....	97
3.1.1. Araştırmanın Birinci Aşamasında Uygulanan Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler.....	97
3.1.2. Araştırmanın Birinci Aşamasında Uygulanan Ölçek ve Demografik Verilere İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları.....	99

3.1.3. Hipotez 1'e İlişkin Analiz Sonuçları.....	101
3.1.4. Hipotez 2'ye İlişkin Analiz Sonuçları.....	101
3.1.5. Hipotez 3'e İlişkin Analiz Sonuçları.....	101
3.2. Araştırmanın İkinci Aşamasına İlişkin Analiz Sonuçları.....	102
3.2.2. Hipotez 4'e İlişkin Analiz Sonuçları.....	103
3.2.3. Hipotez 5'e İlişkin Analiz Sonuçları.....	103
3.2.4. Araştırmanın İkinci Aşamasının Hipotezleştirilmemiş Verilerine İlişkin Analiz Sonuçları.....	106
TARTIŞMA VE SONUÇ	108
KAYNAKÇA	126
EKLER	150
ÖZGEÇMİŞ	160

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: Değerler ve Tanımları.....	39
Tablo 3.1: Özgeçilik Ölçeği, Portre Değerler Ölçeği, Kimlik Aidiyetleri ve Kimlik Mesafelerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler.....	98
Tablo 3.2: Değerler, Özgeçilik, Kimlik Aidiyetleri ve Kimlik Mesafeleri Arasındaki Korelasyon Katsayıları	99
Tablo 3.3: Özgeçilik Üzerindeki Evrenselcilik ve İyilikseverlik Değer Tiplerinin Etkilerine İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları.....	102
Tablo 3.4: Araştırmanın İkinci Aşamasındaki Özgeçilik Düzeylerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler.....	102
Tablo 3.5: Özgeçilik, Değer Tipleri ve Kimlik Gruplarına İlişkin Karma Desenli Varyans Analizi Sonuçları.....	103

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Nihai Arzuların, Aracı Arzular ve İnançların Etkileşimiyle Eyleme Dönüşmesi	10
Şekil 1.2: Yardım Davranışının Benmerkezci ve Özgeci Yapıları	21
Şekil 1.3: Çembersel Değer Modeli	40
Şekil 2.1: Çalışmanın İkinci Aşamasına Katılan Kişi Sayıları ve Gruplara Göre Dağılımları.....	87
Şekil 2.2: Çalışmada Sunulan Videolardaki Bireylerin Kimlik Bilgilerinin Yazılı Olarak Verildiği Fotoğraf Karesi.....	93
Şekil 2.3: Çalışmanın Üç Basamağı ve Değişkenlerin Sunum Sırası.....	93
Şekil 3.1: Değer Tipleri ve Grup Farklılaşmalarına göre Özgeci Paylaşım Grafiği.....	106

GİRİŞ

11 Haziran 1963 günü, Thich Quang Duc isimli Budist bir rahip, eşliğindeki iki keşiş ile Ho Chi Minh kentindeki (eski ismiyle Saygon) Nguyễn Đình Chiểu ve Cách Mạng Tháng Tám sokaklarının kesişiminde bindikleri arabadan inerler (“Thich Quang Duc”, 2020). Thich Quang Duc yere bağdaş kurarak oturur ve üzerine benzin döktükten sonra kendisini ateşe verir (Hanh, 1993, s. 43). Thich, bu davranışı Vietnam Savaşı ve dönemin hükümetinin Budistlere yönelik baskılarını protesto etmek amacıyla yapmıştır. Thich Quang Duc’ın kendisini yaktığı fotoğraf tüm dünyada bilirse de birçok rahip de kendisini yakarak benzer protesto davranışları göstermişlerdir. Hanh, batı dünyasının bu davranışları bir intihar olarak değerlendirmesine karşı çıkar ve Budizm’de intihar kavramsallaştırmasının çok önemli bir “ihlal” olduğunu belirterek Budist rahiplerin kendilerini yakmalarının intihar olarak değerlendirilemeyeceğini savunur. İntihar hayatın zorluklarına katlanamayan birinin kendini yok etmesiyle Budizm’de kendini yakanların cesaretlerini ve umutlarını kaybetmediklerini, tersine iyi bir şeyin olması için son derece cesur bir hareket ortaya çıkardıklarını vurgular. Bu kendini yok ediş, dünyanın dikkatini Vietnam’daki zalim politikalara karşı çekip yardım aramak amacıyla yapılan bir fedakarlıktır (Hanh, 1993, s. 45). Lee de (2014, s. 319) bu kendini yok etme davranışını, ahlak ile uyuşmayan bir manevi zayıflığın tersine başkaları için yapılan bir fedakârlık olduğunu belirterek yaratıcı bir özgeci davranış olarak değerlendirmektedir ve bu ayrımın, ahlakın ne olduğuna ve nasıl değerlendirildiğine göre ortaya çıkan farklılıklardan kaynaklandığını dile getirmektedir. Doğudaki değer yapısının içerisinde olmayan bir batılıya göre bu davranış “intihar” gibi algılanırken doğulu bir bakış, altta yatan özgeci motivasyonları görebilmektedir. Özgeciliğin, bireyin kendisine yönelik çıkarı olmadan bir başkasına yardım edebilme davranışı olduğu düşünüldüğünde kendini diğer insanların yararı için yakarak yok etme davranışının en yüksek mertebedeki özgeci davranışlardan birisi olduğunu söylemek mümkündür.

Zararı bu kadar görünür olmasa da ikinci dünya savaşında da tarihsel olarak hafızalara kazınmış özgeci bir davranış şeklinden bahsetmemiz mümkündür; Yahudi Soykırımı esnasında sayıları 50000 ile 500000 arasında olduğu tahmin edilen insan,

Yahudileri kurtarmak adına hayatlarını riske atmış ve hatta bir kısmı yaşamlarını yitirmiştir (Oliner ve Oliner, 1988). Hayatlarını riske atan bu insanlar, kurtarmaya çalıştıkları insanların yakınları olmadıkları gibi aynı dini inancı veya aynı ulusal kimliği paylaşan kişiler de değillerdir. Bununla birlikte başkalarının hayatını kurtarmak amacıyla kendi hayatlarını riske atarak oldukça cesur olduğu söylenebilecek özgeci bir davranışta bulduklarından bahsetmek mümkündür.

Her iki örnek de hayatını feda etmeyi veya en azından hayatını feda etme riskini içeren özgeci bir davranış olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte iki özgeci davranış arasında, yaşamsal olarak olmasa da biz araştırmacıları ilgilendirebilecek bir fark görülmektedir. Thich Quang Duc kendini feda ederken bunu kendisinin de üyesi olduğu bir grup üzerindeki zulme dikkat çekmek için yapmıştır. Yahudileri soykırımdan kurtarmaya çalışan kişiler ise benzer bir özgeci davranışı, kendilerinin üyesi olmadıkları gruplardaki insanları kurtarmak için göstermişlerdir. Her iki davranışın da özgeci olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmanın yanında bu davranışların altta yatan motivasyonlarının değişip değişmediği, üzerinde düşünmeye değer bir konudur. Özgeci davranışlarımız acaba yardımda bulunacağımız kişilerin kimliklerine veya ait oldukları gruplara göre değişmekte midir? Değişiyor ise altta yatan hangi ahlaki motivasyonlar ve değer sistemleri bu değişim üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir?

Her iki örnekte de gördüğümüz üzere iki davranış da özgeci bir davranış olarak değerlendirilebilir; Doğrudan kişisel bir menfaat beklentisi olmadan bir diğerrinin iyiliğini gözeterek bir yardım davranışında bulunma. Bununla birlikte özgeci davranışlarla ilişkili değişkenleri incelemek oldukça zordur. Çünkü bir yardım davranışının ortaya çıkışından sonra altında yatan niyet ve motivasyonları ayırıştırıp değerlendirebilmek oldukça güçtür. Bu zorluğun karşısında Andreoni, Harbaugh ve Vesterlund (2010) “özgeciliği gördüğümüz zaman nasıl anlarız?” sorusuna kavramın karmaşıklığını vurgulayarak şu cevabı vermektedirler; “görmediğimizde”. Gerçekten de özgeci bir davranışın altındaki motivasyonları incelemenin en iyi yolu “özgeciliği”n hangi şartlar altında ortaya çıktığını değil, çıkmadığını incelemek olabilir.

Özgeciliğin gözlenebildiği bu iki tarihsel olayın yanında özgeciliğin gözlenemediği, kendi coğrafyamızdan bir başka tarihsel olayı hatırlamak özgecilik üzerindeki bazı değişkenleri değerlendirmemiz açısından iyi bir çıkış noktası olarak

düşünülebilir. Yirmi üç Ekim 2011 senesinde Türkiye'nin Van şehrinde gerçekleşen ve oldukça büyük hasara sebep olan depremin ardından tüm Türkiye'den bölgedeki ihtiyaç sahiplerine yardımlar toplanmaya başlanmıştır. Bir birliktelik ruhu içerisinde yapılan ve rahatlıkla özgeci biçimde değerlendirilebilecek bu yardımların yanında bazı çirkin davranışlar da ne yazık ki görülmüştür. Yardım kolilerinin bazılarının içerisinden çıkan bayrak ve taşlar (Öğünç, 2011) bizlere, bazı insanların aynı ülkenin vatandaşları olmalarına rağmen bu felaketin mağdurlarına farklı gözle baktıklarını ve "yardım"ı hak etmediklerini düşündüklerini göstermektedir. Politik bir işaretleme ve öğretiye işaret eden bu tür malzemelerin yardım kolilerinden çıkmış olması, insanların özgeci bir yardımda ancak belirli şartlar dahilinde bulduklarını düşündürmektedir. Bir ülkenin eşit hakka sahip vatandaşı olmanın dahi yetmediği ve farklı kimlik algılarının öne çıktığı şartlarda ihtiyaç sahiplerine yardımlar yerine politik ders verme amacındaki simgelerin çıkması, yardım edilecek kişilerin kimliklerine ilişkin algıların da bireylerin özgecilik düzeylerinde önemli bir etkisinin olduğunu bizlere göstermektedir.

Bu tezde araştırılmak istenen temel nokta bu üç tarihsel ve toplumsal olaydan yola çıkarak insanların iç grup ve dış gruplarına ilişkin algıların özgeci davranışları üzerinde nasıl etkilerinin olduğunu ve bu ilişkide bireylerin değer yapılarının ne şekilde belirleyici bir gücü bulunduğunu incelemektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR

1.1. Özgecilik

1.1.1. Özgeciliğin Tanımı

Sosyal bilimlerin sahip olduğu sınırlara ilişkin muğlaklık ve geçişkenlik, bu alandaki araştırmacıların çalıştıkları kavramlar için de genellenebilir. Çoğu kavramın herkesin üzerinde hemfikir olduğu kesin bir tanımı olmamakta, araştırmacılar kendi çalışma alanları ve bakış açılarıyla ilişkili olarak var olan tanımlara yeni sınırlar ve özellikler ekleyebilmektedirler. Özgeciliği de bu çeşitlilikten payını en çok alan sosyal bilim kavramlarından biri olarak düşünmek yanlış olmaz.

Özgecilik en basit haliyle bir yardım davranışıdır. Bununla birlikte özgeciliği diğer yardım çeşitlerinden ayıran önemli bazı noktalar bulunmaktadır. Yardımda bulunan kişinin herhangi bir menfaat beklentisinin bulunmaması, yardımda bulunan kişinin yardım davranışında bulunarak kendisini muhtemel bir zarara sokması vb. Herhangi bir yardım davranışının motivasyonel kaynakları bireyin ahlaki değerleri, muhtemel menfaatleri gibi değişken sebepler olabilirken özgecilik, bir menfaati içermiyor oluşu ve hatta zarar görme ihtimali bulunması sebebiyle bireyin en yüksek ahlaki seviyesini temel almaktadır.

Kavramı ilk kez kullanan Auguste Comte (1875, akt. Batson ve Shaw, 1991) özgeciliği herhangi bir yardım davranışından ayırmaktadır. Yardım davranışı gösteren bireyin, kısa veya uzun dönem içerisinde somut veya soyut bir şekilde yaptığı davranışın karşılığını göreceği beklentisi içerisinde olduğunu söyleyen Comte özgeciliğin, kişisel bir beklentiden bağımsız şekilde bir başkasının refahını arttırmaya yönelik bir davranış olduğunu belirtmektedir. Comte'un bu temel tanımlamasından sonra konuyla ilgili araştırmacılar kavramın tanımına kendi bakış açıları ve amaçları çerçevesinde birçok farklı koşul ekleyip çıkarmışlardır.

Psikoloji sözlüğünde özgecilik, hedefindeki kişiye doğrudan bir avantaj sağlarken davranışı yapana maliyet içeren bir davranış olarak tanımlanmaktadır (Colman, 2015). Ancak araştırmacılar özgeciliği genel olarak iki kriter üzerinden tanımlamaktadırlar: davranışsal sonuçlar ve niyetler (motivasyonlar). Davranışın sonuçları davranışın gösterildiği kişinin kazanımları, davranışı gösterenin zararı vs.

üzerinden özgeciliği tanımlarken niyetler, davranışı gösterenin davranışı gerçekleştirmesindeki motivasyonlar üzerinden bir tanımlama içerisine girmektedir. Tüm araştırmacılar her iki kriteri de özgeciliği tanımlarken kullanmakta ancak çalışma alanlarına bağlı olarak genelde iki kriterden birinin üzerinde özellikle durmaktadırlar.

Bir sosyobiolog olan Wilson (2000) bu kavramlaştırmanın içerisine “kişisel zararı” ön koşul olarak koymuş ve özgeciliği, başkasının menfaati için kendi zararına olan bir davranışı gerçekleştirmek olarak tanımlamıştır. Le Morvan da (2009) özgeciliği kişinin kendi zararı pahasına bir diğerinin çıkarını gözetme olarak değerlendirmiş ve bu tanımla “zarar” gibi güçlü bir sonucu tanımlı içerisine yedirmiş ancak bunu zorunlu bir koşul olarak dayatmaktansa yapılan özverinin yüceliğine dikkat çekecek biçimde kullanmıştır. Rushton (1980) ve Leibrand (1986) ise kavramsallaştırmalarında menfaat koşulunu bireyin kendi menfaatinden çok başkasının menfaatini önceleyecek şekilde değerlendirmişler ve tanımdan zarar koşulunu çıkararak daha yumuşak bir kavramsallaştırma içerisine girmişlerdir.

Margolis (1982), özgeci davranışı tanımlarken kişinin başkasını görmezden gelerek kendi faydasını arttırabileceği bir durumda bu seçimi yapmaması olarak değerlendirmektedir. Yani kişi (kendi muhtemel faydası üzerinden de olsa) zarara girerek bir diğerinin sıhhatini önemsemektedir.

Krebs (1970, 1991), kişinin kendisinin çıkarını gözetmesi ile başkasının çıkarını gözetmesi arasında iki keskin kategori oluşturulmasını eleştirmektedir. Kişinin kendisine yönelik maliyet veya yararı bir diğerine yönelik yarar ve zarar ile eş tutmanın anlamsız olduğunu belirtir ve farklı değerlendirilmeleri gerektiğini savunur. Önemli olan diğerine yönelik fayda ile kişinin kendi faydası arasındaki farktır. Davranışın sonunda ihtiyaç sahibine yönelik fayda, davranışı yapan kişinin elde ettiği faydadan ne kadar fazlaysa davranış o kadar özgeci olarak değerlendirilmektedir. Hiçbir davranışın temel motivasyonunun kendi varlığını hariç tutan diğeri temelli bir arayış olamayacağını söyleyen Krebs, bu yüzden herhangi bir faydayı (kendine yönelik olsun veya olmasın) dışlamanın anlamsız olduğunu, bunun yerine özgeciliği iyi anlamak için her iki faydanın (ve tabi ki muhtemel zararların) birbiriyle olan ilişkisine bakmanın en sağlıklı sonucu vereceğini belirtmektedir.

Davranışın çıktılarına ilişkin değerlendirmelerdeki ayrışmalar kavramın tanımlanması üzerinde farklılaşmalar yaratırken bir diğer faktör olan “niyetler”

“menfaat”in derecesinin önemini bir nebze azaltabilmiştir; Bar-Tal (1986) tek menfaatin amaçlanan hedefin kendisi olması gerektiğini, alta yatan niyetlenilmiş başka hedef ve ödüllerin olmaması gerektiğini belirtmektedir. Bu tanımlama davranışın karşılığında birtakım menfaatlerin olma ihtimalini de içermektedir ancak asıl belirleyici olan, bu menfaatlere ilişkin beklentilerin davranışın ortaya çıkıp çıkmaması üzerindeki etkisine yapılan vurgudur. Eğer ki davranışı gösteren kişi bu davranışın sonucunda ortaya çıkacak kişisel menfaatlere ilişkin bir beklenti içerisindeyse bu davranış özgeci bir davranış olarak değerlendirilmemektedir.

Batson ve Shaw (1991) da yardım davranışının niyetel boyutunu özgeciliği ayırtmak için kullanmış ve üç yapıya sahip bir şema oluşturmuşlardır. İlk iki yapıdaki niyetler daha benmerkezci motivasyonlara sahipken üçüncü yapıdaki temel niyet ihtiyaç sahibi kişinin stresini azaltma motivasyonudur ve bu yüzden özgeci olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde Schwartz (1977) da yardım davranışını belirleyen üç temel motivasyondan bahseder: “sosyal beklentilerin varlığı”, “içsel beklentiler” ve “empatik uyarılma”. Bu yapıların ilk ikisi kişinin kendisinin nasıl değerlendirileceğine ilişkin düşünceleri ile ilgiliyken sadece “empatik uyarılma” özgeci bir davranışın motivasyonudur. İhtiyaç sahibi kişinin durumuna ilişkin duyulan bir sıkıntı sebebiyle ortaya çıkan davranış kişinin kendisinden bağımsızdır ve diğeri odaklıdır. Bu yüzden ortaya çıkan davranışa ilişkin “niyet” Schwartz’ın özgecilik kavramsallaştırmasındaki ayırıcı faktör olarak değerlendirilebilir. Kişinin davranışını ortaya çıkmasındaki niyet kendisi ile ilgili bir durumu düzenlemek değil diğeri odaklı bir durumu iyileştirmektir, bu yüzden de özgeci bir davranış olarak sayılabilir.

Bazı araştırmacılar özgeci davranışın sonunda bir davranışı yapmaktan ötürü ortaya çıkan mutluluk hissi gibi içsel menfaatlerin ve buna ilişkin niyetlerin de bulunmaması gerektiğini söylemişlerdir (Batson ve ark., 1981; Severy, 1974). Ancak bu koşulun sınırlarının çizilmesi oldukça zordur. Bireyin herhangi bir davranış yaptığında ortaya çıkan hislerinin düzenlenebilmesi neredeyse imkansızdır. Kaldı ki evrimsel olarak içsel motivasyonlar belirli davranışların pekiştirilerek gerçekleşmesindeki temel ateşleyicilerdir. Bu şartlar altında insanların yaptıkları davranışlar sonucunda hissettiklerinin düzenlenebilmesi insan davranışlarını fazla ahlaki bir noktaya koymaktadır ki bu durum bireye oldukça iddialı bir bilinç ve öznelik vermektedir.

Sober (1988) davranışın çıktıları ve aktörün niyetlerine ilişkin koşulları özgeciliği iki kategoriye ayırtırmak için kullanmaktadır: “evrimsel özgecilik” ve “gündelik özgecilik” (“vernacular-gündelik” terimi, özgecilik kavramının toplum tarafından gündelik dilde kullanılan biçimine atıfta bulunmaktadır). Evrimsel özgecilik, bilinci olsun olmasın tüm organizmalarda görülebilirken özünde üreme ve türün devamı ile ilişkilidir. Bu yüzden davranışta bulunan aktöre ve ihtiyaç sahibi alıcıya yönelik çıktılar üzerinden değerlendirilmektedir. Bununla birlikte gündelik özgecilik niyet ve motivasyonlarla ilgilidir ve bu yüzden gözlenebilmesi için organizmanın bir idrak mekanizmasının, bilincinin bulunması gerekmektedir. Bu gerekliliğe bağlı olarak olumlu bir çıktısının olması bir davranışın bu tür bir özgecilik içerisinde sayılmaması için yeterli değildir. Nasıl ki kötü niyetlerle yapılan bir davranışın iyi sonuçlarının olması bu davranışı özgeci olarak değerlendirmemiz için yeterli değilse, iyi niyetle yapılan bir davranışın olumsuz sonuçlara yol açması da bu davranışı özgeci olmaktan çıkarmamaktadır.

Sesardic (1999) de Sober gibi kavramı iki şekilde ele alır; “evrimsel özgecilik” ve “psikolojik özgecilik”. Evrimsel özgecilik grup seçiliminin bir çıktısıdır ve aktörün kendisine zarar vermesi pahasına aynı grubun başka bir üyesinin yararına olacak bir davranışı göstermesidir. Psikolojik özgecilik ise öznenin kendi zararı pahasına bir diğerinin faydasını gözetken bir niyetle davranışı ortaya çıkarmasıdır. Hem Sober hem de Sesardic bilinçli bir şekilde yapılan özgeciliği ayrı tutmakta ve öznenin özgeci davranışı ortaya çıkarmasındaki “nihai niyet”ini, dürtüsel şekilde yapılan özgecilikten ayırtıran önemli bir faktör olarak değerlendirmektedirler. Vlerick (2021) de psikolojik özgeciliği, tek amacı diğer kişinin refahını arttırmaya yönelik arzular ile ilişkilendirmektedir.

Tüm bu nüansların bulunduğu tanımlar özgeciliğin ele alınışında belli başlı koşullar çerçevesinde ortaklaşılmasına yardımcı olmuştur. Bar-tal (1986) özgeciliğin tanımında beş temel ön koşul üzerinde anlaşılabilirliğinden bahsetmektedir;

1- Bir başkasına fayda sağlama: Yardımda bulunacak kişi ihtiyaç sahibinin ihtiyaçlarını doğru değerlendirerek bu ihtiyaçları uygun biçimde giderecek bir davranışta bulunmalıdır.

2- Davranışın gönüllü olarak gözlenmesi: Davranış, herhangi bir tehdit veya itaat sonucu değil gönüllü biçimde yapılmalıdır.

3- Davranışın niyetli bir şekilde yapılması: Davranışı yapan aktör bilinçli bir yardımda bulunma motivasyonuna sahip olmalıdır.

4- Hedeflenen faydadan başka bir amacın olmaması: Davranışın yapılmasının tek amacı bir diğerine yardım etmek olmalıdır, başka amaçlar ile yapılması davranışı özgeci olmaktan çıkartmaktadır.

5- Dışsal herhangi bir çıkar beklentisi ile yapılmaması: Davranışta bulunanın o anda veya gelecekte herhangi bir karşılık beklememesi gerekmektedir.

Kavramın tanımına ilişkin görüşler günümüzde hala çeşitlilik arz etse de özgeciliğin sonuçları çerçevesinde “davranışı gösterene yönelik zarar” koşulu bir zorunluluk şeklinde değerlendirilmekten genel olarak çıkmıştır. Potansiyel bir zararın bulunmasının yerine “faydadan zarar etme” olarak da değerlendirilebilecek şekilde herhangi bir çıkar beklentisinin olmaması “zarar” koşulunun yerini alan temel değerlendirme kistası olarak görülebilir.

Özgeciliğin tanımlanmasında kullanılan kavramlar aynı zamanda bazı sorunlar da teşkil etmektedir. Batson ve Shaw (1991), özgeciliğin tanımlanmasında kullanılan menfaat ve zararın ortaya çıkardığı bu tür sorunlara da dikkat çekmektedirler. Örneğin bir davranışın öngörüsünde ölüm gibi büyük bir zarar düşünülmemişken davranışı yapan bireyin ölmesi durumunda bencil niyetlerle yapılan bir davranış ne kadar özgeci sayılabilmektedir? Veya sadece bir insana iyi hissetmesi için yapılan sarılma davranışı hiçbir feda içermediği için özgeci olmaktan çıkarılmalı mıdır? Bu yüzden özgeci davranışın temel tanımındaki menfaat zamanla birincil referans olmaktan çıkmıştır. Bununla birlikte konu özgecilik gibi her zaman doğrudan gözlenilmesi mümkün olmayan psikolojik bir kavram olduğunda karşımıza farklı sorunlar da çıkmaktadır; örneğin bir davranışın yapılmasında farkında olduğumuz veya olmadığımız niyetlerin nasıl ayrıştırılabileceği gibi... Tüm bu kavramsallaştırmaların kendi içlerinde doğru olabildiğini kabul edersek belki de gerçekten özgeciliği en iyi şekilde ölçme yolunun hangi şartlarda görüldüğünü değil görülmediğini veya görülmesinde azalma olduğunu inceleyecek araştırma yöntemleri ortaya koymak olduğunu kabul edebiliriz. Bu sayede gözle görülmeyen niyetlerin hangi koşullarda davranışın ortaya çıkışını engellediğini bir nebze de olsa değerlendirmek mümkün olabilir. Bu çalışma insanların sahip oldukları değerler ve kimlikler gibi faktörleri dahil ederek özgeci davranışın

gözlenmesindeki düşüş ve yükselişleri temel alarak bir karşılaştırma yapmayı amaçlamaktadır.

Tanımların yanında özgeciliğin çalışılmasında karşılaşılan bir diğer problem de özgeci davranışların altında yatan nedenlerin ne olduğunun kesin olarak bilinmemesidir. Bu durum özgeciliği özellikle benmerkezci veya özgeci motivasyonlarla yapıldığını savunanlar arasında süregelen tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışma, “özgecilerik problematiği” başlığıyla kısaca ele alınacak ve ardından bu problematiği doğrudan cevaplayamasa da özgeci davranışın ortaya çıkmasında etkisi olan alt yapılardan bahsedilecektir.

1.1.2 Özgecilerik Problematiği

Özgeci davranışın temel problematiği, davranışın yapılmasında altta yatan motivasyonların gerçekten diğer birey odaklı mı yoksa özgeci davranışta bulunanın çıkarı odaklı mı olduğu sorusudur. Evrimsel biyologlar, niyete bakılmaksızın aktörün kendisine çıkar sağladığı bir davranışı yapmasını “bencil”, kendisine zararı olan bir davranışı yapmasını ise “özgeci” olarak değerlendirilmektedirler (De Waal, 2008).

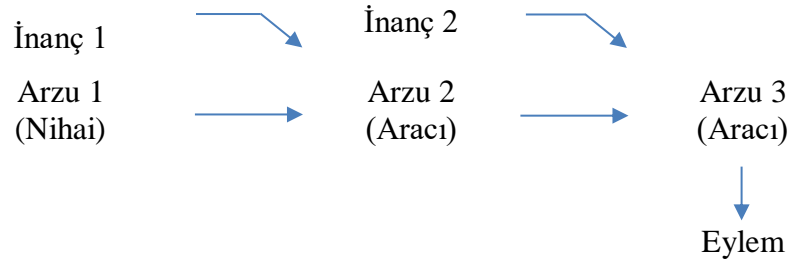
Doğal seçilimin kişisel faydayı göz ardı eden özgeci bir davranışı nasıl var ettiği ve var etmeye devam ettiği sorusu evrimsel biyologları özgeci motivasyonlar hakkında şüpheye düşürmektedir (Brown ve Cialdini, 2015). Evrimsel bakış açısına göre canlının hayatta kalmasını veya üremesini tehlikeye atacak bir davranışın, bu davranışı gösteren canlıların sayılarında azalmaya sebep olması beklenmektedir. Bunun sonucunda da özgeci davranış gösteren bireylerin sayılarının azalarak yok olması, bireylerin yok olmasıyla da bu davranış örüntüsünün ortadan kalkması akla yatkındır. Bununla birlikte özgeci davranış diğer canlı türlerinde olduğu gibi insanda da varlığını hala devam ettirmektedir. Bu devamlılıktan yola çıkarak diğeri odaklı özgeci davranışların varlığını reddeden görüşler, bu tür bir motivasyonun evrimsel bakış açısına ters düştüğünü belirterek altta yatan benmerkezci motivasyonların olduğunu iddia etmektedirler.

Benmerkezci motivasyonlar ve özgeci motivasyonlar arasında bu çatışma temellerini arzu ile ilişkilendirilebilecek üç temel varsayımdan alır. Buradaki arzu kavramı, “istek”, “dürtü”, “hasret duyulan” gibi daha geniş bir yelpazeden arayışları içeren bir anlamda kullanılmaktadır (Stich vd., 2010).

Birinci varsayım gerçek eylemlerin arzu kaynaklı olduğu varsayımdır. Kişi ancak arzu duyduğu için doğrudan bir davranışı gösterirse ortaya çıkardığı bu davranışın gerçek bir eylem olduğu söylenebilir. Eğer ki kişi arzu etmemesine rağmen tik veya refleks gibi bir sebep ile belirli bir davranışı gösterirse bu davranış gerçek bir eylem olarak değerlendirilmemektedir.

Diğer bir varsayım pratik akıl yürütme sayesinde arzu ve inançların birlikte yeni bir arzu ortaya çıkarabileceğidir. Canımız yemek yemek istediğinde bu arzumuzu gidermek için en uygun yerin hangi restoran olduğunu düşünüyorsak buna göre bir davranış ortaya çıkartırız; oraya doğru yürümeye başlarız veya oraya giden ulaşım aracına bineriz. Restorana gitme arzumuzun sebebi temelde yemek yemeyi arzuluyor oluşumuzdur. Yemek yeme arzumuzu gidermek için ortaya çıkan restorana gitme arzumuz “aracı arzu” olarak isimlendirilmektedir. Bu “aracı arzu”lar diğer bir arzuyu gidermek amacıyla vardır.

Üçüncü varsayım ise sadece tatmin etmek için tatmin ettiğimiz “nihai” arzularımızın var olduğu varsayımdır. Bu arzuları tatmin etme ihtiyacının altında, kendisinden başka arzuları tatmin etme arayışı yatmamaktadır. Tek amaç arzunun kendisini tatmin etme arayışıdır (Şekil 1.1.).

Şekil 1.1. Nihai arzuların, aracı arzular ve inançların etkileşimiyle eyleme dönüşmesi (Stich ve ark., 2010, s. 151)

Özgeci davranışı açıklama arayışında ortaya çıkan benmerkezci ve özgeci motivasyonlar arasındaki çatışma bu işleyişte bulunan “aracı arzular” ve “nihai arzular” çerçevesinde ortaya çıkmaktadır (Sober ve Wilson, 1998; Stich vd., 2010). Bazı şeyleri sadece onları “istediğimiz “için arzularken bazı şeyleri de doğrudan sonuçlarından öte yol açacakları farklı sonuçlar sebebiyle arzulamaktayızdır. Örneğin acıdan kaçınmamız sadece acıyı sevmememizle açıklanabilirken evrimsel olarak daha ayrıntılı bir açıklamaya sahiptir; acı aslında hayatta kalışımızı tehlikeye sokan beden

sağlıksızlığımızın bir işaretidir. Bu yüzden acıdan kaçınmanın aslında hayatta kalmamız ile ilgili nihai bir sonucu bulunmaktadır.

Özgeci davranışın altında benmerkezci motivasyonların olduğunu savunan görüşler, aslında “aracı arzular” sonucu ortaya çıkan özgeci davranışların altında bencil “nihai arzu” yattığını belirtmektedir. Bir diğeri uğruna ne kadar faydalı ve iyi niyetli davranışlar gösterilse de bunun altında kişisel faydaya yönelik arayışlar bulunmaktadır. Özgeci motivasyonu savunan görüşler ise bazı bencil “nihai arzu”ların olduğunu kabul ederken bazı nihai arzuların ise diğeri bireyin refahını önemseyen çok daha özgeci motivasyonlarının da olduğunu iddia etmektedir (Batson, 1987).

İçinde bulunduğumuz grubun bizim hakkımızda olumlu fikirleri olması, övgüler veya topluluğun bizi dışlama ihtimalinden kaçınmamız muhtemel bir yardım davranışını karşılığında alabileceğimiz pekiştiricilerdir ve gerçekten de bu sebepler yüzünden başkasına yardım etme davranışının altında bencil motivasyonların olduğu kabul edilebilir. Bunun yanında çok daha üstü kapalı bencil motivasyonlar da özgeci davranışın sebepleri olarak tartışılabilir. Bir diğeri içinde bulunduğu kötü durum veya ihtiyacın bizde uyandırdığı sıkıntılardan kaçınmak da bencil bir motivasyon olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte diğeri refahı için yapılan davranışların bencil motivasyonlarının bulunabilme ihtimali nihai özgeci motivasyonların bulunamayacağı anlamına gelmemektedir. Özgeci davranışın ortaya çıkışında empati duygusunun önemli bir etkisinin olduğu iddiası benmerkezci motivasyonların tek belirleyici olmayabileceğini bizlere göstermektedir (Batson, 1987; Batson ve Shaw, 1991).

Sober ve Wilson (1998) özgeciliğin olmadığı, her özgeci davranışın altında bencil bir arayış olduğu tezine karşı çıkmakta ve özgeciliğin kendine yönelik arzularının yanında başkalarının refahını önemseyen arzuların da bulunduğu, çoğulcu bir kuramı ortaya atmaktadırlar. İnsanların sadece benmerkezci motivasyonlarla özgeci olduğunu veya çoğu insanın her zaman özgeci olduğunu iddia etmek çok da yararlı bir tartışma çerçevesi sunmamaktadır. Bir diğeri için büyük getirisi olacak bir sonuç için küçük çaplı bir fedakârlıkta bulunan kişi rahatlıkla özgeci olarak değerlendirilebilirken aynı kişi çok daha büyük bir fedakarlıkta bulunmaya hazır bir diğeri insandan daha az özgeci olarak değerlendirilebilmektedir. Bu yüzden kesin sınırlamalar ile özgeciliğin var olup olmadığını aramak beyhude bir çaba olacaktır.

İnsanların birden fazla arzusu bulunmaktadır ve bunlar birbiriyle çelişebilmektedir. Örneğin, özellikle diğer canlı türlerinde ebeveynlerin bazen bir çocuklarını diğerini kurtarmak için feda etmeleri, feda edilen çocuğun önemsenmediği değil sadece bir çocuğun diğerine göre daha fazla önemsendiği anlamına gelmektedir. İnsanlarda da kaynakların kıt olduğu durumlarda gözlenebilen bu tür durumların varlıklı koşullarda da karşılaşılabilen bir durum olduğunu belirten araştırmacılar bu durumun ebeveynlerin çocuklarını önemsemedikleri anlamına gelmediğini sadece daha fazla önemsedikleri başka şeyler olduğu anlamına geldiğini savunmaktadırlar. Bebeklerini öldüren annelerin pişmanlık duyduklarını (Daly ve Wilson 1988, akt. Sober ve Wilson) hatırlatan araştırmacılar bu durumu çocuklarını yaşatma arzusundan daha önemli bir başka arzunun varlığının bir ispatı olarak değerlendirmektedirler. Bu yüzden özgeci davranışlara ilişkin keskin iki uçlu benmerkezci ve özgeci motivasyonlar yerine dörtlü bir yapı öne sürmektedirler. Bu yapıya göre benmerkezci bireyler sadece kendi kazançlarını hesaba katarlar ve diğerlerinin yararını hiç önemsemezler. Halis (tamamen-pure) özgeciler ise benmerkezcilerin tam tersidir, kendi yararlarını hiç önemsemezler ve tüm arzuları diğerlerinin durumunun çok daha iyi olmasıdır. Bu iki keskin ucun yanında arada bulunan iki yapı daha bulunmaktadır ve bu yapılar benmerkezcilik ile özgecilik arasında bir çatışma içerisindedirler. Bunların önemsendiği tek bir grup olmadığı için “çoğulcu” olarak isimlendirilmektedirler ve hem kendileri hem de diğerleri yönelimlidirler. “Özgeciden çok Benmerkezci Çoğulcu” (E-over-A Pluralist) yapıdaki bireyler, önceliği kendilerine vermekle beraber diğerlerinin durumunu da önemsemektedirler. “Benmerkezciden çok Özgeci Çoğulcu” (A-over-E pluralist) yapıdaki bireyler ise önceliği diğerlerine verirken kendi durumunu da bir nebze olsun değerlendirmektedirler. Bu dörtlü yapının üç basamağı görüldüğü üzere kesin bir benmerkezci motivasyona karşı çıkmaktadır. Buna ek evrimsel altyapıların dikte ettiğinin tersine halis özgeciliğe yakın bir özgeciliğin olabileceğini de iddia etmektedir.

Özgeci davranışın altta yatan motivasyonlarına ilişkin bu problematiğin tartışılması bizi, insanların gözle görülemeyen niyetlerine ilişkin şüphe içeren ve sonuçsuz düşüncelere götürdüğü düşünülebilir. Bununla birlikte altta yatan motivasyonların benmerkezci veya özgeci olup olmadığı tartışması insana dair felsefi bir bakış açısı üzerine yoğunlaşılmasına ve yer yer daha ufuk açıcı yeni çalışmaların

yapılmasında nelere odaklanabileceği üzerine fikirlerin ortaya çıkmasına ön ayak olmaktadır. Bu olumlu getirilerin yanında unutulmamalıdır ki özgeci veya benmerkezci, altta yatan temel sebepler ne olursa olsun insan türü diğer canlı türleri gibi özgeci davranışı devam ettirecek bir gelişim göstermiştir. Altta yatan sebeplerin ne olduğu tartışması bu sonuca gölge düşürmemelidir.

Benmerkezcilik/özgecilik tartışmalarının sonucunda ortaya çıkan bu kafa karışıklığının, “özgeciliğin alt yapıları” başlığı altında ele alınan kuramların açıklamaları ile bir miktar ortadan kalktığı söylenebilir. Ancak bu davranışın altında yatan motivasyonların temel kaynaklarına ilişkin tartışmalar hala devam etmektedir.

1.1.3. Özgeciliğin Altyapıları

Bu bölümde, özgecilik gibi bireyin zararına olan ve ilk bakışta akla yatkın gelmeyen bir davranışın nasıl ve neden ortaya çıkıp insanlık tarihi boyunca varlığını devam ettirebildiğini açıklamaya çalışan evrimsel ve toplumsal temeli olan kuramlar ele alınmaktadır.

1.1.3.1 Kapsayıcı Seçilim Kuramı

Darwin’in (1859, akt. Cosmides ve Tooby, 1995) “doğal seçim kuramı”, türde ortaya çıkan bir değişikliğin, o türün başarılı bir şekilde üremesine ve varlığını devam ettirmesine yardımcı olduğu taktirde genetik olarak varlığını devam ettireceğini belirtmektedir. Üremeye ilişkin bu avantaj nesiller boyunca devam ettiği takdirde türün tüm üyelerine yayılmaktadır. Peki belirli bir genotipe sahip bir birey kendi üremesini engellemek pahasına diğer bireylerin çoğalmasına yardımcı olan özgeci bir davranış neden üretir? Ve ilk bakışta organizmanın faydasına olmayan bu tür bir davranış o türe nasıl yayılabilir? Bu soruya ilk kez Haldane’in (1955, akt. Nowak ve ark., 2010) fikrini ortaya attığı ve Hamilton’ın (1964) bütünsel bir kuram haline getirdiği “kapsayıcı seçim kuramı” (inclusive fitness theory) ile bir cevap verilmektedir.

Darwin’in kuramına göre bir canlının seçim değeri (fitness), gen sahibi bireyin ürettiği yavru sayısı ile değerlendirilmektedir (Cosmides ve Tooby, 1995). Ancak Hamilton’ın (1964) ortaya attığı kapsayıcı seçim kuramı ile bireyin, akrabalarının üreme başarısını etkileyerek de genlerinin kopyalanabileceği görüşü ortaya çıkmış ve

seçilim değeri sadece genin taşıyıcısı olan bireyin üreme başarısı ile değerlendirilmekten çıkmıştır.

“En güçlü olan hayatta kalır” (buradaki “güç” kelimesini “uyum sağlama becerisi” olarak değerlendirmek gerekmektedir) ilkesine rağmen belirli bir genin yayılıp yayılmayacağını belirleyen temel kriter, o davranışın davranışı gösteren bireye yararı olup olmadığı değil o “gen”in yararına olup olmadığıdır (Hamilton, 1963). Bu şu anlama gelmektedir; önemli olan bireyin varlığını devam ettirmesi değil bireyin genlerinin en uygun şekilde varlığını devam ettirmesidir. Genin bu devamlılığı, bireyin kendisini var etmesinden geçebileceği gibi bireyin yok olmasına rağmen aynı genlere sahip olan diğer akrabalarının varlığını devam ettirmesinden de geçebilmektedir. Bir gen aynı kan bağına sahip tüm bireylerde olduğuna göre tek bir bireyin kendisini akrabaları için feda etmesi sadece o bireydeki genin yok olmasına ama akrabalarında bulunan aynı genin kopyalarının çoğalmasına sebep olmaktadır. Bu sayede birey ortadan kalkabilir ancak nihai hedef olan genin aktarımı ve çoğalması diğer akrabalar sayesinde gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla bir organizmanın başarısı sadece kendi üremesi sonucu değil kan bağı olan diğer organizmaların üremesiyle de ortaya çıkan gen aktarımıyla değerlendirilmektedir. Bu yüzden genlerini paylaştığı kişilere yönelik yardım etme davranışı, aslında bireyin kendisine yardım ettiği anlamına gelmektedir (Hamilton, 1964; Krebs ve Miller). Buna göre organizma kan bağı olan bir diğer organizmanın refahını ve hayatta kalma şansını arttıracak özgeci bir davranışta bulunduğu anda aynı zamanda kendi genlerinin devamlılığına da yardım etmektedir. Kan bağı olan bireylere yapılan yardım organizmanın kendisine de yaptığı bir yatırım olduğundan bu tür davranışlar maliyetli olsa da evrimsel olarak pekişmiştir.

Özgecilik, kuşaktan kuşağa aktarılan bir gen özelliğidir. Çünkü özgeci davranışlar sonucu aktarılan genler özgeci bireylerin genlerinin aktarıldığı anlamına gelmektedir (Hamilton, 1964). Öyleyse bu koldan varlığını devam ettiren yeni kuşak bireylerin de özgeci genleri taşıma olasılığının daha çok olduğunu söyleyebilmemiz mümkündür. Bu yüzden özgecilik genetik olarak yaşama şansını arttırmakta ve bu özgeci gen kuşaktan kuşağa aktarılarak var olmaya devam etmektedir. Bir genin varlığını sonraki kuşaklarda devam ettirebilme potansiyeli bir nevi ölümsüzlük olarak değerlendirilebilir (Axelrod ve Hamilton, 1981). Genin bu ölümsüzlüğü sayesinde bireyin maliyetlerine rağmen o canlı grubunun, dolayısıyla da geninin varlığını devam

ettirebilmesi, özgeciliğin pekiştirilerek kuşaktan kuşağa aktarılan bir davranış biçimi olmasına yol açmıştır. Çeşitli türlerde gözlenen çığılık atarak akrabasını uyarma (Sherman, 1977), yemek paylaşma (Wilkinson, 1988), yakın kan bağı olmayan yavruları koruma gibi özgeci davranışların, kuşaktan kuşağa aktarılarak pekişmiş bu tür bir akraba seçilimi sonucu ortaya çıkan bilgi işleme mekanizmaları sayesinde görülen davranışlar olduğu belirtilmektedir (Cosmides ve Tooby, 1995).

Bu kuram özgeci davranışın yüksek akrabalık şartlarında gözlendiğini iddia etmektedir. Bu yüzden akraba seçilimi kuramına göre özgeci davranış, yardım edilen birey ancak davranışta bulunan aktörün geninin devamlılığını ve aktarımını gerçekleştirebilecek genetik bağı olan bir akraba ise ortaya çıkabilir. Dolayısıyla özgeci davranışta bulunan bireyin karşılaştığı maliyet, kan bağı olan bireyin gen aktarımıyla kazanacağı yarardan daha az olmak durumundadır. Bununla birlikte Hamilton (1963, syf. 355) çok yakın ilişki olmayan durumlarda ancak şu iki koşul bulunduğu takdirde basit özgeci davranışların gözlenebildiğinden bahsetmektedir;

- 1- Yardım edilen kişinin çok uzak bir akraba olmaması
- 2- Davranışın riskinin veya maliyetinin çok düşük olması

Ancak bu küçük kapı aralığını bırakmakla birlikte bu kuram akraba olmayanlara veya yüksek maliyet ihtimaline rağmen ortaya çıkan diğer özgeci davranışları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Kuram sadece akrabalara yönelik yapılan özgeci davranışların toplumsal düzen içerisinde nasıl evrimleştiğini genetik bir alt yapıya dikkat çekerek açıklamaktadır.

1.1.3.2. Karşılıklı Özgecilik

Karşılıklı özgecilik kuramı Trivers (1971) tarafından kan bağı olmayan bireyler arasında gözlenen özgeciliği açıklamak amacıyla ortaya atılmıştır ve temellerini karşılıklılık normundan almaktadır. Karşılıklılık normu, insanların kendilerine yardım edenlere yardım ettiği önermesinden yola çıkmaktadır (Nowak ve ark., 2003). Bu durum sadece yardımda bulunan kişinin karşısındakinden bir karşılık beklentisinde olmasının yanında, karşısındaki kişinin de bu sorumluluğu kabul ettiği bir normu işaret etmektedir. Karşılıklı özgecilik ise bu normun işlediği bir toplumsal düşünme biçimini ve oluşan karşılıklı güveni işaret etmektedir. Dolayısıyla bu önermeyi şu şekilde okumamız da mümkündür; eğer ki ihtiyaç halinde yardım almak istiyorsak

gerektiğinde de başkalarına yardım etmeliyiz. Önermenin bu şekli, karşılıklı özgeciliğin altında yatan motivasyonu kafamızda daha iyi canlandırmamıza yardımcı olabilir. Bu normun doğurduğu yükümlülük duygusu, gelecek zaman için de geçerli olan kişisel ve toplumsal olumlu ilişkilerin ortaya çıkması ve sürdürülebilmesinde etkilidir. Toplumsal bir norm, bir standart olarak içselleştirildiğinde o topluma öngörülebilirlik ve kişilerarası güven, ayrıca birlikteliği ortaya çıkardığı için de güvenli bir alan sağlamaktadır.

Yemek paylaşmak, tehlike anında kurbanlara destek vermek, hasta birine yardım etmek gibi birçok farklı özgecilik davranışının gözlenebildiğini belirten Trivers (1971), bu tür durumlarda bir başka bireye yardım eden kişinin aslında ihtiyaç duyduğu koşullar altında kendisine de yardım edilmesini garantiye aldığını belirtmektedir. Bu tür davranışlar, genelde aktöre küçük bir zarar getirirken (veya getirme ihtimali bulunurken) karşısındaki kişiye büyük bir kazanç sağlamaktadır. Yapılan bir iyiliğin ileri bir zamanda geri ödenebilme ihtimali her iki tarafın da bu davranış ilişkisinden fayda sağlayabileceği bir ilişkilene şekli yaratmaktadır.

Bir avcı toplayıcının elinde minimum ihtiyacından fazla miktarda av eti olduğunu var sayalım. Elinde bulunan bu eti avdan eli boş dönmüş bir kabile üyesine vermesi kendisi için düşük maliyetli ancak yardımda bulunduğu birey için yaşamsal öneme sahip bir davranıştır. Gelecekte bu özgeci davranışı gösteren aktörün benzer bir ihtiyacı olduğunda diğer bireyin kendisine yardım etme olasılığı da bu karşılıklılık ilişkisi ile artmış olacaktır. Bu karşılıklılık ilişkisinin toplumdaki tüm bireyler arasında içselleştirilmesi, o toplumun üyeleri arasında karşısındakinin ihtiyacı karşılama motivasyonunu oluşturmakta ve bu sayede o topluluğun üyelerinin hepsine fayda sağlayan özgeci bir davranış sistematığının evrimleşip pekişmesine sebep olmaktadır. Bu tür davranışlar, özgeci davranış ve ilişkileri ortaya çıkaran sevgi, beğenme gibi duyguların sadece kan bağı olanlara yönelik değil, diğer bireylere yönelik de gözlenmesine sebep olmaktadır (Trivers, 1971).

Karşılıklılık normu, kalabalık insan topluluklarının bir arada ve uyum içerisinde yaşamalarına yardımcı olan bir kavramdır (Gouldner, 1960). Ortaya çıkış şekli, niteliği zaman ve yere göre değişiklik gösterebilse de karşılıklılık normu, tüm değer sistemlerinde, ahlaki kodlarda bulunan evrensel bir kültür unsurudur. Gouldner, karşılıklılık normunun evrensel olarak iki asgari şarta dayandığını belirtmektedir:

1- İnsanlar kendilerine yardımda bulunanlara yardım etmelidir

2- İnsanlar kendilerine yardımda bulunanlara zarar vermemelidir

Yapılan yardım tabii ki sınırsız bir karşılığı getirmez. Karşılığın belirli sınırları, belirleyicileri vardır: alınan faydanın değeri, alıcının ihtiyacı, bağışta bulunanın kaynaklarının miktarı, bağışçıya atfedilen güdüler vs. Yardıma ihtiyacı bulunan birey ne kadar büyük bir ihtiyaç içerisindeyse kendisine özgeci davranışta bulunulma ihtimali de o kadar artmaktadır. Bununla birlikte kendisine, ihtiyaç duymadığı bir yardımda bulunulduysa kişi kendisini karşılığını ödeme sorumluluğunda hissetmeyebilir. Ayrıca özgeci davranışta bulunan bireylerin kaynakları ne kadar kıtsa (bu kıtlığa rağmen özgeci davranışta bulunmuş) veya niyeti ne kadar samimi bulunursa, yardımı alanın kendisine karşılığını verme eğilimi de o denli artmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere karşılıklılık normunun yükümlülükleri hem aktörün hem de alıcının statüsüne ve şartlarına göre değişebilmektedir.

Gouldner'in karşılıklılık normunun şartları, insanların bir davranışı göstermeden önce bu şartlar üzerinde düşünüp hesap yaptığı bir sistematik gibi görülebilir. Hatta bu hesaplama süreci sonunda faydayı sağlamış tarafın karşılığını ödemekten cayma ihtimali de bulunmaktadır. Ancak bu ihtimal "duygusal karşılıklılık" ilkesi ile çözülmektedir. Duygusal karşılıklılık hesaplı bir süreçten ziyade sezgisel süreçler ile ilişkilidir ve bireylerin kendilerine yardımda bulunan kişilere yönelik olumlu duygusal bağlar inşa edip bu bağlar içerisinde oldukları kişilere yönelik olumlu davranışlar çıkarmaya eğilimli olduklarını iddia etmektedir. Bu sayede karşılıklılık normu, yardımı alan tarafın cayma ihtimalini ortadan kaldıracak biçimde evrilmiş ve var olmaya devam etmektedir (Tomasello, 2018).

Gouldner'in karşılıklılık normunun ancak belirttiği şartlar uygun şekilde karşılandığı takdirde özgeci davranış üzerinde belirleyici bir etkisinin olduğu düşünülmemelidir. Karşılıklılık normunu, insan gruplarının binlerce yıl boyunca evrilerek özgeci davranışı nasıl insan toplumunun bir parçası haline getirdiğini açıklayan bir kuram olarak değerlendirmek çok daha yerinde olacaktır. Bu kuram ile bilinçli maliyet ve yarar hesaplarından ziyade, bu karşılıklılık sistemi çerçevesinde pekiştirilip içselleştirilerek toplumun üstüne düşünmek zorunda olmadığı bir norm haline geldiği vurgulanmaya çalışılmaktadır.

Burada altını çizmemiz gereken bir diğer nokta da karşılıklılık normunun sadece özgeci davranışı ortaya çıkartan bir prensip olmadığıdır. Karşılıklılık normu toplum içerisindeki birçok ilişkinin şeklini de belirlemektedir. Örneğin ülkemizde de sıklıkla karşılaşılabildiğimiz üzere üst düzey bir yöneticiyi yemeğe çıkarmak kendisinden bir şey talep etmeden önce yapılan bir davranıştır. Bu şekilde talepte bulunulan kişi, kendisini bu yemeğin karşılığını ödemeye mecbur hissedecek ve çok büyük olmadığı sürece kendisinden istenen talebi yerine getirecektir. Bu, karşılıklılık normunun bilinçli bir şekilde kullanıldığı bir örnektir ve özgeciliğin tanımında bulunan “çıkar beklentisi olmaması” şartı ile ters düşmektedir. Bununla birlikte karşılıklılık normu toplumda özgeci davranışın ortaya çıkmasındaki muhtemel motivasyonlardan birisidir. Bunu hatırlatmamızın sebebi karşılıklılık normunun özgeci davranışın ortaya çıkmasında etken motivasyonlardan birisi olmasının yanında, toplum düzeninde yeri olan farklı niyetlerle yapılan çeşitli davranış örüntülerinin gözlenmesine de sebep olabildiğidir.

Bu kuram özellikle yakın kan bağı olmayan bireyler arasında hatta farklı canlı türleri arasında özgeci davranışın neden ortaya çıktığını açıklayabilmektedir. Ancak tabii ki karşılıklı özgecilik sadece yakın kan bağı olmayan bireyler arasında gözlenmemektedir. Kan bağı olan bireyler de bir karşılıklılık beklentisi içerisinde olabilirler (Axelrod ve Hamilton, 1981).

1.1.3.3. Empatik Özgecilik Kuramı

Daha önce de bahsedildiği üzere, başkalarına yapılan yardımların bireylerin kendilerine yönelik fayda beklentisiyle mi yoksa gerçekten de bir diğerinin refahı motivasyonu ile mi yapıldığı özgeci davranışın en büyük problemiğidir (Batson, 1987; Batson ve Shaw 1991). Bireyler gerçekten de tamamıyla özgeci bir motivasyonla, bir diğerinin refahını öncelikle mi onlara yardım etmekteledir yoksa diğerlerine yapılan bu yardımın altında aslında kendi sıkıntılarını gidermek gibi bencilce bir motivasyon mu yatmaktadır? İnsan toplumlarının davranış repertuarında sadece bir diğerine fayda sağlayacak davranışlara yönelik bir motivasyon bulunmakta mıdır?

Özgeci davranışların altında benmerkezci motivasyonların olabileceğini kabul eden Batson ve Shaw (1991) bariz dış ödüllerin olmadığı durumlarda dahi çok da

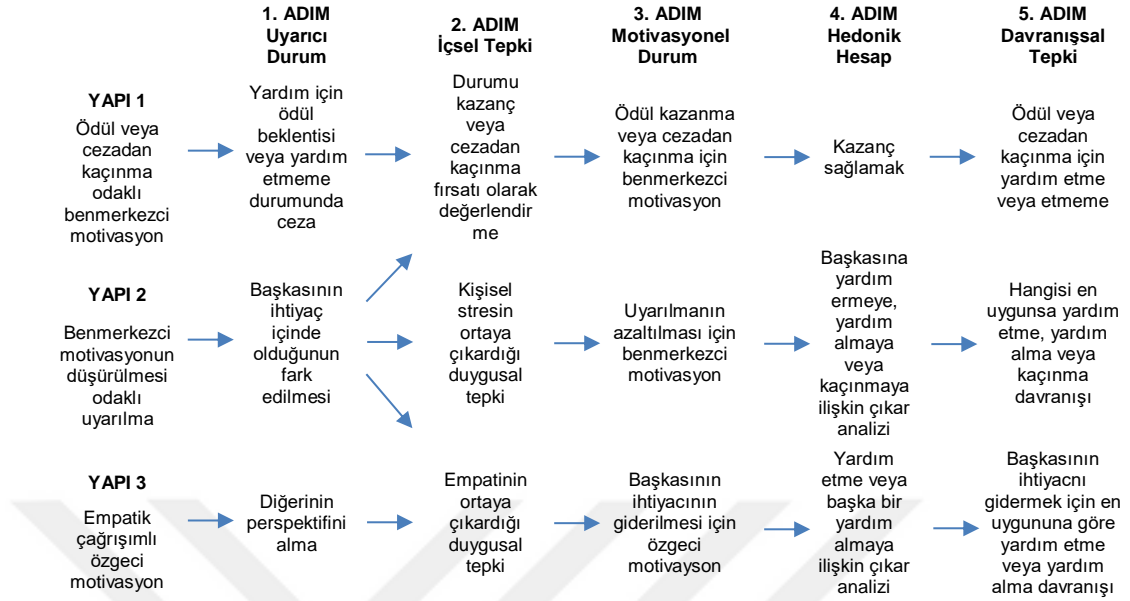
farkında olmadığımız, içsel fayda sağlayabileceğimiz motivasyonlar olduğunu belirtmektedirler. İhtiyaç halindeki birini görmenin bireyde yarattığı sıkıntıyı gidermek, kendimizi iyi hissetmek için nazik ve şefkatli davranmak veya yardım etmediğimiz takdirde yaşayacağımız utanç ve suçluluktan kaçınmak dahi yardım davranışının altında yatan içsel faydalar olarak değerlendirilebilmektedir. Hatta toplumların tarihinde ölen veya ağır şekilde yaralanan kahramanların kendilerini feda ettikleri düşünülen ve özgeci olarak nitelenen davranışlarının altında dahi bu tür kişisel çıkarların olabileceği düşünülmektedir (Batson, 1987).

Ancak altta kişisel çıkarların yatmadığı, tamamıyla diğeri odaklı özgeci davranışlar da vardır. Empati, toplumlardaki işbirliği davranışının ortaya çıkmasına sebep olan motivasyon kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir ve sadece insanlarda değil diğeri canlı türlerinde görülen özgeci davranışın altında yatan mekanizmalardan birisidir (De Waal, 2008). Bireyin kendisine yönelik zarar pahasına bir diğeri yardım etme davranışının insanlar başta olmak üzere diğeri büyük beyinli sosyal primatlarda görülmesinin sebebi atalardan gelen tecrübelerle evrimleşmiş empatik duygusal kalıttır. Batson da (1987) gözlenen özgeci davranışların temel motivasyonunun empatik kaygı olduğunu belirtir. Empatik kaygı, ihtiyaç içerisindeki bireyin refahını gözeterek başkası temelli duygusal bir tepkidir ve sempati, şefkat, hassasiyet gibi hisleri içerir. Empati-özgecilik kuramına göre bu hislerin sonucu ortaya çıkan empatik uyarılma, ihtiyaç sahibine yardım etmeye yönelik özgeci bir arzuya yol açmaktadır.

Bu tür empatik bir uyarılmanın ortaya çıkması için öncelikle ihtiyaç sahibi kişinin içerisinde bulunduğu durum algılanmalı ve ona odaklanılmalıdır. Ancak bir diğeri ihtiyacına odaklanmak her zaman onun perspektifini alarak olayı değerlendirmek anlamına gelmemektedir. Bu odaklanma bazen çok daha objektif yargılamalara sebep olabilirken zaman zaman gözleyen kişinin durumu kişisel hatıralarıyla ilişkilendirerek kendisi açısından olayı değerlendirmesine de yol açmaktadır. Bununla birlikte, ancak durumun ihtiyaç içerisindeki kişiyi nasıl etkilediği üzerinden yapılan bir değerlendirme, doğrudan o kişinin perspektifiyle olaya yaklaşılarak empatik duygunun ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir (Batson, 1987; Batson ve Shaw, 1991). Bu empatik duygulanımın ortaya çıkışı, özgeci davranışın temel motivasyon kaynağıdır.

Batson ve Shaw (1991) yardım davranışına ilişkin kurdukları üç yapılı ve beş adımlı şemada (Şekil 1.2.) özgeci motivasyonu diğer iki motivasyondan ayrı biçimde değerlendirmektedirler. İlk yapıda birey, tamamıyla cezadan kaçınma veya menfaat odaklı bir süreç içerisinde dolayısıyla aşık bir benmerkezci motivasyon ile yardım davranışını ortaya çıkartmaktadır. İkinci yapının uyarıcısı ise bir başkasının ihtiyacının farkındalığıdır ve bu farkındalık yardım davranışında bulunacak kişide bir stres yaratmaktadır. Aktör, başkasının ihtiyacının kendisinde ortaya çıkardığı bu stresi düşürmek motivasyonu ile yardım davranışını ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden kişinin bir başkasının ihtiyacını gidermek için yardım davranışını gerçekleştirmesi bu davranışın temelinde özgeci bir motivasyon değil benmerkezci bir motivasyon bulunduğuna işaret etmektedir.

Üçüncü yapı olan “empatik çağrışimli özgeci motivasyon”da ise sadece diğer bireyin ihtiyaç içerisinde olmasının farkındalığı yetmemekte ayrıca ihtiyaç sahibinin bakışına da sahip olunması gerekmektedir. Hem ikinci hem üçüncü yapıdaki ihtiyaç farkındalığı her iki yapının ikinci adımında farklı içsel tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Birey karşısındakinin bu ihtiyacını, ikinci yapıda olduğu üzere azaltması gereken kişisel bir stres kaynağı olarak değerlendirebilirken üçüncü yapıda olduğu gibi karşısındakinin sıkıntısını giderme amacıyla empatik bir duygusal tepki vermesini gerektiren bir durum olarak da görebilir. Üçüncü yapının ikinci adımındaki “içsel tepki” basamağında, ihtiyaç sahibi birey ile kurulmuş bağın iki önemli etkisi vardır; bu bağın gücü, karşıdaki kişinin perspektifini alma ihtimalini arttırırken aynı zamanda empatik duygulanımı da güçlendirmektedir. Üçüncü adım olan “motivasyonel durum”da özgeci yapı, ikinci yapıda olduğu gibi bireysel stresi azaltma odaklı değil ihtiyaç dahilindeki kişinin stresini azaltma odaklıdır. İhtiyaç sahibi kişinin stresini azaltma motivasyonunu takiben dördüncü adımdaki çıkar analizi, özgeci yapıda yardım davranışını gösterecek bireyin davranışının sonucunda nelerle karşılaşabileceğini öngördüğü bir aşamadır. Bu analizin sonuçlarına göre aktör son adımda karşısındakinin ihtiyacını giderecek uygun davranışı ortaya çıkarır, çıkarmaz veya başka bir çözüm üretir.

Şekil 1.2. Yardım Davranışının Benmerkezci ve Özgeci Yapıları (Batson ve Shaw, 1991, s. 111)

Görüldüğü üzere Batson ve Shaw (1991) özgeci davranışı, benmerkezci motivasyon sonucu ortaya çıkan diğer yardım türlerinden perspektif alma koşuluyla ayırmaktadırlar. Özgeci davranışın gözlenmesi için ön koşul olan ihtiyaç halindeki kişinin perspektifini alabilmek için iki önemli faktörün bulunması şarttır:

- 1- Başkasının bakış açısını alabilme yeteneği
- 2- İhtiyacı olan kişinin bu durumdan nasıl etkilendiğini hayal edebileceğimiz bir perspektif alma altyapısı

Perspektif alma alt yapısı üç şekilde ortaya çıkabilir; talimatlarla, benzer yaşantıyla ilgili geçmiş tecrübelerle veya diğerine bağlanma hissiyle. Talimatlar kişinin belirli bir bakış açısını alabilmesi için “açların halinden anlamak için 24 saat hiçbirşey yememeliyim” gibi bireyin kendisi tarafından verilen veya dışarıdan gelen yönlendirmelerdir. Geçmiş tecrübeler, karşındakinin içinde bulunduğu durumla benzer yaşantılar geçirmiş olmaktır. Bağlanma ise anne-çocuğun (genetik veya üvey) birbirlerinden ayrıldıklarında ortaya çıkan üzüntü, iç sıkıntısı vb. hisleri yaşayabilmelerine sebep olan ilişkilerin oluşmuş olmasıdır. Bağlanma, yakın ilişkideki insanların arasında olabileceği gibi, karşıdakinin ne derece benzer veya çekici algılandığı ile de ilişkilendirilebilir ve farklı ilişkiler ağı için de genellenebilir (Batson ve Shaw, 1991). Bir kişiye yönelik bağlanma ne kadar güçlüyse empatik uyarılma da o denli fazladır, bu durum da o kişinin bakış açısını alma olasılığını yükseltmektedir.

Dolayısıyla bağlanma ne denli yüksekse karşısındakinin bakış açısına sahip olmanın yol açtığı empatik uyarılma da o kadar fazla olmaktadır.

Geçmiş tecrübeler, bağlanma gibi temellerin sonucunda gözlenebilen perspektif alma, empati duygusunun ortaya çıkmasına ve en nihayetinde özgeci davranışın gözlenmesine sebep olabilmektedir. Bununla birlikte empatinin oluşumunda perspektif almanın önemli bir yere sahip olmasının yanında yeterli olmadığı da düşünülmektedir (Sober ve Wilson; 1998, syf. 234) . Bir kişinin duygu durumunu fark edip o duygu durum içerisine girmemiz bizi empatik yapmak için yeterli değildir. Buna ek olarak aynı zamanda o kişi için de bir duygunun hissedilmesi gerekmektedir. Örneğin bireyin, bir arkadaşının mutsuzluğunu hissederek üzülmeye başlaması bu üzüntünün “*empatik*” olarak değerlendirilmesi için yeterli değildir. Bir kişinin üzüntüsü karşısında ancak o kişi için de üzülmeye başladığında empatik bir uyarılma içerisinde olduğumuz söylenebilir. Diğer bir kişinin perspektifini aldıktan sonra o kişiyi denklemden çıkarıyor olmamız bizim empatik bir durum içerisinde olmadığımızı göstermektedir. Ancak onun perspektifini alıp hissettiğimiz duyguları “O” kişiyle ilişkilendirmeye devam ederek yaşadığımız takdirde empatik bir uyarılma içerisinde olduğumuz söylenebilmektedir.

Bazı araştırmacılar empatik-özgecilik kuramını, özbenliğin bireyin ötesinde, diğerlerinin içerisinde olabilmesi fikrinden yola çıkarak eleştirmektedirler (Cialdini ve ark., 1997; Neuberg ve ark., 1997). “Benlik” kavramı geniş bir zaman diliminde gözlemlendiğinde çok değişiklik içermemekte ve belirli bir istikrarı korumaktadır. Bununla birlikte çevredeki insanlara veya niyetlenen hedeflere göre geçici olarak değişim gösterebilmektedir. Bu tür geçişken bir benlik iddiası, bir diğerinin perspektifini aldığımız duygularla birlikte benliğimizin de diğerinin sınırları dahilinde parçası olduğu bir çerçeve sunmaktadır. Benliğimiz artık sadece bizim değil diğerinin de parçası olan bir şekle bürünür ve bu yüzden empatik özgecilik kuramının iddialarıyla çelişmeye başlar. Burada birleşik olan tabii ki fiziksel değil kavramsal benliktir. Akrabalık, yakınlık, perspektif alma gibi empati temelli kavramlar, insanların diğerini kendilerinden ayrı birisi olarak değerlendirip yardım etme arayışına yönlendirmemekte, tersine aktörlerin özbenliklerini diğerlerinde görmelerine ve kendilerinin “diğeriyle bir olma”larına yol açmaktadır. “Bir olmak” deneyimi paylaşılan veya birleştirilmiş kimlikler iki şekilde ortaya çıkabilmektedir; birincisi

bağlanmaya eşlik eden ve benliğin diğeriyle birleşmesini kolaylaştıran “perspektif alma” eylemidir. İkincisi ise nispeten genetik ortaklığa işaret eden akrabalık, dostluk, aşinalık gibi ipuçlarıdır. Bu yüzden özgeci davranışın altında sandığımız gibi diğeri odaklı özgeci bir motivasyon bulunmayabilir. Bu argümanlar katılımcıların iç grup üyelerine daha fazla yardımda bulunduğu araştırma sonuçları ile de desteklenmiştir (Cialdini ve ark. 1997). Dış grup üyelerine değil de iç grup üyelerine özgeci davranışın yapılması aslında empatik özgecilikten ziyade kimlerle “bir” hissedildiğine bağlıdır ve dolayısıyla da benmerkezci bir motivasyonla yapılmaktadır. Araştırmacılar, iddia edildiği üzere (Batson ve ark., 1987, 1991) yakınlık derecesinin bir diğeri ihtiyaçlarına yönelik empatik bir uyarılmayı getirdiğini ve bu empatik uyarılmanın da karşısındaki kişiye yönelik yardımı arttırdığını kabul etmektedir. Bununla birlikte yakınlık derecesinin o kişiyle olan “bir” olma hissini de arttırdığının ve “bir” olmanın denklemden çıkarıldığında empatik uyarılmanın tek başına yardım davranışını ortaya çıkarmadığının altını çizmekte ve ortaya çıkan yardım motivasyonunun diğeri odaklı özgeci bir temeli değil bireyin kendisi odaklı bencil bir temeli olduğunu belirtmektedirler.

Tabi ki nihai olarak özgeci davranışın temel sebebinin bir kısım araştırmacının (Batson, 1987; Batson ve ark., 1981; Batson ve Shaw, 1991; Batson ve ark., 1997; De Waal, 2008, Schwartz, 1977) iddia ettiği üzere empatik bir diğeri odaklılık mı yoksa benmerkezci bir diğeri odaklılık mı olduğunu (Cialdini ve ark., 1997; Neuberg ve ark., 1997) kesin olarak bilebilmemiz zordur. Bununla birlikte perspektif almanın ve yol açtığı empati hissini aktörün zararı pahasına bir diğeriye yönelik özgeci davranışın ortaya çıkmasında etkili bir faktör olduğunu söyleyebilmemiz mümkündür.

1.1.3.4 Çok Düzeyli Seçilim Kuramı

Çok Düzeyli Seçilim Kuramı (ÇDSK), özgeciliği grup seçilimi ve bu seçilim süreciyle birlikte ortaya çıkan geniş kitlelerdeki iş birliği mekanizmaları ile ele almaktadır. Daha iyi iş birliği yapan gruplar yapamayanlara nazaran hayatta kalma ve varlıklarını devam ettirmekte daha başarılı olmaktadır (Wilson ve Sober, 1994). ÇDSK evrimsel biyologların karınca, arı gibi ultrasosyal türlerle benzer genetik alt yapıya sahip olmamaları sebebiyle insanların grup düzeyinde uyum gösterebilecek şekilde evrimleşemeyeceği görüşüne karşı çıkmakta ve kalıtım, fenotipik varyasyonlar

gibi doğal seçilimin temel kavramlarının insan grupları düzeyinde de gözlenebileceğini iddia etmektedir (Sober ve Wilson, 1998). İnsan gruplarının ortaya çıkardığı davranışlar genetik temele ihtiyaç duymadan da birbirlerinden farklılaşabilmekte ve bu farklılaşma sayesinde doğal seçim, sadece bireyler düzeyinde değil gruplar düzeyinde de görülebilmektedir. Farklılaşmaların gruplar düzeyinde görülebilmemesine sebep olan bu seçim süreci, “grup seçilimi” olarak adlandırılmaktadır.

Grup seçilimini ortaya çıkaran mekanizmalar özellikle insan türünde kan bağı ile gelen ilişkilerin alternatifi olmuştur ve değerler, kültür gibi sosyal kavramlar üzerinden de işlevli özelliklerin aktarımını sağlamaktadır. Toplu bir karar verildiğinde veya geniş bir takipçi kitlesine ulaşan yeni bir din, görüş, politika ortaya çıktığında grupların davranışları, bu değişikliklere göre yeniden şekillenebilmektedir çünkü bu şekilde, devamlılığı sağlayan işlevli bir birliktelik ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden insan davranışının, sadece genetik faktörlerle değil kültürel etmenlerle de şekillenebildiğini söylemek mümkündür (Sober ve Wilson, 1998). Araştırmacılar, kültürel farklılıkların tanım gereği kalıtsal olmadığını belirtmenin yanında bunun çok dar bir çerçeve ile yapılmış bir tanımlama olduğunu belirtmektedirler. İnsan gruplarının davranışları, genetik kalıtım sebebiyle şekillenen tek tip davranışlar değildir, grup normlarına bağlı olarak ortaklaşabilir veya dönüşebilir. Kuşaktan kuşağa yapılan kültürel aktarımlar da o toplumun neyi kabul edilebilir bulduğuna veya bulmadığına göre şekillenen normları iletmektedir. İnsan topluluklarının kendi gruplarını daha iyi bir noktaya taşıyabilmek adına gerekli nitelikleri zamanla evrimleştirdiklerini iddia eden “sosyal evrim” kavramı, toplumun yararına olan davranışların, toplumsal normların birer parçası olduğunu ve çok daha büyük insan topluluklarının birbirlerini tanımadan da toplum yararına olan özgeci davranış benzeri davranışları gösterebildiğini iddia etmektedir (Campbell, 1975).

Çok Düzeyli Seçilim Kuramı gereği, kuşaklar arası aktarılan normlara ilişkin belki de en önemli özellik, grubun içerisindeki bireylerin tek tek çıkarlarını savunan değil, grubun hayatta kalması ve devamlılığı için faydalı olacak şekilde bireylerin ilişkilerini düzenleyen normların aktarılmaya daha müsait olmasıdır. İnsan toplumu, grup için işlevsiz olan özellikleri eleyip işlevli olan özellikleri korumaya yönelik bir alt yapıya sahiptir ve grup seçilimi sayesinde uyum sağlayabilen bir birim olarak

değerlendirilebilir. Grup için olumlu ve faydalı olan özellik ve davranışlar, genlerini aktarmak için rekabet eden bireysel düzeydeki davranışların sonucunda değil iş birliğine sahip grupların aktarımları sonucunda olmaktadır. Tekil bireylerin çıkarlarını koruyan tutum ve normlar, grup içindeki bireylerin birbirlerini sömürmeleri ihtimalini getirmekte, dolayısıyla da gruba yönelik bir zararı ortaya çıkartmaktadır. Bununla birlikte grup üyesi bireylerin birbirlerinin çıkarlarını korumalarına sebep olan davranışların aktarımı, bütünüyle o grubun varlığına yönelik bir yarar getirmektedir ve oldukça adaptif olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sonucunda bireysel düzeyde karşılaşılan doğal seçimde görüldüğü gibi, adaptasyon işlevi olan özelliklere sahip gruplar varlıklarını devam ettirirken adaptif özelliklere sahip olmayan grupların elenme ihtimali çok daha yüksek olmaktadır (Brown ve Cialdini, 2015; Sober ve Wilson, 1998).

Adaptasyon, doğal seçilimin bir sonucudur bu yüzden grup düzeyindeki adaptasyon becerileri de grup seçilimi kuramı içerisinde değerlendirilmelidir. Geniş kitlelere sahip topluluklarda gözlenen özgeci davranış da ancak grup düzeyindeki adaptasyonlar çerçevesinde anlaşılabilir (Wilson, 1997). Kan bağı olmayan bireyler arasında görülen özgecilik, toplumun birlikte yaşama kültürüne uygun şekilde evrimleşip gelişmiş bir davranıştır. Bireyler kendilerini ortak bir amaca, sonuca doğru ilerleyen bir grup olarak değerlendirdikleri sürece ortak bir refah için birlikte hareket edebilmektedirler ve bu ilişkilene şekli insan türünün grup düzeyindeki evrimsel sürecinde oldukça işlevseldir. Grup halinde yapılaşmaların ortaya çıkardığı geniş çaplı faydaların grup üyesi bireylerin de yararına olması sebebiyle bireyseliğin önüne geçilebilmekte ve bireylerin kişisel zararlarına rağmen özgeci davranışların gözlenebilmesine olanak sağlanmaktadır. Bencil motivasyonlara sahip bir birey, grup düzeyindeki faydaların ve sosyal geleneklerin yeterince güçlü ve büyük olduğuna karar verirse bencilce bir davranış ortaya çıkarmaktan kaçınacaktır. Grup odaklı davranışlar gösteren bir toplum, sadece bencilliği ve beşçiliği önleyici değil aynı zamanda doğrudan grup çıkarımı ve diğerlerinin refahını önemseyen psikolojik tutum ve duyguları evrimleştirmiştir. Tabi ki bu tür norm ve geleneklerin varlığı bencil motivasyon ve dürtüleri tamamen ortadan kaldıramaz. Bununla birlikte bu durumun tersine, diğerleri odaklı özgeci davranışlara yol açan motivasyon ve dürtülerin ortaya çıkıp pekişmeleri için yeterli oldukları söylenebilir. Ayrıca bencil bireyleri dışlayıcı

ve grup refahını önceleyen özgeci davranışları öne çıkaran grup içi normların, değerlerin vb., grubun bütünlüğünü seçim düzeyinde güçlü ve başarılı bir konuma getirmesi, evrimsel olarak da avantaj sağlayan, dolayısıyla da kuşaktan kuşağa aktarılması muhtemel özellikler olarak değerlendirilmektedir. Bu şekilde topluluklar, kan bağı ile ilişkilenen bir bütünlük olma zorunluluğundan çıkarak ortak hedefler amacıyla yapılan iş birlikleri çerçevesinde inşa edilen bir bütünlük haline gelmektedir. Dolayısıyla bireyin zarar ve faydası, kan bağının ötesine geçerek iş birliği çerçevesinde oluşturulan büyük bir grup temelli değerlendirilmekte ve özgeci davranışın birbirini tanımayan çok daha geniş kitlelerin birbirlerini önemseyebileceği bir şekilde karşımıza çıkmasına olanak sağlamaktadır (Campbell, 1975; Sober ve Wilson, 1998, Wilson ve Sober, 1994; Tomasello, 2018). Özgeci davranış grup seçilimi düzeyinde oldukça işlevlidir çünkü büyük insan gruplarının uyum gösterebilmesinde etkili olan iş birliğinin temel yapıtaşlarından birisidir. Büyük gruplar, özgecilik gibi toplum yanlısı davranışları avantajlı hale getirecek şekilde organize olabilmektedirler. Bu verimli iş birliği sayesinde özgeci bireylerin bulunduğu toplumlar bencil bireylerin olduğu topluluklara göre daha büyük bir oranda genişleyip büyümüşlerdir. Bu da özgeci toplumların zamanla bencil toplumların yerini almasına sebep olmuştur (Burnstein, 2005).

Wilson ve Sober (1994) ortaya attıkları kuram sayesinde nepotizm (akraba kayırma) ile karıştırmadan toplum yanlısı davranış ve iş birliğini açıklamaya çalışmışlardır. Çok Düzeyli Seçim Kuramı en azından yakın akraba ve çevredeki insanların dışında kalan bireylere yönelik özgeciliğin anlaşılmasında önemli bir faktörü ortaya koymaktadır ve ortak hedefleri bulunan ve birbirlerini tanımayan daha geniş çaplı kitlelerin birbirlerine yönelik özgeci davranışlarını açıklaması noktasında kritik öneme sahiptir. Bireyler büyük organizmaları var eden organlara benzer şekilde kendilerini daha büyük grupların parçası olarak görebilir ve bu grupların refahı için fedakarlıklarda bulunabilirler. Böylece grup düzeyindeki işlevsel bir organizasyon bireysel düzeyde gözlenen davranışların sonuçlarından daha etkili olabilmektedir. Bununla birlikte bu kuram, grubun kim olarak algılandığına ilişkin soruları ve aynı norm, değer, kültür biçimlerini paylaşmayan, belirli bir iç grubun dışında kalanların da özgeciliğin değil ayrımcılığın hedefi olabileceklerini de akla getirmektedir. Bu yüzden kuşaktan kuşağa aktarılan normlar, değerlerin neler olduğu, nasıl ve kimlere

ilişkin sınırlarının bulunduğu, özgeci davranışın ne şekilde gösterileceği veya gösterilip gösterilmeyeceği konusunda da yeni şüpheler doğurmaktadır.

1.1.3.5 Özgeciliğe İlişkin Altyapıların Değerlendirilmesi

Özgeciliği açıklamaya çalışan kuramlara baktığımız zaman hiçbir kuramın göz ardı edilemeyeceğini görmekteyiz. Biyolojik temele sahip kuramlar özellikle yakın çevre ve kan bağına sahip olunan bireylere yönelik özgeci davranışın altında yatan motivasyonları açıklayabilirken uzak bireylere yönelik özgeciliğin motivasyonlarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu noktalarda daha toplumsal ilişkilerin ön plana çıktığı kuramlar veya toplumsal ilişkiler sayesinde evrimleşmiş duygusal altyapıların olduğu kuramlar önem arz etmektedir. Bu noktada Tomasello (2018) işbirliğine dayalı bir sistematığın sonucu olan özgeciliğin, doğal seçilimin ortaya çıkardığı türün ve genin devamlılığı üzerine kurulu bir bireysellik fikrine karşı çok yüce ve ahlaklı bir başarı olarak değerlendirilmemesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Özgecilik başkalarıyla karşılıklı bağımlılık içerisinde olan tüm canlıların sosyal varoluşlarının mecbur bıraktığı bir sonuçtur. Tüm canlılar birbirlerine ihtiyaç duyar ve bu ihtiyaca bir noktaya kadar cevap verirler, vermek durumundadırlar, bu zorunluluğun altında yatan motivasyon her ne olursa olsun.

En nihayetinde özgeci davranışın ortaya çıkmasında veya varlığını devam ettirmesi üzerinde bu kuramlardan herhangi birinin etkisinin olmadığını söyleyebilecek bir durumda değiliz gibi gözükmektedir. Benmerkezcilik-özgecilik çatışması ekseninde yapılan hiçbir tartışma bilimsel yöntemlerle dışlanamamakta ve tartışma dışı bırakılamamaktadır. Özellikle Cialdini ve Neuberg gibi isimlerin öncülüğünde yapılan “diğerleri içerisinde var olan özbenlik”e ilişkin fikirler ufuk açıcı tartışmalar olarak karşımıza çıksa da bilimsel açıdan (en azından şimdilik) ispat edebileceğimiz veya eleyebileceğimiz açıklamalar olmadığı için zaman zaman felsefi bir tartışma halini alabilmektedir. Bununla birlikte benlik gibi psikolojik kavramların bir hakikatten ziyade insanların anlamsal inşaları olduğu fikrini hatırlar isek bu tür tartışmalar nihai sonuçlara ulaşmasa da aslında bilimsel ilerlemenin ihtiyacı olan felsefi zemini bizlere tekrar hatırlatması sebebiyle oldukça önem arz etmektedir. Benmerkezcilik ve özgecilik arasında gidip gelen bu felsefi tartışmalar en nihayetinde hangisi doğru olursa olsun varlıkları durumunda özgeciliğin bir şekilde ortaya

çıkmasına sebep oldukları sürece çok da elzem olarak değerlendirilmeyebilir. Yapılan güncel çalışmalar hem empatik özgecilik kuramının hem de “bir” olmanın özgeci davranışı ortaya çıkardığını göstermektedir (Beechler, 2018). Bununla birlikte bu motivasyonların özgeciliğin gözükmemesinde belirleyici bir etkisi var ise bu ikircilik önemini geri kazanmaktadır. Özellikle özgeciliğin ait olunmayan kimliklere, dış gruplara yönelik gözlenmemesi üzerinde bu motivasyonların etkilerinin bulunması felsefi bir tartışmadan ziyade pratik sonuçları açısından da önemini ortaya koyacaktır.

Tüm bu farklı açıklama ve altyapılara rağmen kabul etmemiz gereken bir nokta var ki o da özgeci davranışın insanın varoluşunun bir parçası olduğu ve gözle görülür bir kişisel fayda olmamasına rağmen bireylerin yakınları olsun olmasın başkalarına yardım davranışı gösterdikleri gerçeğidir. Bununla birlikte özgeciliğin gözlenmesi üzerinde birçok farklı faktörün etkisi bulunmaktadır. Bu faktörlerden birisi de bireylerin sahip olduğu değer sistemleridir.

1.2. Değerler

1.2.1 Değerlerin Tanımı ve İşlevi

Harari (2015), çok kalabalık insan gruplarının, toplumların oluşması için ihtiyaç duyulan temel faktörün “var olmayan şeyler” hakkındaki bilgilerin aktarılması olduğunu belirtmektedir. İnsan zihninde ortaya çıkan yeni düşünme ve anlamlandırma biçimi olarak değerlendirilebilecek bilişsel devrim sayesinde kurgusal konuşabilme ve buna bağlı olarak da tüm toplumlarda gözlenen mitler, efsaneler, dinler, hikayeler vb. ortaya çıkmıştır. Bu inanç nesnelere, etkilerini sadece bireysel düzeyde değil kolektif biçimde de göstererek aynı gruptaki birden çok bireyin ortak nesnelere olmuş ve birleştirici bir merkez, hedef, amaç haline gelmişlerdir. Bu ortak amaç ve hedefler sayesinde insanlar hiç tanımadıkları yabancılarla birlikte, iş birliği içerisinde organize olabilmekte ve ortak hareket edebilmektedirler. Din, ulus gibi kavramlar ortak hedefleri, anlamları, inşaları olan kimliklerin (Müslüman, Hristiyan, Türk, Kürt vb.) referansları iken insanları ortak bir çerçevede buluşturan sadece bu tür referanslar ve bunlarla ilişkili kimlikler değildir. Birbirini tanımayan iki avukat aynı hukuki sistem çerçevesinde ortak bir düzen içerisinde hareket edebilirken, aynı değer sistematiğine sahip binlerce insan da bu değerler doğrultusunda ortak hareket etmeyi başarabilirler (bir ülkedeki adalet ve eşitlik yürüyüşleri, tüm dünyada aynı saatlerde olacak şekilde organize edilen iklim protestoları vb.). Dolayısıyla “değer” insanların davranışlarını

belirleme gücüne sahip bir motivasyon kaynağı olarak değerlendirilebilirken aynı zamanda toplumları bir arada tutan bir yapı olarak da ele alınabilir.

Değer kavramının ne olduğu farklı bilim alanlarının farklı şekilde ele alıp değerlendirdiği bir konudur ve özgecilik kavramında olduğu üzere ortak bir tanımlamaya gitmek zordur. Kluckhohn (1951) değer kavramını, birey veya grupların olayları değerlendirmesini ve bir eylemi gerçekleştirmesini etkileyen örtük kodlar olarak ele almaktadır. Davranış, tutum, ideoloji, ahlaki muhakeme vb. kavramların temel belirleyicisi altta yatan değerlerdir. Bir değer, gözlenebilir dünyada veya bir organizmada işaret edilemez ve çıktıları doğrudan değer kendisi değil bir tezahürüdür, sözlü veya sözsüz davranışlardan yola çıkarak oluşturulan bir soyutlamadır. Harari (2015) de değer gibi, bireylerin davranışlarının motivasyon kaynakları olan toplumsal kavramların birer yalan olmadığını sadece hayali gerçeklikler veya sosyal inşalar olduğunu belirtmektedir. Feather (1982, 1990, 1992, 1995) ise değerleri bireyin içerisinde bulunduğu olayın, olgunun, deneyimin değerlendirilmesine yardımcı olan ve normatif özelliklere sahip, geçmiş yaşantıların soyut bir özeti olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bireylerin kendilerini ne şekilde değerlendirdikleri ile de doğrudan ilgilidir. Kişiler, değerlerini referans alarak kendilerini ve de hem kısa dönemli hem uzun dönemli hedeflerine yönelik tutum, davranış ve planlarını düzenlemektedirler. Tanımına ilişkin eklenip çıkarılan nitelikler değer sınırlarının birçok sosyal bilim kavramında olduğu gibi geçişken olmasına yol açmaktadır. Kluckhohn (1951) değerler üzerindeki tek genel kabulün “normatif” olan ile ilişkisi olduğunu belirtmektedir; değerler, birey ve toplumlar üzerinde belirleyici bir etki gücüne sahiptir.

Değer tanımına ilişkin bu çerçeve zaman zaman kavramın “tutum”lar ile karıştırılabilmesine de yol açmaktadır. Tutumlar belirli ve somut olay veya olgulara ilişkin değerlendirmelerken değer kavramının hedefinde belirli durum ve nesnel bulunmamaktadır, daha soyut, muğlak ve geçişken olgulara yönelik anlamlardır (Rohan, 2000; Rokeach; 1973). Örneğin eşitlik bir tutum değil değerdir. Bu eşitliğin kimlere gösterileceği, kimlere gösterilmeyeceği ise bu kimliklere ilişkin tutumlara işaret etmektedir. Değerler tutumlara, tutumlar da davranışlara sebep olmaktadır (Schwart, 1992).

Değerler, gücünü sadece normatif olmalarından almamaktadır, aynı zamanda bireylerin duyguları ile de yoğun ilişki içerisindedirler ve her zaman rasyonel bir alt yapıya sahip olmak durumunda değillerdir. Bir değer arzu edilen, arzu edildiği hissedilen ve en önemlisi diğerlerinin de arzu etmesi gerektiğine inanılan bir kavramdır (Kluckhohn, 1951). Değerin bu şekilde tarif edilmesi bireylerin değerlerin hedeflerine yönelik hissiyatlarını da belirlemektedir. Bireyler, sahip oldukları değerlerin doğru olduğuna sadece rasyonel bir alt yapı ile inanmazlar, doğru olduğunu hissederler. Değerlere ilişkin bu duygusal ilişki biçimi, bireylerin davranışlarını ve çevrelerini de buna göre düzenleyip manipüle etmelerine sebep olmaktadır. Bireyler değerlerini aktarmak, savunmak amacıyla yoğun ve açık duygusal tepkiler verip davranışlar gösterebilmektedirler Bireylerin değerlerine ilişkin bu bağlılıkları, önemsedikleri yakınlarının, çevrelerinin de bu değer tiplerine sahip olmalarını istemelerine yol açmaktadır. İnsanların çevrelerinin, kendileriyle benzer değerlere sahip olması, bireylerin kendilerinin de doğru olduğunu düşünmeleri için bir referans noktasıdır. Bu sayede değerler, bireylerin öz saygısını devam ettirebilmeleri için de bir referans teşkil etmektedir (Rokeach, 1973, Feather, 1992).

Neyin istendiği veya arzulandığıyla ilişkili olarak değerlere bağlılığımız, onları savunma arayışımız veya bu değerlerimizin saldırıya uğraması karşısında duygusal tepkiler verebilmekte, bu değerleri şiddetli şekilde savunabilmekte veya önemsiz olan değerlerimiz çiğnendiğinde bundan çok etkilenmememiz mümkündür (Feather, 1990).

Bununla birlikte değerler, sadece arzu edilen sonuçlara ilişkin genel inançlar değildirler aynı zamanda muhtemel davranışların motivasyonlarıdır (Feather; 1990; Feather, 1992; Feather 1995). Değerler bireylerin durumları nasıl yorumladıklarını, belli amaçlara yönelik davranışlarını, bu davranışlarda ne kadar çaba sarf ettiklerini vb. durumları belirlemektedir

Değer kodları bir dereceye kadar istikrarlıdır ancak bu istikrar değerlerin hayat boyu değişmeyeceği anlamına gelmemektedir, bireyler ve toplumlar zamanla farklı değer yapılarına sahip olabilmektedirler. Siyah ve beyazların, kadın ve erkeğin eşit olmadığı dönemlerden tüm insanların eşit olması gerektiğine ilişkin düşüncelerin baskın olduğu dönemlere geçiş ve buna benzer örnekler insanların değer sistematiplerinin de değişebildiğini bizlere göstermektedir. İnternet başta olmak üzere farklı fikir ve bilgilerin ulaşılabilir olmasına yardımcı olan kaynakların artmasıyla

beraber toplumların değer yapılarının değişebilmesi için yüzlerce yıla ihtiyaç duyulmamaktadır, daha kısa süre içerisinde toplum ve içerisinde yaşayan milyonlarca insanın düşünce ve davranışları değişebilmektedir (Harari, 2015). Bu durum da altta yatan değer yapılarının sınırlarının değişebildiğini bizlere göstermektedir. Hatta on üç Mart 2013 tarihinde Katolik Kilisesi'nin lideri olarak seçilen Papa Francesco'nun görevi boyunca eşcinsel bireylere yönelik dışlamanın ortadan kalkmasına yönelik açıklamalarda bulunması (Pınar, 2020; "Pope Francis and Homosexuality," 2021; Vatikan, 2013) sadece toplumsal değerlerin değil çok katı olduğu düşünülen dini bakış açılarının da değişim rüzgarından kaçamadığının en önemli örneklerinden birisidir. Rokeach (1973), bireysel değerlerde zamanla ortaya çıkan değişimin özellikle bireylerin benlik algıları ile bir çelişki ortaya çıkardıkları takdirde gözlemlendiğini belirtmektedir. Bireyler, benlikleri ve sahip oldukları değerler arasında tutarsızlık gördükleri takdirde bir rahatsızlık duymakta ve buna bağlı olarak sahip oldukları değerlerde değişime gitmek durumunda kalabilmektedirler.

Değerlerin farklılaşması sadece zamansal bir değişim sonucu gözlenmemektedir. Değerler, aynı toplumda yaşasalar da o toplumun tüm üyeleri için geçerli olmak zorunda değildir, bireyden bireye farklılaşabilen soyut yapılardır. Değerlerin değişkenliği üzerinde kültürün, toplumun ve kişiliğin belirleyici etkisi bulunmaktadır (Feather, 1999; Rokeach, 1973, Schwartz, 1997). Bu faktörler sonucu farklı kültürlerde, toplumlarda farklı değerler gözlenebilirken aynı toplumlardaki bireylerin farklı değer yapılarının olması da mümkündür. Örneğin insan hakları gibi bir değer her toplumda başat olmak zorunda değildir. Bu değer tipi, tüm insanların belirli bir hakları olduğu fikrine dayanmaktadır. Bununla birlikte tüm insanların eşit olmadığı, belirli etnik veya dini grupların daha önemli olduğunu içselleştirmiş, daha geleneksel değer yapılarına sahip grup veya toplumlar da olabilir. Veya özgürlük gibi bir değer, "kimlerin özgürlüğü?", "hangi şartlarda özgürlükler sınırlanabilir?" vb. ayrıntılı sorularla birlikte herkesin ortaklaştığı bir değer biçimi olmaktan çıkabilir. Bireyler, değerleri işaret eden bu tür kavramları tek bir anlama sahiplermiş ve üstünde herkes fikir birliğine sahipmiş gibi söze dökmekte ve kullanmaktadırlar. Örneğin özgürlük, eşitlik gibi kavramlar tüm siyasal partilerin seçim çalışmalarında kendilerine yer bulabilmektedir. Bununla birlikte bu değerlerin altının nasıl doldurulduğu, siyasi partilerin var etmeyi vaat ettikleri bu değerleri ne şekilde pratiğe döktüklerini

belirlemede ve siyasi partilerin farklı davranış pratiklerinin olmasına sebep olmaktadır. Değerler önem derecelerine göre farklılaşabildikleri gibi, içeriklerinin ne şekilde doldurulduğuna göre de farklılaşabilmektedir. Toplum ve bireyler kendi gerçekliklerine uygun değer sistemlerinin içerisinde yer alırlar. Aynı toplumun farklı sosyoekonomik düzeyinde bulunan bireyleri, farklı değer yapılarına sahip olabilir çünkü içerisinde buldukları koşullar, dolayısıyla da ait oldukları gruplar farklıdır (Rokeach, 1973). Bir grubun üyeleri o grubun değerleri sonucu davranışlarına yön vermekte veya davranışlarını bu değerler çerçevesinde haklı ve meşru bir zeminde ifade etmektedirler.

Değerler genel itibarıyla şu altı temel özelliğe sahiptir (Schwartz, 1997, Schwartz, 2007; Schwartz, 2012; Schwartz ve Bilsky, 1987; Schwartz ve Bilsky, 1990);

1- Değerler, kişisel duygularla biçimlendirilmiş öznel inançlardır. Önem verdiğimiz değerlerimizi, tutkulu bir biçimde, her insanın sahip olması gereken özelliklermiş gibi savunur bunlara yönelik olumsuz eleştiriler geldiğinde olumsuz duygular hissedip gelen görüşlere karşı çıkarız. Bu durum şu anlama gelmektedir; değerlerimiz aslında bireysel olarak kendimizin parçası olarak gördüğümüz ve genellikle tartışmaya çok da açık olmadığımız inançlarımızdır. Politikacıların kendi partilerinin sahip olduğu değerlere ilişkin konularla ilgili “kırmızı çizgimizdir” açıklamaları bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

2- Değerlerin altında arzu edilen hedefler yatmaktadır. Bu yüzden bireylerin değerlerinin sebepleri olan arzularına yönelik teşvik edici manipülasyonlar, kişilerin bu değerler ile tutarlı davranışlar göstermeleri için yeterli olabilmektedir. Eşitlik, adalet, özgürlük arayışlarıyla ilgili değerlere sahip bireylerden, bu hakların talep edildiği davranışları (sokak eylemleri vb.) göstermeleri beklenebilir.

3- Değerler, dar sınırlara sahip durum ve eylemlerin ötesinde bir etki gücüne, bireyin bulunduğu her konumdaki davranışlarını düzenleme gücüne sahiptir: iş hayatı, arkadaş çevresi, tanımadığı insanlarla birlikte yaşadığı toplum vb. Bireyler belli durum ve hedeflere ilişkin beklentilerini, dolayısıyla da ortaya çıkaracakları davranışlarını sahip oldukları değer yapılarına göre anlamlandırır (Feather, 1982; Feather, 1990; Feather, 1992; Feather, 1995). Bu anlamın olumlu ya da olumsuz sonuçlarına göre bireyler davranışı ortaya çıkarıp çıkartmamaya ve ne şekilde ortaya çıkaracaklarına da

karar vermektedirler. Örneğin eşitlikçi bir değere sahip olmak bireyin sadece belirli normlar ve koşullar altında davranışlarını düzenlemez, tüm davranışları üzerinde bir etkiye sahiptir; eşitlikçi değerlere sahip bir bireyin okuldaki çevresine eşitlikçi davranışlar gösterirken iş yerinde bunun tersi bir davranış örüntüsü göstermesi beklenmez.

4- Değerler, tüm davranışların, görüşlerin, tutum ve düşüncelerin değerlendirilmesinde bir referans noktasıdır. Bireylerin diğer insanları, onların davranışlarını, tutumlarını iyi, kötü, doğru, yanlış, haklı, haksız vb. şekillerde değerlendirebilmelerine yardımcı olur. Örneğin özgürlükçü değerlere sahip bireylerin, fikirlerini beyan etmeye çalışan insanlara yönelik baskıları olumsuz olarak değerlendirmeye veya var olan bu çatışmayı ortadan kaldıracak bir takım meşru sebepler aramaya daha eğilimli olmaları beklenebilir.

5- Değerler, önem sırasına göre düzenlenen bir hiyerarşi içerisindedirler. Bireylerin sahip oldukları bazı değerler, diğer değerlerinin belirli bir davranışını etkilemesine izin vermeyeceği kadar önemli olabilir (Rokeach, 1951; Feather, 1992; Feather, 1995). Siyasi, dini, etnik vb. grupların üyesi olmak da belirli değerlere daha fazla önem atfedilmesine sebep olabilmektedir ve hiyerarşinin üst basamaklarında olan bu değerler, daha alt basamaklardaki değerlerin ne şekilde tanımlanıp değerlendirileceğine ilişkin referanslar da sunabilmektedir (Feather, 1995). Buna bağlı olarak sahip olunan değerlerin davranış düzeyinde ortaya çıkıp çıkmaması bağlama göre değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin insan hayatı ve vatan sevgisi arasında sıkışan değer hiyerarşisinin çatışmalı sonuçlarıyla karşılaşabilmektedir; “ben de insanlar ölmesin isterim ama konu vatan olunca...” gibi argümanlar bireylerin sahip oldukları değerlerinin hiyerarşik yapısına örnek olarak gösterilebilir.

6- Aynı tutum veya davranış üzerinde birden fazla değer etkisi bulunmaktadır. Bu yüzden birden fazla değer bir rekabet içerisinde belirli bir eylem veya tutumun gözlenmesi üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin hem eşitlikçi hem de daha geleneksel değerlere sahip bir bireyin eşi ile kurduğu ilişkinin niteliği ne sadece sahip olduğu eşitlikçi değerlere ne de geleneksel değerlere göre şekillenmektedir. Bu, bireyin alacağı rollere, hangi değer hangi bağlamda birey için daha öncelikli olduğuna vb. durumlara göre değişmektedir. Bu değişkenlerin hiçbiri bireyin içerisinde yaşadığı toplum ve sosyal hayattan bağımsız değildir.

Değerler hem bireysel düzeyde hem de toplumsal düzeyde gözlenen bir kavram olarak ele alınabilir ve birbirinden tamamen ayrı olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bireysel değerler sosyal hayata uyum sağlamak zorunda olan bireyin uyum sağlamak için gereksinim duyduğu hedeflerin sonucudur (Schwartz, 1997; Schwartz, 2006; Schwartz, 2008; Schwartz, 2011). Bireyler, farklı sosyal kurumlar sonucu kendilerinden neler beklendiğini, yaptıkları davranışların ne tür sonuçlarının olduğunu öğrenmekte ve bu standartlara göre davranışlarını düzenlemektedir. İnsanlar bu tür düzenlemeleri o toplumun paylaştığı duygu, düşünce ve davranış kalıplarının oluşturduğu kültür çerçevesinde yapmaktadır. Ortaya çıkan kültürün en temel yapı taşı da o toplumu oluşturan bireylerin iyi veya kötü, kabul edilebilir veya edilemez olduğunu düşündükleri değerleridir. Bu yüzden değerlerin, insanların günlük davranışlarını üzerinde inşa ettikleri normların temelleri olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla değerler için, birey ve toplumun karşılıklı belirleyici olduğu döngüsel bir işleyişten bahsedilebilmektedir.

Değerler, toplumun hayatta kalabilmesi, işlevini devam ettirebilmesi için birey ve gruplar arasındaki ilişkileri düzenleme işlevine sahip hedeflerdir. Tomasello (2018), adalet, eşitlik gibi daha tarafsız alt yapılar sayesinde bireylerin herkes için daha dengeli bir düzen kurma motivasyonu ile hareket edebileceğinden bahsederken Harari (2015), insanların büyük gruplar halinde örgütlenebilmesinin ve bu sayede tüm dünyaya başarılı şekilde yayılabilmesinin sebeplerinden biri olarak ortak değerler etrafında örgütlenebilmeleri olduğunu belirtmektedir. Değerler, dayanışma içerisindeki grupların (etnik, dini, cinsiyet vb. gruplar) hedeflerine ulaşmak için baz aldıkları temeller olarak düşünülebilirler ve kültürel bağlamda neyin doğru, iyi ve arzu edilir olduğuna ilişkin inançsal alt yapıyı oluşturmaktadırlar. Toplumda yaygın olan bu inançlar, pratikler bireysel düzeydeki değerler üzerinde etkisini göstermektedir. Birey o kültürün normatif değerlerini, kendi inanç, davranış ve düşüncelerinin şekillenmesi üzerinde çok da farkında olmadığı bir etki olarak deneyimlemektedir (Schwartz, 1997; Schwartz, 2006; Schwartz, 2008; Schwartz, 2011). Örneğin özgeci davranışa ilişkin normlar erken yaşta içselleştirilen değerler sayesinde toplumun geneline yayılmakta ve toplumsal utançtan kaçınma motivasyonu ile pekiştirilmektedir (Wilson ve Sober, 1994). Toplum tarafından yapılan “ahlaksız” veya “bencil” gibi etiketlemeler toplumun zararı pahasına bireysel faydanın ortaya

çıkma ihtimalini engellemeye yönelikken “ahlaklı”, “fedakâr” gibi toplum yanlısı etiketlemeler de grubun faydasını öne çıkaran özgeci davranışları pekiştirmektedir. Bu altyapı çerçevesinde aktarılan değerler ve normların varlığı özgeci davranışın kuşaklar boyu gözlenebilmesini de açıklayabilmektedir.

Schwartz (2008) kültürün, bireyin değerleri üzerindeki bu etkisini bir program olarak görmektedir. Kültür zihnin ne şekilde işlediği değildir, zihnin nasıl işlediğini belirleyen programın kendisidir ve kültürün sahip olduğu bu programlama becerisi sosyal kurumlar sayesinde olmaktadır. Toplumun değer yapıları, o toplumun geleceğinin hangi hedeflerle inşa edileceğini, kurumlarının ne şekilde işleyeceğini de belirlemektedir. Aile, okul vb. sosyal kurumlar toplumun değerlerinin aktarıcılarıdır (Feather, 1992; Schwartz, 1997; Schwartz, 2008). Toplumun bu kurumları, toplumun değerlerini bireylere aktarmaktadır. Kurumların aktardığı bu değerler, “en doğru” ve “en iyi” oldukları için değil o toplum tarafından, toplum için “en doğru” ve “en iyi” olduklarına inanıldıkları için aktarılmaktadır. Her toplum yapısının farklı olması da farklı değer sistemlerine sahip olmalarına sebep olmaktadır. Örneğin eşitlikçi değer yapılarına sahip toplumların eğitim sistemlerinin bireyleri insan hakları, evrensel haklar gibi kavramlara göre şekillendirmeyi amaçlamasını beklerken daha dini değer yapılarına sahip toplumların eğitim sistemlerinin bireyleri dini kurallar ve bakış açıları çerçevesinde şekillendirmeyi amaçlamalarını beklemek yanlış olmaz. Bununla birlikte farklı temellere sahip de olsalar her toplum, varlığını devam ettirebilmek amacıyla içinde yaşayan insanların ilişkilerini düzenleme ihtiyacı duymakta ve bu amaçla üç ortak sorunla baş etmeye çalışmaktadır;

1- Birey ve grup arasındaki sınırları tanımlamak

2- Sosyal hayatı koruyacak şekilde ihtiyaç duyulan şeyleri üretmek için insanlar arası iş birliğini düzenlemek

3- İnsan ve doğal kaynakların kullanımını düzenlemek

Kültürel değerler bu sorunları düzenlemektedir. Bu temel sorunların o topluma en uygun şekilde nasıl düzenlendiği toplumun değer yapılarını oluşturmaktadır. (Schwartz, 2006, Schwartz, 2008; Schwartz, 2011).

Fichter (2009) da değerlerin toplum düzeyinde temel olarak şu işlevlere sahip olduğunu belirtmektedir;

1- Değerler toplum içerisinde bir referans noktasıdır. Buna göre birey toplumdaki diğer bireylerin gözünde kendisinin ve diğerlerinin durdukları ve durması gereken yeri belirleyebilirler.

2- Bazı nesne veya olguların o toplum içerisinde, toplumun bireyleri tarafından uğrunda çaba gösterilebilecek ortak bir kültürel gücünün olmasına sebep olabilir.

3- Toplum tarafından kabul edilebilecek veya edilmeyecek düşünme ve davranış biçimlerinin referans noktası olarak işlev görür.

4- Toplumdaki belirli rol ve hedeflere ulaşmak için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine işaret eder.

5- Toplumun birey üzerindeki kontrol edici baskısının temel referans noktasıdır. Bireyler bu değerler sonucu toplumun onaylamadığı davranışları yapmaktan uzak durabilirler.

6- Toplumdaki bireylerin birbirleriyle dayanışıp iş birliği içerisinde ortak hareket edebilmelerini sağlar.

Bu işlevsellik çerçevesinde baktığımızda değerler toplum içerisindeki bireylerin birbirlerine karşı sorumluluklarının referans noktası olarak değerlendirilebilir. Unutulmamalıdır ki özellikle bizim gibi farklı kültürel alt yapıya sahip coğrafyalarda farklı değer alt yapıları bulunabilmektedir. Bunun sonucunda da farklı kültürlerin birbirleriyle uyum içerisinde yaşayabileceği karşılıklı saygıya dayanan değer sistemlerinin ortaya çıkması ihtimal dahilindedir.

Schwartz (1992, 1996) literatürde değer kavramının tek tek ele alınarak belirli tutum ve davranışlar üzerindeki etkilerinin incelendiğini belirterek eleştirmekte ve bu durumu üç olumsuz sonuca yol açtığını ifade etmektedir. Birinci olumsuz sonuç tek başına ele alınan bir değerın güvenilirliğinin düşük olmasıdır. Bu durum, bir değerın tutumu veya davranışı etkileyip etkilemeyeceğine ilişkin değerlendirmeler üzerinde şans faktörünün büyük bir etkisinin olmasına açık kapı bırakmaktadır. Bir diğer olumsuz sonuç, ele alınan tutum veya davranış üzerinde çalışmaya alınmayan başka değerlerin beklenmeyen biçimde daha fazla etkilerinin olması ihtimalidir. Literatürü baz alarak ilerleyen çalışma sistematiği, gözden kaçırılan veya ilişkili olmayacağı düşünülen farklı değerlerin konu dışında bırakılmasına sebep olabilmektedir. Bununla beraber bazı değerler sadece henüz ilişkilendirilmemiş olabilmektedir. Bu yüzden bütüncül bir değer yapısının bulunmayışı araştırmaların eksik ve hatta yanlış bir

değerlendirmeye sonuçlanabilmesi ihtimalini barındırmaktadır. Üçüncü ve son olumsuz sonuç ise bireylerin tutum ve davranışları üzerinde değerlerin bir çatışma içerisinde etkilerinin olduğu gerçekliğinin göz ardı edilmesidir. Hiçbir davranış üzerinde sadece tek bir değer tipinin belirleyici etkisi bulunmamaktadır, bu etki birden çok, farklı değerlerin birbirleriyle çatışması sonucu ortaya çıkmaktadır. Daha önce verdiğimiz örnek üzerinden düşünersek, geleneksel değer yapısına sahip erkek bir bireyin ev işlerini eşinden beklemesi mümkündür. Bununla birlikte bu birey geleneksel değerlerin yanında eşitlikçi değerlere de sahipse bu davranış örüntüsünün farklı biçimde, ev işlerinin paylaşıldığı bir şekilde işleyeceğini öngörebiliriz.

Bu yüzden değerleri, tek tek değil birbirine benzer veya birbirinden farklı birçok değer organize bir bütünü olduğunu unutmadan ele almak oldukça önem arz etmektedir. Schwartz ve Bilsky (1987) böyle bir yapısal bütünlük içerisinde değerlerin ele alınıp değerlendirilmesinin bazı pratik sonuçlar ortaya koyacağını belirtmektedirler;

1. Tek tek değerlerin etkileri yerine bir değer alanı içerisinde, birbiriyle etkileşim içerisindeki değerlerin bütünsel etkilerini ele almak, değerlerin bireylerin tutumları üzerindeki etkilerinin çok daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bireylerin tutumlarını etkileyecek şekilde nasıl düşünme biçimlerine sahip oldukları, o bireylerin değerlerinin bütünsel ne tür bir alt yapıya sahip olduğunu doğru bir şekilde anlamaktan geçmektedir.

2- Değerleri tekil olarak değil bütünsel bir biçimde ele almak farklı sosyal yapılarla olan ilişki ve etkileşimlerin çok daha doğru analiz edilmesine sebep olmaktadır.

3- Farklı kültürlerde her bir değer birbiri ile benzerlik gösterebilirken değerlerin ait oldukları alt yapıların değişiklik göstermesi mümkündür. Bütünsel bir yapı sayesinde farklı kültürlerdeki benzer değerlerin farklı alt yapılara sahip olup olmadığının değerlendirilmesi, kültürlerdeki belirleyici faktörlerin arasındaki farkların da daha doğru bir şekilde ele alınıp anlamlandırılmasına yardımcı olmaktadır.

Schwartz da bu özellikleri barındıracak şekilde daha bütünlüklü yapıda bir kuram ortaya koyarak değer kavramını ele almıştır.

1.2.2. Schwartz'ın Değer Kuramı

Schwartz değerleri, evrensel ve bütünlükçü bir şekilde ele almak amacıyla ortaya attığı kuramını sürekli güncellemiştir (Schwartz, 1992; Schwartz ve Bilsky, 1987; Schwartz ve ark., 2012). Kuramının ilk versiyonu; özyönelim, kısıtlayıcı uyma, başarı, güvenlik, prososyal, zevk ve olgunluk olmak üzere 7 değer tipine sahiptir (Schwartz ve Bilsky, 1987). Daha sonrasında genişletilen kuram, değer tiplerini 10'a çıkarmıştır: güç, başarı, hazcılık, uyarılım, özyönelim, evrenselcilik, iyilikseverlik, uyma, geleneksellik ve güvenlik (Schwartz, 1992). Kuramının en güncel şekli 19 değer tipine sahiptir (Schwartz ve ark., 2012) ve Tablo 1.1'de ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

Tablo 1.1. Değerler ve Tanımları (Schwartz ve ark., 2012, s. 669)

Değer Boyutu	Değer Tipi	Tanım
Değişime Açıklık	Özyönelim-düşünce	Bireyin kendi düşünce ve yeteneklerini özgürce ortaya koyabilmesi
	Özyönelim-davranış	Bireyin kendi davranışlarını özgürce belirleyebilmesi
	Uyarılma	Heyecan, yenilik ve değişim arayışı
	Hazcılık	Zevk ve duygusal tatmin arayışı
Özgenişletim	Başarı	Sosyal standartlara göre başarılı olma
	Güç-baskınlık	İnsanlar üzerinde denetim kurarak güce sahip olma
	Güç-kaynaklar	Sosyal ve maddi kaynaklar üzerinde denetim kurarak güce sahip olma
	Saygınlık	Bireyin toplumsal imajını koruyup aşağılanmaktan kaçınarak sahip olduğu güç ve güvenlik
Muhafazacılık	Güvenlik-kişisel	Bireyin içerisinde bulunduğu yakın çevrenin güvenliği
	Güvenlik-toplumsal	Toplumun güvenliği ve istikrarı
	Geleneksellik	Kültürel, ailevi ve dini geleneklerin korunması
	Uyma-kurallar	Kanunlar, kurallar ve resmi yükümlülüklerle uyum gösterme
	Uyma-kişilerarası	Diğer insanları üzme ve onlara zarar vermektan kaçınma
	Alçakgönüllülük	Bireyin daha büyük bir düzen içerisindeki önemsizliğini fark etmesi
Özaşkınlık	İyilikseverlik-güvenilirlik	İç grubun güvenilir bir üyesi olma
	İyilikseverlik-önemseme	Bireyin kendisini iç grubun refahın adaması
	Evrenselcilik-ilgi	Eşitliğe, adalete ve tüm insanların korunmasına bağlılık
	Evrenselcilik-doğa	Doğal çevrenin korunması
	Evrenselcilik-hoşgörü	Bireyin, kendisinden farklı olan insanları anlama ve kabul etmesi

Bu değer tiplerinin tanımlanması insan varoluşunun üç temel gereksinimine göre biçimlendirilmiştir;

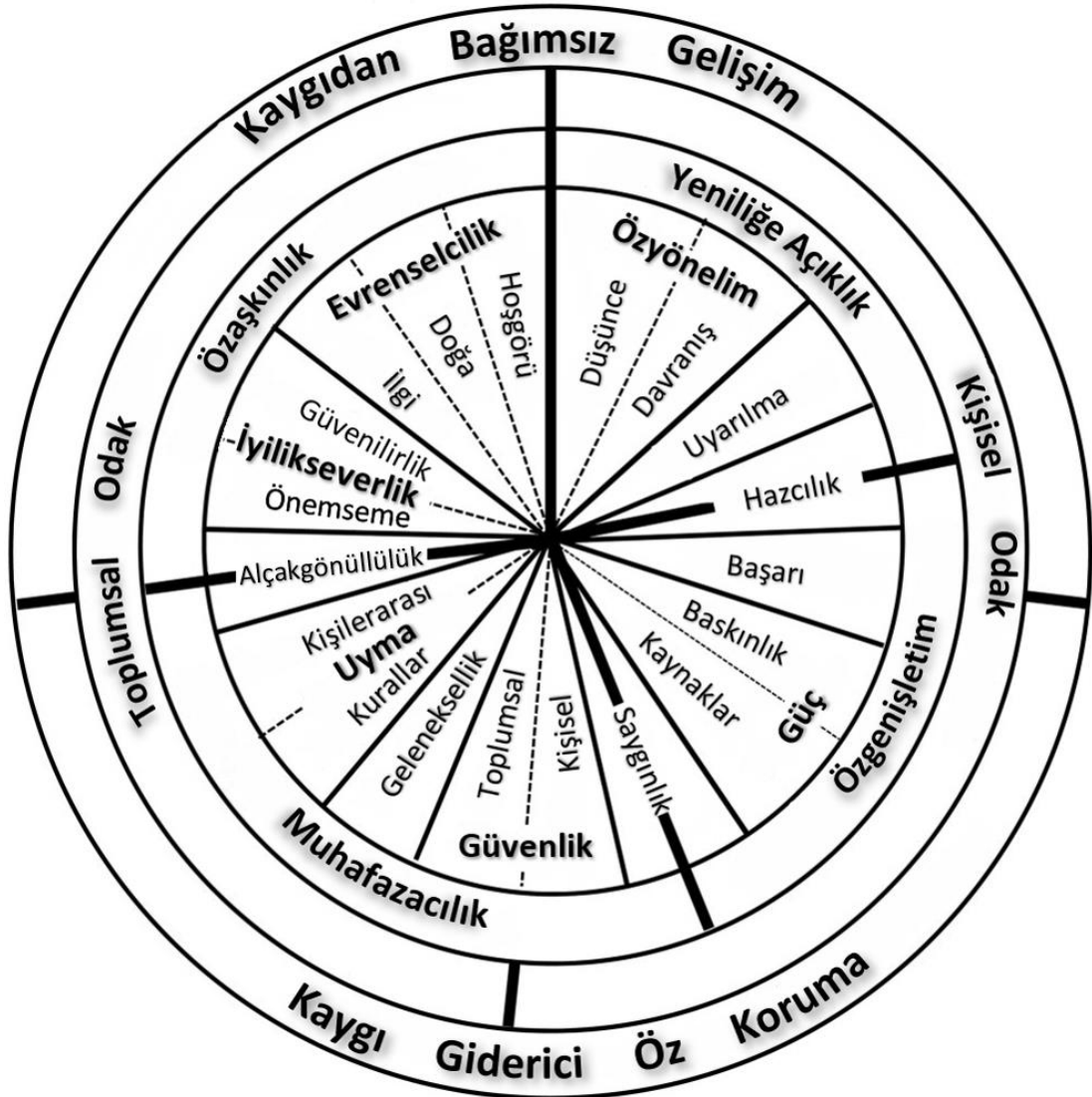
1- Biyolojik bir canlı olarak bireyin ihtiyaçları

2- Bireylerin birlikte koordine bir şekilde etkileşimin gereklilikleri

3- Üyesi olunan grubun hayatta kalması ve refahı.

Her bir değer tipi bu üç gereklilikten bir veya daha fazlası içerisinde kendisine yer bulabilmektedir.

Tüm değer tipleri birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde, modelin önceki versiyonlarında da olduğu üzere (Schwartz ve Bilsky, 1987; Schwartz, 1992) dairesel bir modele oturtulmuştur (Bkz. Şekil 1.3). Bu dairesel şekil içerisinde birbirleriyle çatışmalı olan değer tipleri karşıt kutuplarda yerleştirilirken çatışma içerisinde olmayan ve birbirleriyle tutarlı olmaya eğilimli değer tipleri de yan yana veya yakın biçimde konumlandırılmaktadır.

Şekil 1.3. Çembersel Değer Modeli (Schwartz ve ark., 2012, s. 669)

Değerlerin düzeni üç motivasyonel boyut içerisinde bulunmaktadır; “kaygıdan bağımsız gelişim” ve “kaygı giderici öz koruma” üst boyutları, “kişisel odak” ve “toplumsal odak” üst boyutları, “özaşkınlık” ve “özgenişletim”, “yeniliğe açıklık” ve “muhafazacılık” üst boyutları. Tüm bu üç üst boyut birbirleriyle etkileşim içerisinde değer tiplerinin ne şekilde düzenleneceğini belirlemektedir.

“Kaygı giderici öz koruma”, bireyin sosyal ve fiziksel dünyadaki belirsizliklerin yarattığı kaygılarla baş ederek kendisini koruma arayışını ifade etmektedir; bireyler kaygı yaratacak çatışmalardan kaçınmak amacıyla uyum gösterir veya mevcut düzeni devam ettirecek şekilde gelenekleri devam ettirmeye çalışırlar. “Kaygıdan bağımsız gelişim”, kaçınılması gereken herhangi bir kaygı sebebinin halihazırda bulunmadığı durumları belirtmektedir.

“Kişisel odak” bireylerin ilgi alanları veya karakteristiklerine ilişkin durumları işaret eder; başarı, zevk bireyin kendisiyle ilgili değer tipleridir. Bunun karşısında bulunan “toplumsal odak” ise bireyin birlikte yaşadığı diğer insanlar ve onların çıkarlarıyla ne şekilde ilişkilendiğini ifade etmektedir; uyum, evrenselcilik bu üst boyut altında bulunmaktadır.

“Yeniliğe açıklık” ve “muhafazacılık” karşıtlığında düşünce, his ve davranışların bağımsızlığı, yenilik ve değişime açık olmak ile düzenin, geçmişin korunması ve değişime direnç görülmektedir. “Özaşkınlık” ve “özgenişletim” ise diğerlerinin refahını önemseme ve bireysel refahı öncelikleme arasında bir kutuplaşmaya işaret eden üst boyutlardır (Schwartz, 1996; 2012).

Tanımlanan 19 değer tipi bu üst boyutların sınırları çerçevesinde, birbirleriyle yakın veya uzak bir ilişki içerisinde bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını etkilemektedir.

1.2.3. Schwartz’ın Değer Kuramı ve Özgeçlilik

Schwartz (1992), bireylerin davranışlarının temel motivasyon kaynaklarından olan “değer” kavramına ilişkin kuramını oluştururken “özaşkınlık” değer boyutunun içerisinde “evrenselcilik” ve “iyilikseverlik” değer tipleri olduğunu belirtmektedir. Özaşkınlık, bireylerin başkaları uğruna kendilerini arka plana attıkları bir değer boyutudur; diğer insanların refah ve sıhhati öncelenmekte bu sayede birey, kişisel çıkarlarını aşmakta ve çıkarların ötesine geçen bir ilişkilene biçimine göre kendisini düzenlemektedir. Bu değer boyutunun altında bulunan evrenselci değer tipine sahip

bireyler genel olarak insanların ve doğanın, tüm çevrenin refahını önceleyen bir alt yapıya sahiptirler; dünya barışını gözetmek, doğayı korumaya önem vermek daha çok bu tür bir değer yapısı ile ilişkilidir. İyilikseverlik değer tipine sahip bireyler ise evrenselcilik değer tipine nazaran daha dar bir çevrenin, yakın çevrelerindeki insanların refahını korumaya yönelik bir alt yapı çerçevesinde davranışlarını düzenlemektedirler; sadakat, dostluklar, sorumluluklar bu tür bir değer yapısının çıktıkları olarak değerlendirilmeye daha müsaittir. Bu durum bir çelişki gibi değerlendirilebilir; iyiliksever bireyler iç grup yararını gözetirken evrenselci bireyler diğer insan ve grupları da önemsemektedirler (Schwartz, 2012).

Bu çelişki, ihtiyaçlar düşünüldüğünde anlaşılabilir bir noktaya gelmektedir. İyilikseverlik, bireylerin “ait olma” arayışından ve bu arayış sonucu ortaya çıkan grup işleyişinin düzenliliğine duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Bu arayış ve ihtiyaçlar, bireyin varlığı için birincil öneme sahiptir. Bu sebeple bu arayış ve ihtiyaçların nesnesi olan aile ve iç gruplara yönelik ilişkilerin gözetilmesi bireylerin davranışlarını düzenlerken dikkate aldıkları birinci motivasyon kaynakları olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte evrenselcilik de benzer şekilde bireyin var oluşu için elzemdir; insan türünün gücü büyük gruplar halinde örgütlenip işbirliği içerisinde davranabilmesinden geçmektedir. Ancak bireyler iç gruplarının dışında kalan insanları çok daha evrensel bir perspektiften değerlendirmeyip onları dışlayarak kendilerine de muhtemel rakipler, dolayısıyla da çatışmalar üretmektedirler. Benzer şekilde doğal çevrenin önemsenmemesi genel olarak insanların ihtiyaç duyduğu kaynakların yok olmasına da sebep olmakta ve dolayısıyla da tekil birey için de tehdit teşkil etmektedir. Bu yüzden insanların daha evrensel değer yapıları ile çevrelerini ve içinde yaşadıkları dünyayı değerlendirmelerinin, kendi ihtiyaçlarının da en etkili şekilde giderilmesine yardımcı olacağı düşünülebilir. Ancak en nihayetinde her iki değer tipi de, insanların kendi çıkarlarını arka plana atıp diğer insanların refahını önemsedikleri bir alt yapıya işaret etmektedir ve bu çerçeve dahilinde en basit haliyle bireyin çıkarı olmadan bir diğerine yardım etme davranışı olan özgeci davranış ile ilişkili olduklarını söyleyebilmek mümkündür.

Kuramının güncellenmesi ile (Schwartz ve diğ, 2012) evrenselcilik değer tipi “evrenselcilik- ilgi”, “evrenselcilik-doğa”, “evrenselcilik-hoşgörü” değer tiplerine, iyilikseverlik değer tipi ise “iyilikseverlik-güvenilirlik” ve “iyilikseverlik-önemseme”

değer tiplerine ayrılmıştır. Evrenselcilik-ilgi değer tipi eşitlik ve adalete bağlılığı içermektedir. Eşitlik ve adalet sadece belirli insanlar için gerekli değildir, iç grup olsun olmasın, genel olarak tüm insanların arasındaki adil ilişki ve dengeyi inşa etmek için ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin mültecilerin haklarına yönelik arayışlar bu değer tipi ile ilişkilendirilebilmektedir. “Evrenselcilik-doğa”, sadece insanlarla ilişkili değil çok daha geniş bir spektrumdan dünyayı ve üzerindeki varlıkları önemseme ile ilgilidir. Örneğin çevreyi çevreyi korumaya yönelik kurumlarla kurulan ilişkiler bu tür bir değer tipinin sonuçları olarak değerlendirilebilir. “Evrenselcilik-hoşgörü”, bireyin kendisinden farklı yaşam tarzlarını kabul etmesi ve onları anlayabilme yetisi ile ilgilidir; farklı bir dine mensup bir bireyin inancını dinleyip onun dünya görüşüne saygı duyabilmek bu tür bir değer tipinin sonucudur. “İyilikseverlik-önemseme” bireyin kendisini, yakın çevresinin, ailesinin ve arkadaşlarının olduğu iç grubunun refahına adanmasıdır; bir iş kolunda göçmenler yerine öncelikli olarak o ülkenin kendi vatandaşlarının çalışması gerektiğini düşünmek bu tür bir değer tipi ile ilişkilidir. “İyilikseverlik-güvenilirlik”, değer tipi de iç grup tarafından ihtiyaç duyulduğunda orada olunacağına, gereklilikleri yerine getireceğine duyulan güvenilirdir. Bireyin, yanlış olduğu düşünse de ailesinin verdiği bir görevi yerine getirmesi o birey için “iyilikseverlik-güvenilirlik” değer tipinin yüksek olduğu anlamına gelebilir.

Özaşkınlık değer boyutu altındaki tüm bu değer tipleri bireyin kendisini arka plana atıp diğer insanlar veya varlıklar uğruna davranışlarını düzenlediğini göstermektedir. Bu yüzden farklı değer tipleri olsa da hepsinin özgeci bir motivasyonu bulunduğunu söyleyebilmemiz mümkündür. Bununla birlikte iç grubun refahına yönelik davranışların bireyin kendi çıkarı sayılıp sayılamayacağı, bu yüzden de iyilikseverlik değer boyutunda bulunan değer tiplerinin doğrudan özgeci motivasyonla ilişkili olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği bir tartışma konusu olarak ele alınabilir.

Özgecilik üzerinde etkisi olacağı düşünülen bir diğer faktör de davranışta bulunulacak kişinin nasıl değerlendirildiğidir. Bu değerlendirme içerisinde göz önünde bulundurulmuş önemli bir özellik de ihtiyaç dahilindeki kişinin sahip olduğu kimliklerdir. Hem özgeci davranışta bulunması beklenen, hem de yardıma ihtiyaç

duyan kişinin sahip olduğu kimlik kategorilerinin ve bu kategoriler arasındaki mesafelerin özgeci davranışın gözlenmesi üzerinde etkisinin olacağı düşünülmektedir.

1.3. Sosyal Kimlikler, İç Grup-Dış Grup Üyelikleri ve Ayrımcılık

1.3.1 Sosyal Kimlik ve Grup Üyelikleri

Özgecilik, tanımında ele alındığı gibi bireysel çıkarı gözetmeden bir başkasının refahını sağlama amacıyla yapılan bir davranışsa, bireyin menfaatlerinin sınırlarına ilişkin algısı, yaptığı davranışın özgeci olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini de belirlemektedir. İnsanın sosyal canlı türlerinden biri olduğunu göz önünde bulundurduğumuz takdirde bireylerin çıkarlarının sadece kişisel düzeyde kurgulanmak zorunda olmadığını da hatırlamamız gerekmektedir. Bireyin kendisi ile ilgili algısı toplumdan ve ait olduğu gruplardan, sosyal kimliklerinden bağımsız değildir.

Bir kişinin kim olduğu hakkında bilgi edinmek istediğimizde onunla ilgili birçok cevap ile karşılaşırız. Bu cevapların içerisinde kişiyi tanımlayan birçok farklı özellik bulunmaktadır; cinsiyeti, kimin çocuğu olduğu, ne iş yaptığı, nerede okuduğu vb. Karşılaştığımız bu tür cevapların bazıları toplumsal karşılığı olan grupların üyeliklerini referans almaktadır. Bireyin ne iş yaptığı, kişiyi o meslek grubunun bir üyesi olarak tanımlarken nerede doğduğu, bireyi “o şehirli” olma ayrıcalığına (!) sahip bir grup üyeliği içerisine sokabilmektedir. Etnik kimlikler, inançlar doğrultusunda algılanan aidiyetler, bireyin kendisini belirli grupların üyesi olarak değerlendirmesine yardımcı olmaktadır. Bireyler aynı anda birden çok grubun üyesidirler ve bireylerin sahip olduğu sosyal kimliğinin de üyesi olduğu tüm grupların birleşimi olarak ele alınabilmesi mümkündür. Örneğin bir birey, “A” etnik grubunun bir üyesiyken “B” inanç sistemine sahip diğer bir grubun da üyesi olabilir, bunun yanında “C” mesleğini yapan biri olması sebebiyle kendisini “C” grubunun bir üyesi olarak değerlendirmesi de mümkündür. Tüm bu grup üyelikleri, bireylerin sosyal kimliklerini oluşturmakta ve bireylerin hem kendilerini hem de diğer kişileri tanımlamakta yararlandıkları bazı sınırları çizmelerine yardımcı olmaktadır.

Sosyal kimlik bireyin benliğinin, gruplara üye olmaktan ve bu üyeliklerin getirdiği duygusal önem ve değerden kaynaklanan yönü olarak tanımlanabilir (Crocker ve Luhtanen, 1990; Reicher, 2004; Tajfel, 1974, 1981, 1982; Tajfel ve Turner, 2004,

2005; Turner, 1975; Turner ve Oakes, 1986). Bu grup kimlikleri, üyelerinin bireyliklerini arka plana iterek gruplarının çıkarlarıyla paralel şekilde davranmalarına sebep olabilmektedir (Dovidio ve ark., 2005; Toi ve Batson, 1982; Kramer ve Brewer, 1984). İnsanlar benliklerini, hem sosyal bir gruba üye olmalarına ilişkin öz farkındalıkları hem de üyesi oldukları gruplarla aralarında kurdukları duygusal bağ ile tutarlı olacak şekilde inşa etmektedirler. Bu yüzden bireyin sosyal kimliğini, bireyin benliğinin o toplumdaki yeri olarak değerlendirmek mümkündür.

Bireyin sosyal kimliği, ait olduğu sosyal grupların değerlendirilişine göre olumlu veya olumsuz olabilir. Örneğin toplum tarafından olumsuz olarak değerlendirilen bir grubun üyesi olmak bireyin olumsuz bir sosyal kimliğe sahip olduğu anlamına gelebilir. Tabii ki bireyin kendisi ve toplum tarafından bu değerlendirme farklılaşabilmektedir. Toplumun bir kısmı belirli bir sosyal kimliğin olumsuz olduğunu düşünürken o birey bu kimliğini olumlu şekilde değerlendirebilir. Bu değerlendirme hem bireyin hem de diğer insanların sahip oldukları değer yapıları ve değerlendirme kriterlerine bağlı olarak değişmektedir.

Bireyler hem ait oldukları grupları hem de kendilerini, düşüncelerini, becerilerini değerlendirirken bir referans noktasına ihtiyaç duymakta ve diğer insanları bir referans noktası olarak almaktadırlar (Festinger 1954). Tajfel (1972, 1974) bu görüşü destekleyerek bireylerin, sahip oldukları grup üyelikleri sayesinde kendilerini tanımlayabildiklerini ve bunun sonucunda toplumdaki yerlerini belirleyebildikleri bir referans noktası elde ettiklerini ifade etmektedir. Bireyin sahip olduğu grup üyelikleri bireyin benlik kavramına ve imajına olumlu veya olumsuz etki edebilme gücüne sahiptir.

Bireyler olumlu bir benlik saygısına sahip olmak istemektedirler ve olumlu bir sosyal kimliğe sahip olmak da olumlu bir benlik saygısına sahip olmanın bir parçasıdır (Tajfel ve Turner, 2005). Bu yüzden bireyler olumlu benlik saygılarını koruyacak şekilde bir sosyal kimliğe ve grup aidiyetine sahip olmak istemektedirler. Bireyler iç gruplarını daha olumlu, dış gruplarını ise daha olumsuz şekilde değerlendirerek kendi sosyal kimliklerini de olumlu bir biçime sokmaktadırlar (Tajfel, 1981; Tajfel ve Turner, 2004, 2005). Özellikle azınlık grupların üyesi olan bireyler, toplumun gözünde elde edemedikleri değeri kendi grupları içerisinde bulabilir (Crocker, Luhtanen, Blaine, & Broadnax, 1994). Grupların, üyelerinin benlik değerleri

üzerindeki bu olumlu etkileri bireylerin kendi gruplarına daha fazla bağlanmalarına ve özdeşim kurmalarına sebep olmaktadır.

Tajfel ve Turner (2004, 2005) “sosyal kimlik kuramını” oluştururken şu üç varsayımı ortaya atmışlardır;

1- Bireyler, olumlu bir benlik kavramı, dolayısıyla da olumlu bir sosyal kimlik oluşturma arayışındadırlar. Bu sebeple de öz saygılarını korumaya veya geliştirmeye yardımcı olacak grup üyelikleri edinmeye çalışmaktadırlar.

2- Sosyal gruplar ve bunlara üye olmak, olumlu veya olumsuz olarak değerlendirilebilmektedir. Bu yüzden bireyin, sosyal kimliğini oluşturmasında etkili olan iç veya dış grupları ne şekilde algıladığı, bireyin kendi sosyal kimliğini olumlu veya olumsuz olarak değerlendirmesi üzerinde belirleyici bir etkidir.

3- Bireyler, diğer grupları referans alarak kendi ait oldukları grupları değerlendirebilmektedirler. Yapılan karşılaştırmalar sonucu olumlu yönde bir fark bulunursa bu durum, bireyin kendi grubunu yüksek prestije sahip, olumsuz yönde bir fark bulunduğu takdirde ise düşük prestije sahip şekilde değerlendirmesine sebep olmaktadır. Bireyin sosyal kimliğiyle ilişkili değerlendirmeleri yeterince tatmin edici olmadığı takdirde birey iç grubundan (mümkünse) ayrılıp diğer bir gruba katılma eğilimi veya iç grubunu daha olumlu değerlendirilecek bir biçime sokmak için uğraş gösterebilir. İç grubu daha olumlu bir biçime sokma arayışı grubun özelliklerini değiştirecek şekilde reel eylemler olarak kendisini gösterebilirken bireyin bilişsel düzeyde yapacağı sebeplendirmeler ile de gerçekleşebilmektedir. Yapılan bu karşılaştırmalar ve değerlendirmeler sayesinde birey olumlu benlik saygısını devam ettirmeyi başarabilmektedir.

Bireyin olumlu bir benlik saygısını inşa etme veya devam ettirebilmesi için grup ve grup üyelikleri düzeyinde şu üç koşul önemli bir yer teşkil etmektedir (Tajfel ve Turner, 2004, 2005);

1- Birey, grup üyeliğini benliğinin bir yönü olarak değerlendirmelidir. Brewer (1991) bireylerin kendileri istemese dahi belirli grupların üyeleri olabildiklerini, bununla birlikte sosyal kimliklerin bir seçim olduğunu belirtmektedir. Bir kişi herhangi bir etnik grubun üyesi olarak doğmuş olabilir ancak bunu sosyal kimliğinin bir parçası olarak değerlendirmemesi de mümkündür. Diğer insanların, o bireyi belirli bir grubun üyesi olarak değerlendirmesi, ait olduğu grubun özelliklerinin, bireyi

etkilemesi için yeterli bir sebep değildir çünkü birey kendisini o grubun bir üyesi olarak algılamamaktadır. Grup üyeliği ancak ve ancak bireyin özdeşleşmesi durumunda bir etki göstermektedir. Örneğin çocukken “A” futbol takımını tutmuş olan ancak daha sonraları bu ilgisinden vaz geçmiş bir bireyi ele alalım. Kendisinin hala “A” takımını tuttuğunu sanan insanların bu takıma yönelik olumsuz ithamları artık bu kişiyi rahatsız etmeyecektir çünkü eskiden olduğu üzere kurduğu herhangi bir özdeşim kalmamıştır. Bu yüzden bireyin diğerleri tarafından o takımı tutan bir grubun üyesi olarak değerlendirilmesi bu bireyin davranışlarında gözlenecek bir değişiklik için yeterli olmamaktadır. Böyle bir etkinin görülebilmesi için bireyin kendisini o grubun bir üyesi olarak değerlendirmesi gerekmektedir.

2- Sosyal durumlar, karşılaştırma yapılabilecek düzeyde belirgin, kabul edilebilir ve değerlendirilebilecek bir öneme sahip olmalıdır. Toplumlar, zamana ve bağlama göre sosyal karşılaştırma yapılabilecek özellikler değişebilmektedir. Örneğin ten rengi Amerika’da önemli bir sosyal kategorileştirmenin parçasıyken diğer bir ülkede o denli ayrıştırıcı ve karşılaştırıcı bir öneme sahip olmayabilir.

3- İç gruplar kendilerini her dış grup ile karşılaştırmazlar, karşılaştırmaların yapılacağı bağlam ile ilişkili bir dış grup bulunması gerekmektedir. Bu noktada benzerlik veya yakınlık belirleyici etmenlerdir. Örneğin bir ülkedeki belirli bir azınlık etnik grup kendisini o ülkedeki bir diğer etnik grup ile karşılaştırırken çok uzak bir ülkedeki bir etnik grup ile karşılaştırma ihtiyacı duymamaktadır. Aynı ülkede yaşamak karşılaştırma yapabilmek için yeterli bir bağlamken çok uzak bir ülkede yaşamak bu bağlamın ortadan kalkması için yeterli olabilmektedir.

Bu üç faktörün varlığına ihtiyaç duyulan iç ve dış grup ayrıştırmaları sayesinde oluşturulan sosyal kimliklerin hem bilişsel hem de güdüsel temelleri bulunmaktadır (Taylor, Peplau ve Sears, 2020). Sadece gruplar arasındaki farklılıkları algılayıp bir ayrıştırma yapmak bile bireylerin kendilerini ve diğerlerini bir şekilde değerlendirdikleri anlamına gelmektedir, bu yüzden bilişsel bir yönü bulunmaktadır. Sosyal kimliğin, bireylerin ihtiyaç duyduğu olumlu benlik saygısını doyurabilme gücüne sahip olması da güdüsel olarak teşvik edildiğini söyleyebilmek için yeterlidir.

İnsanlar, sosyal kimliklerini inşa etmek için kullandıkları grup üyeliklerini değerlendirirken “sosyal kategorizasyon” kavramından yararlanmaktadırlar. Birey sosyal hayat içerisinde çevresinden sürekli gelen bir uyarıcı yağmuru altındadır. İşlevli

bir şekilde düzenlenip sistematik bir biçimde kullanılabilmesi için bu devasa uyarın setinin basitleştirilmesi ve farklılaştırıcı özelliklere sahip bir şekilde işlenebilmesi gerekmektedir. Bu basitleştirme süreci bireyin, her bir uyarını ayrı ayrı değerlendirmesinden önce belirli ortak özelliklere göre adaptif bir biçimde kategorilere ayırmasından ve bu şekilde algılamasından geçmektedir. Bu referans noktasından yola çıkarak sosyal kategorizasyon da sosyal çevrede bulunan kişilerin anlamlı ve toplumsal bağlamla uyumlu (toplumsal olarak birbiriyle eşdeğer tutulabilecek eylem, tutum, niyet ve inanç sistemlerinin ortaklaştırılması) şekilde düzenlenmesi olarak ele alınmaktadır (Tajfel, 1974; Turner, 1975; Tajfel ve Turner, 1979, 2005). Birey bu kategorizasyona göre sosyal çevresini parçalara ayırıp, sınıflandırarak belirli bir düzene sokmakta, ait olduğu grubu ve dış grupları ayırtmakta bu sayede de hem kendisini hem de kendisinin toplum içerisinde bulunduğu yeri tanımlayabilmektedir. Böylece birey kendisinin ve diğerlerinin konumunu tanımlarken kendisi ve diğerleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları daha olumlu veya daha olumsuz olarak değerlendirebilmekte bunun sonucunda da sosyal kimliğini inşa edebilmektedir. Bu yüzden sosyal kategorizasyonun bireyin toplum içerisinde yerini ve sosyal kimliğini tanımlamasında işlevi olan bir sistem olduğunu söyleyebilmemiz mümkündür. Birey sosyal kategorizasyonlar sebebiyle kendilerini ve diğer insanları iç grup ve dış grup üyeleri olarak algılayabilmektedirler.

1.3.2. İç Grup – Dış Grup Kategorileştirilmesi

Grup, kendilerini aynı sosyal kategorilerin üyeleri olarak algılayan bireylerin birlikteliğidir ve belirli bir grubun üyeleri kendi gruplarına yönelik duygusal bir bağlılığı paylaşmaktadırlar. En önemlisi de kendi gruplarının ve bu gruba üye olmanın değerlendirilmesinde ortak bir fikre sahiptirler. Bir grup üyeliği için temel kriter bireylerin kendilerini bir grubun üyeleri olarak tanımlamaları ve başkaları tarafından da bu grubun üyesi olarak tanımlanmalarınıdır (Tajfel ve Turner, 2005). Buna bağlı olarak Sherif'in (1953/1966, 1967/1967) ifade etmiş olduğu üzere gruplar arası davranışlar, kendilerini ve diğerlerini farklı gruplar olarak değerlendiren bireyler arasındaki davranışlar olarak tanımlanabilir.

İnsan sosyal bir türdür ve dünya üzerinde binyıllar boyu başarılı bir biçimde hayatta kalabilmesi sosyal olarak örgütlenebilmesinden geçmektedir (Tomasello ve

ark., 2012). Tabi ki burada kullanılan “başarı” yanlı bir yorum olarak değerlendirilebilir. İnsan türünün bu şekilde tüm dünyaya yayılması ve çevresindeki doğayı bu kadar baskın bir biçimde düzenleyebilecek güce sahip olması sonucu birçok türün ortadan kalkması ve buna bağlı olarak doğada ortaya çıkan yıkımın sonucunda insanın kendi sonunu getirebilme ihtimali de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu başarının, belki de baskın olmasa doğayla uyumlu bir şekilde daha uzun süre hayatta kalabilecek insan türünün bir başarısızlığı olarak değerlendirilebilmesi de mümkündür. Sonun ne zaman geldiğini bilememek bu değerlendirmeyi anlamsız kılmaktadır. Bununla birlikte sonu, başarılı veya başarısız ne şekilde değerlendirilecek olursa olsun ortaya çok iyi organize olmuş bir sosyal ağın çıktığının kabul edilmesi gerekmektedir. Hayatta kalabilmek için ihtiyaç duyulan bağımlılık, bireylerin karşılıklı sorumlulukların içinde oldukları bir “biz” (iç grup) inşa etmelerine yol açmıştır. Bu birliktelik biçimi insanların ilgilerini sadece yakın akraba ve arkadaşlara değil çok daha geniş çerçevedeki diğer insanlara da yöneltmelerine sebep olmaktadır. Oluşturulan bu “biz” her bir bireyin kendisini bir diğerine karşı sorumluluk duyduğu ve kendi davranışlarını buna göre belirlediği bir öz-düzenlemeye yol açmıştır. Bu “biz”in içerisindeki her bir birey bir diğerini, kendisiyle eşit hak ve sorumluluk içerisinde gören “fail” bir ikinci-şahıs olarak değerlendirmeye başlamıştır. Bu durumun sonucunda “biz”in “ben”den çok daha değerli ve önemli olduğu bir ortaklık ilişkisi ortaya çıkmıştır. Bu sayede rakip olabilecek bir diğer kişi artık amaçları ve hedefleri ortak olan, iş birliği içerisinde kendisini var eden çok daha büyük bir “ben” olan “biz”in parçası haline gelmiştir. Ancak “biz” kalabalıklaştıkça görece daha küçük ve birbirleriyle rekabet içerisinde olan yeni “biz”ler oluşmuştur. Bu yeni iç grupların üyeleri, kendi üyelerine özel bir sempati ve ilgi duymaya başlamış bununla birlikte dışarıda kalan, büyük “biz”in diğer üyelerini “onlar” biçiminde, rakipleri veya dış grupları olarak değerlendirmişlerdir (Tomasello, 2018). Bu biz ve onlar ayrımı bir algı düzeyinde doğal bir şekilde görülmektedir ve insanların, davranışlarını bu farklılaştırmalar çerçevesindeki iç grup dış grup ayrıştırmasına göre düzenlemesine sebep olmaktadır.

Tomasello ve arkadaşlarının bahsettikleri bu gruplar arası ayrıştırılmalar, içinde bulunulan durumun anlamlandırılması ve bireyin kendisine referans noktası bularak bir sosyal kimliğin içerisine girebilmesi amacıyla ortaya çıkmaktadır. Birey bu sayede

kendisini bir gruba ait algılamak otomatikman bu grubun dışında kalan insanları da kategorileştirmektedir. Dışarıda kalanlara ilişkin bu kategorileştirme bir “iç grup olmama” değerlendirmesi ile başlamakta ve bir “dış grup” algılaması ile devam etmektedir. Tabii ki bu “dış grup”lar, kategorileştiren birey tarafından kendi içinde farklılaşabilen daha küçük birçok “dış grup”lar olarak ayrıntılandırılabilir. Bireyin gruplara yönelik oluşturduğu bu kategorileme ve ayrıştırmaların, kendisinin ürettiği anlamlar dışında gerçek bir karşılığı olmaması da mümkündür ancak bu tip bir durumda dahi bireyler bu tür ayrıştırmaları bilişsel olarak oluşturmaya devam etmektedirler (Tajfel, 1974). Kaçınılmaz olarak gerçekleştirdiğimiz bu iç grup dış grup ayrıştırmasına sahip olmanın üç önemli sonucu bulunmaktadır (Taylor, Peplau ve Sears, 2020):

1- Bireyler yaptıkları grup ayrıştırması çerçevesinde üyesi oldukları iç grubu dış gruplarına göre kayırma eğilimi göstermektedirler (Tajfel ve ark, 1971). Geçmişten getirilen herhangi olumlu veya olumsuz tecrübenin veya faydanın bulunmadığı, sadece keyfi gruplaşmaların olduğu durumlarda dahi bireyler iç grup üyelerini dış gruplardaki bireylere göre daha olumlu değerlendirmekte ve kendi grup üyelerinin faydasına yönelik davranışlar sergilemektedirler.

2- Bireyler kendilerini, dış grup üyelerine nazaran iç grup üyelerine çok daha benzer algılamaktadırlar. Bu şu anlama gelmektedir; bir grubun üyeleri birbirlerini daha fazla ortak özellikleri varmış gibi değerlendirirken dış grup üyelerini olduğundan daha az ortak özelliklere sahipmiş gibi değerlendirmektedirler. Bu durum da iç grup ve dış grup üyeleri arasındaki farkların aslında olduğundan daha fazla algılanmasına sebep olmaktadır (Capozza ve Nanni, 1986).

3- Bireyler dış grup üyelerini, aralarındaki farklılıkları görmezden gelerek birbirlerine benzer şekilde algılamaya eğilimlidirler; iç grup üyeleri, birbirlerine benzer ortak özelliklerinin yanında bireysel farklılıklara da sahipmiş gibi görülürken dış grup üyeleri tek tip insanlarmış gibi değerlendirilmektedirler.

Bir grubun üyeleri birbirlerine ne kadar benzerlerse dış grup üyelerine de o kadar benzer davranışlarda bulunmaktadırlar (Tajfel ve Turner, 2005). Grup üyeleri ait oldukları grubun ne şekilde davranış göstereceğini düşünüyorlarsa kendi davranışlarını da buna göre düzenlemekte ve tek tip bir davranış örüntüsü ortaya çıkartmaktadırlar. Benzer şekilde bir grubun üyeleri dış grup üyelerini de birbirlerine

benzer şekilde algılayıp değerlendirmektedirler. Dolayısıyla tüm dış grup üyeleri, sahip oldukları farklı özelliklerine rağmen tek bir şekilde kategorilendirilmekte ve tek özellikleri bir dış grubun üyesi olmalarıymış gibi algılanmaktadır.

Böyle bir kategorileştirme, grup üyelerinin ortak inanç, ortak düşünce ve değerlendirme biçimlerinin olduğunu, grup üyeliğinin tek tip bir bakış açısına yol açtığını göstermektedir. Bu bakış açısı tabakalı ve gücün eşit dağılmadığı toplumlarda grup rekabetine ve dış grup düşmanlığına yol açabilmektedir (Tajfel ve Turner, 2005). Ancak bu her zaman bu şekilde işlemek durumunda değildir. Kendilerini daha alt seviyede konumlandıran gruplar, ikinci sınıf olduklarını içselleştirmeleri sonucu kendilerini küçümseme eğilimi gösterebilir ve dış grupları daha da olumlu değerlendirebilmektedirler.

Birey kendi grubunu ne şekilde algılasa algılasın bu değerlendirmenin ortaya çıkabilmesi için gerekli olan temel şart karşılaştırılabilir iki grubun varlığıdır. Hiçbir grup tek başına anlamlı değildir. Grubun anlamını ve değerini kazanabilmesi kendisine referans noktası oluşturabilecek bir diğer grubun var olmasından geçmektedir (Tajfel, 1972, 1974; Turner, 1975; Tajfel ve Turner, 1979, 2005). Bu yüzden bireyin ait olduğu grubun algılanan değeri, diğer gruplarla olan farklılaşmalarından gelmektedir. Bir grup ancak diğer grupların var olması durumunda ortak özellik veya ortak hedeflere sahipmiş gibi algılanmaktadır; bir gruba üye olmanın işlevi, diğer gruplara nazaran daha olumlu değerlendirilebilmesinden geçmektedir. Aksi takdirde grup işlevini yerine getirememiş olarak algılanabilir ve üyelerinin benliğine olumlu bir katkıda bulunamaz. Hatta kişiye olumsuz özellikler yükleyen bir şekilde de değerlendirilebilir. Bu yüzden bireyler, kendi gruplarını daha olumlu olarak değerlendirme ihtiyacındadırlar, özellikle de ait oldukları bu grupları değiştirme olasılıkları olmadığı durumlarda. İç gruba yönelik bu tür bir olumlu değerlendirme ihtiyacı, dış gruplara yönelik bir ayrımcılığı da ortaya çıkartmaktadır.

1.3.3. Gruplar Arası Çatışma, İç Grubu Kayırma ve Ayrımcılık

Ayrımcılık, bireyleri ait olduğumuz gruba göre oluşturduğumuz referanslarla etiketlememiz sonucu ortaya çıkmaktadır ve belirli grupların üyelerine, o grubun üyesi olmaktan kaynaklı eşit biçimde davranmayı reddetmeye ilişkin tutum, inanç ve davranışlar olarak değerlendirilebilir (Balkaya ve ark., 2019). Allport (1954; akt.

Dovidio ve ark., 2008) da ayrımcılığın, ait olduğumuz grupların haricindeki grupların üyelerini dışlamak amacıyla ortaya çıkarılan bir davranış örüntüsü olduğunu belirtmektedir. Bir grup üyesinin bir dış gruba yönelik olumsuz tutumlarının olması veya o gruba yönelik ayrımcılık uygulayabilmesi için öncelikle kendisini dış gruptan ayrı bir gruba ait hissetmesi gerekmektedir. Grup aidiyetleri, iç grup ve dış grup sınıflandırmaları, iç grup kayırmacılığı ve dış gruba yönelik ayrımcılıklar ortaya çıkartabilirken (Abrams ve Hogg, 1988; Hogg ve Abrams, 2006; Tajfel, 1970, Tajfel ve ark., 1971) bu davranışların ortaya çıkartılabilmesi için hem gerekli hem de yeterli koşullar olarak değerlendirilmektedir (Tajfel ve ark., 1971; Turner, 1975). Bireyler, ayrımcı davranışları sayesinde kendi iç gruplarını dış gruplara olduğundan daha yüksek bir statüde algılamaktadırlar. Bu statü farkı iç grup üyesi bireylerin özsaygılarını yükselterek olumlu bir benlik inşa etmelerine yardımcı olmaktadır. (Okaes ve Turner, 1980; Tajfel ve Turner, 2005). Bu durum iç grup ve dış grup üyesi bireylere yönelik farklı değerlendirmelerin ortaya çıkmasına ve bireylerin dış grupları olumsuz bir şekilde etiketlemelerine sebep olmaktadır. Göregenli de (2012) ayrımcılığın var olan önyargılar ile ilişkili olduğunu hatırlatarak ayrımcılığa yol açan önyargıların bireylerin varoluşlarından değil, ait oldukları gruplara yönelik olumsuz algılarından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu şekilde oluşturulan sınırların ortaya çıkardığı “biz” ve “onlar” ayrıştırması, iç grubun lehine davranmak için yeterli sebep olmaktadır. Evrimsel olarak da iç ve dış gruplara ilişkin algılardaki farklılaşmalar (iç gruba yönelik güven, dış gruba yönelik şüphecilik vs.) bireylerin ve toplumlulukların hayatta kalması açısından etkili faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Caporael, 1997). Bu durum karşılaştığımız ayrımcı davranışların evrimsel bir altyapısı olduğu fikrini doğurmaktadır. Ancak altta yatan sebepler ne olursa olsun ayrımcılığın gözlenebilmesi için öncelikle farklılıkların algılandığı bir sosyal kategorizasyon gerekmektedir.

Sosyal kategorilere ayrılmak, en azından iki farklı gruptan birine ait olduğunu algılamak dahi gruplar arası ayrımcılığın ortaya çıkması için yeterlidir (Brewer, 1979; Sherif, 1956; Tajfel ve ark., 1971). Sosyal kategorizasyon bireyleri ortak özellikleri üzerinden birbirlerine benzer olarak değerlendirip sınıflamaktır ve bu sınıflama birçok farklı temelde olabilir: inanç, etnisite, ten rengi, cinsiyet, yaşanılan yer vs. İnsanları belirli kategorilere ayırarak değerlendirmek sosyal hayat içerisinde oldukça işlevlidir;

belirli bir grubun üyelerini değerlendirirken gereksiz olduğu düşünülen bilgilerin kolaylıkla göz ardı edilebilmesine ve değerlendirmeye hiç sokulmamasına yardımcı olur. Bununla birlikte sosyal kategorizasyon sadece yeterli ipuçlarının yokluğunda veya çok fazla bilgi olduğunda karar vermeyi kolaylaştırıcı bir kavram değildir, aynı zamanda ortaya bir ayrımcılığı da çıkarmaktadır (Tajfel, Billig, Bundy ve Flament, 1971).

Yapılan araştırmalar (Brewer, 1979; Sherif, 1956; Tajfel, 1970; Tajfel ve ark., 1971) daha önceden herhangi bir gruplaşma ve etkileşim olmadığı durumlarda dahi bireylerin kendi iç gruplarına yönelik bir kayırmacılık ortaya çıkardıklarını ve dış gruplara yönelik temelsiz (dış grup üyesi olmaktan başka) olumsuz tutumlar gösterdiklerine işaret etmektedir. Bu gruplar arasında herhangi bir ekonomik çıkar, fayda, rekabet veya rasyonel başka bir ilişki bulunmasına gerek yoktur, sadece bilişsel bir ayrıştırma ve gruplaştırma olması yeterlidir. Hatta Sherif'in (1956) klasik çocuk kampı deneylerinde çocukların, iç grup üyesi bir arkadaşlarına bir dış gruba atanması durumunda olumsuz tutumlarda bulunabildikleri görülmüştür. Bu veriler bireyleri sadece bireyler olarak değil belirli grupların üyeleri olarak algılayıp bu kimliklere göre değerlendirdiğimizi ve bu kategorileştirme sonucunda da ayrımcı davranışlar ortaya çıkartabildiğimizi göstermektedir. Bu durum sadece dış grup üyelerini değil aynı zamanda kendimizi de bir grup üyesi olarak değerlendirdiğimiz ve bunu kimliğimizin bir parçası olarak gördüğümüz anlamına gelmektedir. Bu yüzden ayrımcı algılar sadece dış gruplara olumsuz tutum ve davranışlarda bulunarak görülmemektedir. Bu ayrıştırma ve kategorileştirmeler dış grupla karşılaştırıldığında iç gruba yönelik algı ve davranışların niteliğinin değiştiğini de göstermektedir. Bireyler yaptıkları kategorileştirmeler sonucu iç gruplarını dış gruplardan daha olumlu olarak algılayarak ait oldukları grupları kayırdıkları davranış örüntüleri sergilemeye eğilimlidirler (Bernhard ve ark., 2006; Efferson ve ark., 2008; Fehr ve ark., 2013; Fowler ve Kam, 2007; Fu ve ark., 2012; Li, 2020; Masuda, 2012; Yamagishi ve Kiyonari, 2000). Becker (1957), bireylerin kendi gruplarını kayırarak doğrudan fayda elde ettiklerini ve ortaya çıkan ayrımcılıktan memnun olduklarını belirtmektedir. Bununla birlikte altının çizilmesi gereken önemli bir nokta bu kategorizasyonların bilinç düzeyinde bir farkındalık yaratmak zorunda olmadığıdır. Bireylerin sahip oldukları kategorileri sonucu ortaya çıkan algıları, davranışlarına farkında olmadan da yansıyabilmektedir.

Bireylerin iç gruplarını dış gruplarından daha olumlu değerlendirme eğilimleri gruplar arasında üstünlük arayışlarına yol açmaktadır (Tajfel, 1974, Turner, 1975). Sosyal Baskınlık Kuramı'na göre bireyler, sosyal bir hiyerarşi inşa etme ihtiyacındadırlar ve kendi ait oldukları grupları bu hiyerarşinin üst basamaklarında, diğer grupların üzerinde görmek istemektedirler (Sidanius ve ark., 1992; Sidanius ve Pratto, 1999; Sidanius ve ark., 2004). Bu arayış bireylerin iç gruplarına yönelik olumlu dış gruplarına ise olumsuz yargılarda bulunmalarına yol açarak ayrımcılığın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Van der Berghe (1978) de insanın, doğası gereği hiyerarşik biçimde düzenlenmiş bir grup sistematigi içerisinde yaşadığını, dolayısıyla tüm insan topluluklarında bir bireyi diğerinden üstün kılmaya çalışan baskıcı bir motivasyonun olduğunu belirtmektedir. İnsanları birer “biz” olarak inşa etmeye yarayan dini, siyasi ve ekonomik temelli hayali düzenlerin aynı zamanda “onlar”ı da inşa etmekten kaçamadığını hatırlatan Harari (2015) bu hiyerarşik yapılanma içerisinde üstte bulunan grupların ayrıcalıklardan faydalandıklarını, azınlık grupların ise ayrımcılığa uğradıklarını belirtmektedir. İnsanlık tarihi boyunca (günümüz de dahil olmak üzere) ayrımcılığın hep görüldüğünü belirten Harari'ye göre değişmeyen tek şey bu ayrımcılığa yol açan sebeplerin doğal olduğuna ilişkin hikâyeleştirmelerin bulunmasıdır. İnşa edilen hikâyeleştirme eylemi aynı, sadece bu hikayelerin üzerinde temellendiği dönemsel değer sistematiği farklıdır. Sınırları ve hiyerarşileri belirleyen her bir çizgi kaçınılmaz olarak o çizginin ötesini de yaratmakta, bu yüzden de birlikteliği inşa ederken ayrımcılığı da ortaya çıkartmaktadır.

Gruplar arası üstünlük arayışı gruplar arasında ortaya çıkan tüm eylemlerin de bir nebze rekabetçiliği barındırmasına yol açmaktadır (Tajfel, 1974; Turner, 1975). Gruplar arası tüm etkileşimler hedeflerin öneminden bağımsız olarak rekabet içermektedir. Bu yüzden gruplar arası ayrımcılıklar her zaman maddi hedeflere ulaşma motivasyonu ile görülmemektedir. Rekabet algısının ortaya çıkardığı hedefe “kimin ulaştığı” sorusu dahi ayrımcılığın gözlenmesi için yeterlidir. İç grup ve dış grup algısının ortaya çıkardığı rekabet, doğal bir şekilde ayrımcılığı ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla çıkarlara ulaşmak için ortaya çıkan rekabetin gruplar arası ayrımcılığın sebebiyken kategorileştirmeler ile ortaya çıkan ayrıştırmaların doğal bir sonucu olduğunu söyleyebilmemiz de mümkündür. Önemli bir nokta da bireylerin iç grup faydasını arttırmaktan ziyade iç grup ve dış grup arasındaki farkın maksimum olacağı

durumları tercih etmeye yönelik motivasyonlarıdır (Tajfel, 1970; Tajfel ve ark. 1971). Bu da asıl motivasyonun, dış grup rekabeti odaklı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bireyler zaman zaman doğrudan iç grubun faydasından ziyade dış grup ile rekabet içerisinde bir faydayı daha çok önemseyebilmektedir. Dolayısıyla önemli olanın dış grup ile farklılaşmaya ilişkin algılar, algılanan sınırlar olduğu söylenebilir. Hem sosyal kimlik kuramı hem de sosyal baskınlık kuramı ait olduğumuz gruplara yönelik yanlış algı ve değerlendirmelerimiz olduğunu, bu değerlendirmelerin dış grupları ötekileştirmemize sebep olarak ayrımcı bir tutum sergilememize yol açtığını söylemektedir.

Bununla birlikte iki ayrı grubun ortak hedeflerinin olması ortaya çıkan olumsuz davranışların ve rekabetin azalmasına sebep olmaktadır (Sherif, 1956). Ortak hedeflerin varlığı iki ayrı grubun birbirlerini daha büyük tek bir grup olarak algılamaya ve davranışlarını buna göre düzenlemeye başlamalarına yardımcı olmaktadır (Bratman, 2013; Gilbert, 2018; Tomasello, 2018). Böylece gruplar rekabet edecekleri bir dış grup algılamayı bırakmaktadır. Bu sayede ayrımcı tutum ve davranışların da gözlenebileceği bir kategori kalmamaktadır.

Tabi ki gruplar arası kategorilerin farkındalığı ayrımcılığın tek sebebi değildir, daha reel ve somut sebepler de bulunmaktadır. Örneğin ait olunan grubun çıkarları da gruplar arası çatışmaların ve ayrımcılığın ortaya çıkması için yeterli bir sebeptir (Sherif, 2017/1967). Kıt kaynaklar için ortaya çıkan rekabet gruplar arası çatışmalara yol açabilmektedir. Bununla birlikte diğer gruplarla olan rekabet, grup içi ortak hedeflerin ortaya çıkmasına, ortak hedeflerin varlığı da grup içi iş birliğinin ve birlikteliğin artmasına yol açmaktadır. Ayrıca gruplar arası çatışmaların yoğunluğu bireylerin, karşıt grup üyelerine yönelik sadece bir birey olarak değil bir grubun üyeleri olarak davranışlarda bulunmalarına sebep olmaktadır. Bu durum gruplar arası rekabet durumlarında bireysel kimliklerin arka planda kaldığı ve sosyal kimliklerin baskın olduğu anlamına gelmektedir. Bu yüzden gruplar arası çatışmalar grup içi özdeşleşmeyi arttırmakta ve grup üyelerinin sosyal kimliklerine daha da bağlanmalarına da yardımcı olabilmektedir (Tajfel ve Turner, 2005). İç grupta özdeşim kurma o grup ile birey arasındaki duygusal bağın yoğunluğudur ve iç grupta ne denli özdeşim kurulursa grubun, bireyin davranışları üzerindeki etkisi de o derece artmaktadır. Bu yüzden grup ile özdeşleşme düzeyindeki artış bireylerin kendi

gruplarını daha fazla kayırırken dış gruplarına yönelik ayrımcı davranışlarını da o denli arttırmalarına sebep olmaktadır (Aberson ve ark., 2000; Dovidio ve ark., 2005, Ellemers ve ark., 1999).

Gruplaştırmalar sonucu ortaya çıkan bu gruplar arası farklı davranış pratikleri bireylerin diğer insanlara ne şekilde davranış gösterdiklerini belirlemektedir. Bu yüzden bireyin özgeci yardımıda bulunması beklenen ihtiyaç sahibine yönelik davranışlarının o kişinin hangi gruplar içerisinde algılandığı ile doğrudan ilişkili olacağı beklenmektedir. Bir kişinin özgeci davranışı bir dış grup üyesi yerine iç grup üyesine yapma tercihi, özgeci davranışın kendisinin de üyesi olduğu bir grubu kayırması anlamına gelebilmektedir. Öyleyse bu davranışın ne derece özgeci olarak değerlendirilebileceği önemli bir tartışma konusudur.

1.4. Yapılan Çalışmalar

Özgeci davranış üzerinde etkisi olan bir çok değişken bulunmaktadır. Bu bölümde özgeci davranışa ilişkin güncel literatür ele alınacaktır. Özgeci davranış üzerinde etkisi olan yaş, cinsiyet, anonimlik vb. gibi değişkenlere ilişkin çalışmalar bu kısmın başında kısaca ele alınacaktır. Bu araştırmanın hipotezleri ile doğrudan ilgili olan değerler, sosyal kimlik ve ayrımcılığa ilişkin araştırmalar daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecektir.

Özgeci davranışa ilişkin yapılan çalışmaların çoğu cinsiyet değişkenine ilişkin bulguları da değerlendirmiş ve birbirinden farklı sonuçlara ulaşmıştır. Erkeklerin daha özgeci (Akdoğan, 2021; Fehr ve ark., 2013) ve kadınların daha özgeci (Aydemir, 2021; Boylu, 2020; Düzgüner ve Sevinç, 2020; Ekşi ve ark. 2016; Engel, 2011, Eswaran ve Kotwal, 2004; Simmons ve Emanuele, 2007) olduklarını gösteren çalışmaların yanında kadın ve erkekler arasında herhangi bir fark olmadığını gösteren çalışmalar (Akbaba, 1994; Andreoni ve ark., 2003; Az, 2020; Baloğlu, 2021; Banbal, 2010; Bekkers, 2007; Havens ve ark., 2006; Huber ve MacDonald, 2012; İşmen ve Yıldız, 2005; Onatır, 2008; Özyurt, 2021; Şanlı ve Koç, 2019; Uslu, 2019; Yıldırım ve Topçuoğlu, 2016; Yöntem, 2013) da bulunmaktadır. Bununla birlikte özgeci davranışın niteliğinin, cinsiyetlere göre değişebildiği belirtilmektedir. Örneğin özgeci davranışın para bağıışı ile ölçüldüğü durumlarda bekar kadınların bekar erkeklerden daha özgeci davrandıkları görülürken (Mesch ve ark., 2002) küçük meblağlarda

yapılan para bağışlarında erkeklerin, büyük meblağlar söz konusu olduğunda ise kadınların daha özgeci davrandıkları belirtilmektedir (Andreoni ve Vesterlund, 2001). Bu farklı bulgular cinsiyet ile özgecilik arasında kesin bir kategorileştirmeye ulaşmanın zor olduğuna, özgeci davranışın biçimine, bağlama, dönemselsel olarak kadın ve erkeklerle ilişkilendirilen toplumsal rollerin niteliklerine göre bu ilişkinin değişip farklı boyutlarda karşımıza çıkabileceğine işaret etmektedir.

Yaşın artmasıyla özgeci davranışta da artış gözlenmektedir (Akdoğan, 2021; Az, 2020; Baloğlu, 2021; Engel, 2011; Fehr ve ark., 2013; Huber ve MacDonald, 2012; Kumru ve ark. 2004; Onatır, 2008; Sparrow ve ark., 2021; Uslu, 2019; Yöntem, 2013). Bu durum genel olarak bireylerin, yaşlandıkça toplumla uyumlu ve birlikte olmayı bireysel arayış ve hedeflerden daha önemli olduğuna ilişkin hissiyatlar geliştirmeleriyle ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de son yıllarda yapılan bazı çalışmalarda yaş ile özgecilik arasında bir ilişkiye rastlanmamaktadır (Özyurt, 2021; Sezen, 2021). Bu durumun sebebinin Türkiye’de yapılan çalışmaların çoğunun üniversite öğrencileri ile yapılması olduğu düşünülebilir. Yaş faktörü değerlendirilirken özgecilik sonuçlarının farklılaşacağı kadar geniş bir aralığı bulunmamasının, yaş ile özgeci davranış arasında bir ilişkinin gözlenememesine sebep olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Eğitim seviyesinin de yapılan özgeci davranış üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Yüksek eğitim seviyesi, özgeci davranışın sıklığını veya ekonomik şekilde ölçülen değişkenin miktarını arttırmaktadır (Bekkers 2006; Bekkers, 2007; Brown 2005; Havens ve ark., 2006; Rooney ve ark., 2005). Brown (2005) ve Bekkers (2006) bu ilişkiyi, eğitim seviyeleri yüksek insanların daha çok para kazanması, diğer insanlarla iletişim becerilerinin daha yüksek olması, daha geniş bir sosyal çevreye sahip olmaları ve bununla uyumlu bir şekilde başkalarına daha çok güvenerek daha fazla yardım davranışında bulunmalarıyla açıklamaktadır.

Özgeci davranışta bulunan kişinin kimliğinin bilinip bilinmemesinin davranışın gözlenmesi üzerinde etkisi bulunmaktadır. Kişinin kimliğinin belli olması özgeci davranışın gözlenmesinde bir artışa sebep olurken (Engel, 2011) deneylerde araştırmacının deney ortamında bulunmasının dahi kaynağı paylaşım yapan bireyin istemese de paylaşım yapmasına sebep olabildiği görülmektedir (Hoffman ve ark., 1994; Bekkers, 2007). Bu durumun nedeni olarak araştırmacının varlığının, para

paylaştıran bireyin benlik sunumunu ön plana çıkarması olduğu iddia edilmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda deney düzeneği içerisinde anonimliği arttırmanın paylaşılan miktarda bir azalmaya yol açtığı gözlenmiştir (Franzen ve Pointer, 2012; Hoffman ve ark., 1994; Hoyer ve Van Straaten, 2022; Locey ve Rachlin, 2015). Bu bulgular bireylerin tanındıkları durumlarda özgeci davranışlarda bulduklarına işaret etmektedir. Ancak kimliklerin gizlendiği durumlarda benlik sunumunun öneminin ortadan kalkması sebebiyle özgeci davranışın gözlenmesinde azalma görülmektedir. Hoffman ve ark. (1994) bu anonimlik artışının, verilen kaynağın yerine gidip gitmediğinin kontrol edilebilirliği noktasında güvenilirliğin azalmasına da sebep olduğunu belirtmekte ve gözlenen düşüşün açıklanmasında sadece anonimliğin değil azalan güvenilirliğin de etkisinin olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte yapılan bazı çalışmalar anonimliğin azaltılmasının bireylerin grup kimliklerinin öne çıkmasına sebep olabildiğini göstermektedir (Reicher ve ark., 1995; Reicher ve Levine, 1994). Bireyselliğe ilişkin ipuçlarının azaltılıp sosyal gruplara ilişkin ipuçlarının arttırıldığı durumlarda bireylerin sosyal kimliklerine ilişkin bağlılıkları artmaktadır. Bunun sonucunda da bireyler referanslarını ait oldukları gruplardan alarak davranışlarını düzenlemektedirler. Özellikle yapılan paylaşırma biçimlerinde dış grupların karşısında bireylerin anonimliğinin arttırılması iç gruplara yönelik kayırma davranışının daha rahat gözlenebilmesine sebep olmaktadır. Bu durum dış grubun iç grup üzerindeki yaptırım gücünün azalmasıyla açıklanmaktadır. Dış grup karşısında arttırılan anonimliğin yanında iç grup bireylerin kendi içlerinde anonimliklerinin azaltılması da iç grup üyelerinin birbirleriyle olan bağlarını arttırmaktadır. Bunun sonucunda iç gruba yönelik kayırma davranışında artış gözlenmektedir. Bu bulgular anonimliğin artması durumunda bireylerin kendilerine yönelik kayırma davranışı gösterdiğine ve grup kimliğinin hatırlatıldığı şartlarda da bu kayırmanın grup düzeyinde gözlenebileceğine işaret etmektedir.

Özgeci davranışın gözlenmesinde hem yardımın niteliği, hem de ihtiyacın ve ihtiyaç sahibinin özelliklerinin etkileri bulunmaktadır. İhtiyaç sahibinin ihtiyacının ne olduğu, yardım yapacak kişinin bu ihtiyacı ne şekilde değerlendirdiği özgeci davranışın görülme sıklığında önemli bir etkiye sahipken (Hao ve ark., 2021), alıcının bu yardımı hakettiğine ilişkin değerlendirmeler (Eckel ve Grossman, 1996) özgeci davranışın ortaya çıkma olasılığını arttırmaktadır. Özgeci davranışın nesnesinin

(örneğin yardım için kullanılacak “para”) paylaştıracı tarafından bir emek karşılığında kazanılıp kazanılmadığı (Cherry ve ark., 2002), paranın o anda paylaştıracının elinde olup olmadığı (Engel, 2011) gibi özellikler de özgeci davranışın gözlenip gözlenmeyeceği üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olabilmektedir. Alıcının ihtiyacının ortaya çıkış sebepleri ve bu sebeplerin değerlendiriliş biçimi de özgeci davranışın gözlenmesi üzerinde etkiye sahip bir değişkendir. Felaket durumlarında yapılan özgeci davranışlar incelendiğinde (Zagefka ve ark., 2011) felaketin insanlar tarafından yapıldığı durumlarda özgeci davranışların azaldığı, doğal kaynaklı felaketlerde ise yardım miktarlarının arttığı görülmektedir. Bununla birlikte devlet gibi sorumlu bir kurumun görevlerini olması gerektiği gibi yapmadığı durumlara yönelik de daha az özgeci davranışlarda bulunmaktadır. İnsan, sorumlu bir canlı olarak değerlendirilmekte, yaptığı davranışların sebep veya sonuçlarının olumsuzluğu, özgeci davranışların niceliğini ve niteliğini düşürebilmektedir. Özgeci davranışın hem görülme sıklığı hem de görüldüğü takdirde ortaya çıkan davranışın miktarı üzerinde etkiye sahip bu değişkenlerin yanında bu araştırmanın incelemeyi hedeflediği değerler, kimlikler ve ayrımcılık gibi değişkenlerin de özgeci davranış üzerinde önemli etkiye sahip olduğu yapılan çalışmalar ile gösterilmiştir.

Bireylerin sahip oldukları değer sistemleri, dünyayı ne şekilde algıladıklarını ve buradan yola çıkarak davranışlarını ne şekilde düzenlediklerinin en temel belirleyicilerinden birisidir. Sahip olunan değer tiplerinin nitelikleri özgeci davranışların gözlenmesi üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir.

Toplum yanlısı değerler en basit haliyle toplumun çıkarlarını gözeten değer tipleri olarak değerlendirilmektedir ve özgeci davranış üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahiptir (Özdemir ve İlhan, 2013). Helmann ve ark. (2021) sol görüşe sahip bireylerin toplum yanlısı değerlere daha yakın olduğunu belirtmekte ve her iki değişkenin de diğer bireyleri önemseyen özgeci davranış üzerinde olumlu yönde etkilerinin olduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte yapılan bir diğer çalışma toplulukçu değerlerin özgeci davranışları negatif yönlü etkileyebildiğini de göstermektedir (Kumru ve ark., 2004). Araştırmanın bulgularına göre toplulukçu değerlere sahip gençler itaat odaklı yardım etmektedirler ve ancak bireylerin yaşları arttıkça itaatkar yardımların yerini özgeci motivasyonlar almaktadır. Bu durum toplulukçu değerlerin her zaman özgeci motivasyonlara sahip olmayabileceğini

hatırlatmaktadır. Özellikle genç bireylerde toplumun işleyişine uyum gösterme motivasyonu da diğer insanlara yönelik yardım davranışları ortaya çıkabilmektedir. Axelrod (1994) da ait olma ve başkalarından kabul görme arayışının bireylerin yakın çevresiyle olan ilişkilerini sürdürme ve geliştirmeye eğilimli davranışlar göstermesine sebep olduğunu belirtmektedir. Ancak topluma ait bir parça olmanın zamanla içselleştirilmesiyle bu tür itaatkar motivasyonlar ortadan kalkıp temelde özgeci olan motivasyonlar gözlenebilmektedir. Kumru ve ark.larının çalışması Türkiye’de toplulukçu değerlerin ne şekilde değerlendirildiği ve içselleştirildiği noktasında bir takım soru işaretlerinin olduğunu göstermektedir.

Schwartz’ın geliştirdiği değer modelinde bulunan özaşkınlık değer boyutunun altındaki iyilikseverlik ve evrenselcilik değer tipleri diğer insanların refahına ilişkin motivasyonlara sebep olmaları sebebiyle toplum yanlısı değer tipleri olarak değerlendirilebilmektedir. Yapılan araştırmalar hem evrenselcilik hem de iyilikseverlik değer tiplerinin özgeci davranış ile olumlu yönde bir ilişkisi olduğunu göstermektedir (Gandullia ve ark., 2020; Katz-Gerro ve ark., 2017; Onatır, 2008).

Schwartz’ın geliştirdiği değer modelindeki değer tiplerinin özgeci davranış ile ilişkilerinin incelendiği bir araştırmada (Gandullia ve ark., 2020) özgecilik üç kategoride ele alınmaktadır; saf (pure) özgecilik diğer insanların refahını temel alırken, karışık (impure) özgecilik bireyin hem kendisini hem de diğer insanların refahını dikkate almaktadır. Literatürde “vermenin ılık heyecanı” (pure warm-glow givers) olarak isimlendirilen özgecilik türü ise diğer insanlara yönelik iyi bir şey yapmış olmanın kişiye verdiği olumlu hislerden kaynaklanması sebebiyle bencil bir motivasyona sahiptir. Bulgular, diğer bireylere yardım etme ile ilişkili iyilikseverlik ve evrenselcilik değer tiplerinin her ikisinin de hem saf özgeci bireylerde hem de karışık özgecilerde yüksek olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu değer tiplerinin birbirleriyle karşılaştırılmamış olması sebebiyle özgeci davranış üzerindeki etkilerinde bir fark olup olmadığı değerlendirilmemiştir.

Evrenselcilik ve iyilikseverlik değer tipinin daha net biçimde ayrıştırılmaya çalışıldığı bir diğer çalışmada (Katz-Gerro ve ark., 2017) insanların çevreye yönelik duyarlılıkları ve bu bağlamdaki davranışları üzerinde evrenselci değer tipinin iyilikseverlik değer tipine göre daha belirgin bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar evrenselciliğin, özgeci davranışın çok daha geniş perspektiften ele alınan

bir biçimi olmasıyla açıklanmaktadır. Bununla birlikte iyilikseverlik değer tipi, yakın ilişkiler ile ilgili olması sebebiyle özgeciliğin çok daha dar bir biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden iyilikseverlik değer tipinin çevresel duyarlılık üzerinde evrenselci değerler kadar belirgin bir etkiye sahip olmadığı belirtilmektedir. Çevre duyarlılığı, iyilikseverlik değeri yoğun bireylerin önemseydiği sınırların dışında kalması sebebiyle bu kişiler tarafından desteklenmesi gereken bir alan olarak algılanmamaktadır. Bireylerin önemsenmesi gereken olgulara ilişkin sınırlarının genişliği o alana ilişkin özgeci motivasyonlara sahip davranışlarının da belirleyicisi olmaktadır. Axelrod (1994) da benzer bir amaçla yaptığı çalışmada evrenselcilik değer tipi yüksek olan bireylerin iyiliksever değer tipine sahip bireylere nazaran çevreyi daha çok önemseydiklerini ve buna ilişkin davranışlar gösterdiğini göstermektedir. Yakın çevreye önem vermeye ilişkin yardımseverlik değer tipinin bireyleri çevreyi korumaya ve duyarlı şekilde davranmaya itebildiğini bununla beraber evrenselcilik değer tipinin ise eşitlik, çevre koruma gibi iyileştirildiğinde daha geniş bir perspektiften dünyanın iyileştirilmesine yönelik bir davranış motivasyonuna işaret ettiği belirtilmektedir. Bu yüzden iyilikseverliğin sosyal yönelimli yardım davranışına yol açarken evrenselciliğin sosyal ilişkilerin dışında da hedeflenen bir özgeci motivasyonu olduğu ifade edilmektedir.

Özgeci davranışın bir türü olarak değerlendirilen kan bağışısı davranışının iyilikseverlik ve evrenselcilik değer tipleri açısından incelendiği çalışmalar (Ferguson ve Lawrence, 2016; Ferguson ve ark., 2008) yapılan bağışların toplumsal faydadan ziyade bireysel faydaya ilişkin beklenti ve duygularla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bulgular, yapılan bağışların bağış yapan kişiyi iyi hissettirmesi sebebiyle özgeci değil iyiliksever (benevolence) bir davranış olduğuna dikkat çekmektedir. Kişi kendisine, diğerlerine yardım etmekten duygusal bir fayda sağlamaktadır. Bu durum yapılan bağışın altında egoistik motivasyonların yattığını göstermektedir.

Gärling (1999) de evrenselcilik değerinin, özgeci davranışın altında yatan toplumdaki işbirliği motivasyonunu iyilikseverlik değer tipine göre daha iyi yordadığını belirtmektedir. İç grup yapısını gözeten ve yakınların iyiliğine ilişkin bir değer yapısı olan iyilikseverliktense evrenselci değerlerin işbirliğini yorduyor olması işbirliğinde eşitlik ve adalet arayışlarının çok daha önemli bir yer tutması ile açıklanmaktadır. Schwartz ve Rubel'in (2005) yaptıkları çalışmada da evrenselciliğin

adalet, eşitlik, insan hakları ve çevreye duyarlılık konusunda çok daha belirleyici olduğu görülmektedir. Bu durum toplumun sıhhati ve bütünlüğünün iç gruba yönelik yatırımlardan çok evrensel değerlere ilişkin hedeflerin giderilmesinden geçtiğini göstermektedir.

Evrenselcilik ve iyilikseverlik değer tiplerinin bulunduğu özaşkınlık boyutu ile özgeci davranış arasındaki ilişkide uyma değer tipinin etkisinin incelendiği bir başka çalışmada (Lönnqvist ve ark., 2006), evrenselciliğin özgeciliği en iyi yordayan değer tipi olduğu görülürken iyilikseverlik ve özgeci davranış arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca evrenselcilik ve özgecilik arasındaki ilişki, uyma eğilimi arttıkça düşmektedir. Bu durumun sebebi, ahlaki boyutu olan davranışların sosyal normlardan etkilenebilmesi ile açıklanmaktadır. Bireyin sosyal normlara uyma düzeyi onun ahlaki bir davranışı ortaya çıkarma şeklini de etkilemektedir. Bu yüzden grup normuna uyma düzeyi bireyin evrenselcilik ve özgeci davranış arasındaki ilişkide düzenleyici etkiye sahiptir. Grup normuna uyum düzeyi düşük bireylerde ise evrenselci değerlerin özgeci davranış üzerindeki etkisinin yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi ortaya çıkan özgeci davranışın doğrudan bireyin sahip olduğu evrenselci değer tipinin kendisinden kaynaklanması olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca çalışmada evrenselci değerler ve özgeci davranış arasındaki ilişkide ahlaki sorumluluk algısının aracı etkisi olduğu bulunmuştur. Evrenselci değerler ahlaki sorumluluğun artmasına sebep olmakta ve sonuç olarak özgeci davranışı ortaya çıkartmaktadır. Bu ilişki içerisinde de grup normuna uyum düzeyinin etkisi bulunmaktadır. Gruplar ve grup normları hatırladıldığı takdirde evrenselci değerlerin etkilerinde düşme görülmektedir. Evrenselci değerler, yakın çevreden olmayan diğer insanların refahının da önemsenmesine yol açmakta ancak gruplaşmalar ve bunların sınırları hatırlatıldığında özgeci davranışların hedefleri daralmaktadır. Bu yüzden gruplaşmalar ve sınırlar olmadan evrenselci değerlerin öne çıkarılmasının çok daha geniş bir perspektiften özgeci davranışları mümkün kıldığını söyleyebilmek mümkündür. İyilikseverlik değer tipinin alınmadığı, sadece evrenselci değer tipiyle yapılmış bir diğer çalışmada (Lönnqvist ve ark., 2009) da benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Değer kavramı bir çok şekilde ele alınabilir. Belirli kimlik kategorileriyle (müslüman, hristiyan, budist vb.) eşleştirilmesi mümkün olan “dini” değerler de özgeci

davranışın üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. İnanç ve dini değerler toplum içerisindeki normları belirleyen önemli referanslardan birisidir. Dini değerlerin, toplum içerisindeki prososyal davranışları, dürüstlüğü desteklediğini ve özgeci davranışların gözlenmesinde artışa sebep olduğunu gösteren çalışmalar (Ahmed ve Salas, 2011; Bekkers ve Wiepking, 2011; Düzgüner ve Sevinç, 2020; Farooq ve Yahya, 2021; Hoffmann ve ark., 2020; Mazar ve ark., 2008; Norenzayan ve Shariff, 2008; Phillips, 2011; Rand ve ark., 2014; Shariff ve Norenzayan, 2007; Shariff ve ark., 2016; Sosis ve Ruffle, 2003; Şanlı ve Koç; 2019) bulunmaktadır. Genel olarak Türkiye'deki özgecilik çalışmaları da Türkiye'de baskın dini inanç olan İslamiyet ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Yabancı literatürle tutarlı olarak bu çalışmalar dini değerlerin yüksek olduğu bireylerde özgecilik motivasyonlarının da yüksek olduğunu göstermektedir (Aykan, 2017; Az, 2020; Düzgüner, 2013; Gül, 2016; Harputlu, 2015 ve Yöntem, 2013; Uslu, 2019; Yılmaz ve Bahçekapılı, 2016). Dini değerler ve özgecilik arasındaki bu ilişki genel olarak dini değerlerin diğer insanlarla iyi ilişkiler kurmak ve toplumdaki diğer bireylere yardımcı olmayı motive eden bir inşası olduğu iddiası üzerinden tartışılmaktadır. Johnson (2009) inancın, dolayısıyla da ortaya çıkan dini değerlerin toplumun işbirliğini desteklediğini belirtmekte ve bu dini değerlerin, bencilliği azaltması sebebiyle doğal seçilimin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olabileceğini savunmaktadır. Norenzayan ve arkadaşları (2016) inanç ve yardım davranışları arasındaki ilişkiyi inancın sosyal fonksiyonları ile açıklarken dini ritüellerin toplumsal ilişkileri güçlendirdiğini bu yüzden de bireyler tarafından tercih edildiğini belirtmektedirler. Bencil davranışlar, beşçilik, kınanma ve dışlanmaya sebep olmaktadır. Bu yüzden de bireylerin toplumsal düzene uyabilmek adına uzak durmaları gereken davranışlar haline gelmişlerdir. Bununla birlikte bu davranışların her zaman diğer bireyler tarafından fark edilip yakalanamaması, bu davranışlara yönelik caydırıcı sonuçların da her zaman gözlenememesine sebep olabilmektedir. Bununla birlikte doğüstü bir tespit mekanizması ve doğüstü cezanın varlığı (gerçekten inanılıp içselleştirildiği takdirde), kaçılmayacak bir gücü ifade etmektedir. Zamanla doğüstü referansların toplumun normlarını belirler hale gelmesi, bu davranışların yapılması ve yapılmaması durumunda ödüllendiren ve cezalandıran bir tanrı kavramsallaştırmasını ortaya çıkartmaktadır. Böylece bireyler, hem doğüstü şekilde ödüllendirilmek hem de cezadan kaçınabilmek amacıyla bir diğerine yardım

etme eğilimi göstermektedir. Bu durum ister istemez toplumsal birliği sağlayan bencillikten uzak özgeci davranışların gözlenmesine sebep olmaktadır. Ancak işbirliğine ilişkin toplumsal ilişki biçimleri ve dine ilişkin atıfların ne olduğu ayrıntılandırıldıkça dini değerler temelli bu özgeci davranışların niteliğinin de değiştiği görülmektedir.

Kişiler kendilerini dindar ve dini değerlere bağlı bireyler olarak değerlendirirken bu kavramlara ilişkin sınırlarının ne şekilde çizildiği ve altlarının nasıl doldurulduğu bireylerin özgeci davranışlarının üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Özellikle dini değerleri yüksek olan kişiler üzerinde cezalandırıcı tanrı figürünün toplumsal yardım ve iş birliğini belirleyen temel faktörlerden birisi olduğu görülmektedir (Johnson, 2005; Johnson ve Krüger, 2004). Tanrı tarafından cezalandırılma korkusu insan toplumlarının bir arada düzen içerisinde yaşayabilmesi açısından önemli motivasyonlardan birisidir. Lane (2021), Hristiyanlığın daha merhametli bir biçimine vurgu yapan “yeni ahit” versiyonunun özgeciliği olumlu şekilde etkilediğini bununla birlikte, daha sert ve tehditkâr söylemlerin olduğu eski ahit versiyonlarının özgeci davranış üzerinde bir etkisi olmadığını, sadece iç grup ve dış gruplara yönelik yardım davranışında bir ayrıştırmaya yol açtığını belirtmektedir. Dini değerlere ve doğaüstü güçlere atıf yapıldığında Türkiye’de de cezalandırıcı tanrı figürünün, yardım ve iş birliği davranışlarını ortaya çıkmasında etkili olduğu ancak bağışlayıcı bir tanrı figürünün böyle bir etkisinin olmadığı görülmektedir (Yılmaz ve Bahçekapılı, 2016). Bulgulardan yola çıkarak dini inançların, dini cezalandırmadan kaçınma motivasyonu ile yardım davranışlarını ortaya çıkardığı söylenebilmektedir. Buna karşı Aykan’ın (2017) çalışmasında cezalandırıcı tanrı kavramlaştırmasıyla özgeci davranış arasında anlamlı bir ilişki görülmezken bağışlayıcı tanrı ile özgeci davranış arasında bir ilişki bulunmuştur. Aykan Türkiye’de yapılmış olan iki çalışma (Yılmaz ve Bahçekapılı, 2016) arasında ortaya çıkan bu farkı çalışmalardan birinin özgeci niyeti, diğerinin ise özgeci davranışı ölçmesi ve zamansal olarak Türkiye’de ortaya çıkan siyasi ve toplumsal süreçler (darbe girişimi, PKK ile yürütülen barış sürecinin bitmesi, bunlara bağlı olarak cezalandırıcılığın tanrısal bir noktadan koparak tekrar yaşadığımız somut dünyaya inmesi ve dolayısıyla da şiddetin dünyevileşerek sıradanlaşması) ile açıklamaktadır. Literatürde özgeci davranışlara ilişkin beklenti ve niyetler genellikle

kişilerin kendi beyanlarına dayanan ölçekler ile ölçülürken özgeci davranışlar daha çok deneysel araştırmalar ile ele alınmaktadır.

Bireylerin kendi beyanlarına dayalı ölçek türü ölçümlerle yapılan çalışmaların bulguları, inanç ile diğerine yapılan yardım arasında olumlu yönde bir ilişki sunmaktayken (Batson, Schoenrade, and Ventis 1993; McCullough and Worthington 1999; Power, 2017) kişinin kendi beyanına dayanan ölçümler sonucu alınan dindarlığın özgeci davranışa yol açmayabileceğini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Eckel ve Grossman, 2004; Tan, 2006). Galen (2012) dini değerler ile özgecilik arasındaki çalışmaların kişinin kendi değerlendirmelerine bağılı ölçekler ile yapılmasının, objektif bir ilişkiyi yansıtmakta yetersiz kaldığını hatırlatmaktadır. Gül (2016) yaptığı çalışmada dini değerler ve inançlar ile özgecilik arasında olumlu bir ilişki bulunduğunu ancak özgeciliğin gerçek bir davranışa dökülme olasılığı ortaya çıktığında bu ilişkinin ortadan kalktığını belirtmektedir. Bu bulgular özellikle dini değerler ve özgeci davranış arasındaki ilişkilerin incelenmesinde bireylerin ne yaptıkları ve ne yapacaklarını düşündükleri arasında önemli bir fark olabildiğini göstermektedir.

Özgeci niyete değil davranışa yönelik yapılan bazı deneylerde inançlı ve inançsız bireylerin özgeci davranışta bulunma miktarlarında bir fark görülmezken inancın örtük bir şekilde manipülasyona sokulduğu durumlarda özgeci davranışın inançlı ve inançsız tüm bireylerde arttığı görülmektedir (Ahmed ve Salas, 2008; Rand ve ark., 2014). Buna ek olarak açık bir şekilde yapılan inanç manipülasyonları özgeci davranış üzerinde daha az etkili olmaktadır. Bu durum inancın bireylerde etkisinin görülmesi için insanların kendilerini belirli bir inanç sistematiğine bağılı görmesine gerek olmadığını bizlere göstermektedir. Yapılan bir diğer çalışma (Malhotra, 2008), dindarlığın değil dini normların belirginliğiyle yardım davranışı arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Dindar ve dindar olmayanlar arasında bağış sayıları sadece Hristiyanların kutsal olarak gördükleri pazar günü bir fark yaratmaktadır. Haftanın diğer günlerindeki bağış miktarları arasında bir fark görülmemektedir. Bu durum, bireylerin dindarlıkları sebebiyle değil dini normların öne çıkması sonucu bu tür yardım davranışlarını ortaya çıkardıkları anlamına gelmektedir. Dini normların hatırlatıldığı durumlarda özgeci davranışta artış gözlemlendiği farklı çalışmalarla da gösterilmiştir (Guéguen ve ark., 2015). Organ bağışı için bilgilendirme yapılırken

yakasında Hristiyan haçı takan birine, takmayan birine nazaran çok daha fazla kişi olumlu cevap vermiştir. Bu bulgular dini normların hatırlatıldığı durumlarda özgeciliğin arttığını göstermektedir.

Huber ve MacDonald da (2012) önemli olanın belirli bir dinin referansları ve normları olmadığını belirtmektedir; dinden soyutlanmış bir maneviyat da özgeci davranışa yol açmak için yeterlidir. İnsanın iyi oluşu, çevresinin iyi oluşu kişinin manevi değerleriyle ilişkilidir ancak bu arayışın bir din ile ilişkili olması gerekmemektedir. Bu yüzden dini bir altyapıdan ziyade bireyin kendi ve çevresel varoluşu ile ne şekilde ilişkilendiği ve buna ilişkin değer alt yapıları özgeci davranışın belirleyicilerinden biri olarak görülmektedir. Filipinler’de yapılan bir çalışmada da (Batara ve ark., 2016) özgeci davranışı, en etkin şekilde maneviyatın belirlediği görülmektedir. Maneviyat kişinin, kendi çerçevesi içerisinde kutsal olanı aramaya ilişkin bütün psikolojik süreçleridir ve toplumdaki sınırlardan ziyade çok daha soyut bir alana ilişkin bir kavramdır. Maneviyatın iç ve dış gruplara ayırmadan özgeci davranışı arttırmasındaki en önemli sebep, bireyin soyut düşünme becerisini harekete geçirerek insanlarla evrensel bir çerçevede, dünyevi bir ayırım yapmaksızın ilişkilenebilmesini sağlamaktır. Maneviyatın öne çıkarılması bireylerin kendi ait oldukları grupları diğer gruplardan ayırmadan özgeci davranış göstermelerine sebep olmuştur. Bu yüzden dini değerlerin, dini sınırları değil evrensel motivasyonları öne çıkartarak özgeci davranışları olumlu şekilde etkilediği söylenebilmektedir.

İnancın ve dini değerlerin özgecilik üzerindeki olumlu etkilerinin yanında gruplaşmalara ve özellikle kendi değerlerine aykırı değerlere sahip gruplara yönelik ayrımcı davranışların gözlenmesine de yol açabildiği yapılan araştırmalar ile gösterilmektedir (Basedau ve ark., 2016; Lane, 2016; Lane, 2021; Obaidi ve ark., 2018). Bu durum inancın özgeciliğe yönelik etkileri üzerinde farklı tartışmalar yapılmasına sebep olmaktadır. Ruffles ve Sosis (2010) inancın özgeci davranışı arttırdığını ancak bunun diğer inananlara, dolayısıyla da iç gruplara yönelik bir özgeciliği ortaya çıkardığını belirtmektedirler. Yapılan bir çalışmada tek doğru tanrı olduğuna inanan kişiler ve inancın evrensel bir sevgi ile ilişkili olduğuna inanan bireyler arasında özgecilik düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamış ancak bu özgeciliğin kime yapıldığı konusunda ayrışmalar gözlenmiştir (Hoffmann ve ark., 2020). Evrensel sevgiye inanan kişilerin iç gruplarına ve dış gruplarına yönelik özgeci

davranışlarında anlamlı bir fark bulunmazken tek doğru tanrı inancına sahip bireylerin kendisine benzer inanç sistematiğine sahip kişilere özgeci davranışta buldukları görülmektedir. Dolayısıyla keskin sınırları bulunan dini inanca sahip bireylerin iç gruplarını kayırdıkları ve kendi üyesi oldukları gruba yönelik özgeci davranışlarda buldukları söylenebilir.

Dini değerleri yüksek kişilerin, kişisel zararı içermeye ihtimalini barındıran özgeci bir davranış gösterdikleri durumlarda bunun en azından üyesi olunan bir gruptaki bireye yapılmasını tercih ettikleri başka çalışmalarla da gösterilmektedir (Norenzayan ve ark., 2016). Yapılan diğer bir çalışma (Benjamin ve ark., 2016) inancın bir diğerine yardım davranışını belirlemekten ziyade kamu yararını içeren davranışlarını arttırdığını göstermektedir. Yararın gözetildiği “kamu”nun içerisinde yardımda bulunan kişinin kendisi de bulunmaktadır. Bu durum inancın kişinin kendisinin de bulunduğu gruba yönelik yapılan yardımlarda etkili olduğunu ancak kişinin kendisini olumlu bir şekilde etkileme ihtimali olmayan bir yardım davranışında belirleyici olmadığına işaret etmektedir. Parra ve arkadaşları (2016) inancın öne çıkarıldığı durumlarda farklı dine mensup kişilere yönelik özgeci davranışların azaldığını ifade etmektedirler. Bu durum inancın özgeci davranışı ancak yardım yapılan kişinin iç grup olması durumunda arttırdığı anlamına gelirken dış gruplara ilişkin özgecilikte olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir. Dinin ortaya çıkardığı sınırlar, gruplaşmalar ve önyargılar neticesinde gözlenen özgeciliğin, toplum yanlısı olmadığı aslında iç grubu kayıracak bir şekilde gözlemlendiği belirtilmektedir (Galen, 2012). Bu durum, inançlı insanların iç grup yanlısı değerleri öncelikle daha geniş çerçevedeki, kendi değer yapılarına ters düşen insanlara ilişkin sınırlarını keskinleştirdikleri ve evrensel değerlerin ortaya çıkışını arka plana atabildikleri anlamına gelmektedir (Ahmed ve Salas, 2008; Lane; 2021; Saroglou ve ark., 2004).

Bununla beraber dini inancın hatırlatılması sonucu sosyal kategorizasyonlara bakılmaksızın özgeci davranışın yükselmesine sebep olabileceğini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Batara ve ark., 2016). Araştırmacılar bu durumu, araştırmalarını gerçekleştirdikleri Filipinli bireylerin insanları kategorilemektense uyum içerisindeki ilişkileri devam ettirmenin daha önemli olduğuna ilişkin beklentileri ile açıklamaktadırlar. Filipinlilerin kategorileştirmelerinden önce maneviyatlarının öne çıkması bu tür bir ayrımın özgeci davranışa olan etkilerini azaltmaktadır. Bu yüzden

özgeci davranış üzerinde belirleyici öneme sahip temel kavramın, sınırlar var eden kategorilerden ziyade bu tür kategorilerin önemsizleştiği değer yapıları olduğunu söylemek mümkündür. Önemli olan, sınırları ve bu sınırların ötesindekileri ayırıştırıcı dini kategoriler değil bu sınırları ortadan kaldıran birleştirici dini değerler olarak görülmektedir. McNamara ve Henrich (2018) Fiji Cumhuriyeti'ndeki yerel dinlerin ve Hristiyanlığın iç grup ve dış gruplara yönelik özgeci davranışlar üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Araştırmanın bulgularında Hristiyanların kıt kaynak durumlarında iç gruplarına daha fazla paylaşım yaptıkları görülmektedir. Ancak kaynakların çok olduğu durumlarda iç grup ve dış gruplara yapılan paylaşımlar arasında fark görülmemektedir. Bununla birlikte bölgeye özgü geleneksel dinlere mensup bireylerin her koşulda iç gruplarına yönelik özgeci davranış gösterdikleri bulunmuştur. Bu durum geleneksel inanç sistemlerinin yerel ilişkilerin bütünlüğünü korumaya yönelik bir eğilime yol açtığını göstermektedir. Yerel ve küçük ilişkilerden ziyade daha geniş toplulukları birbirine bağlayan Hristiyanlık ise inananlarına sadece küçük bir çevrede değil daha geniş bir çevre içerisindeki insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek için bir motivasyona sahiptir. Büyük dinlerin dünyaya yayılması ve dünya üzerinde tek bir büyük birliktelik var etmesi insanların dışarıya olarak değerlendirip dış grup olarak algılayacakları diğerlerine ilişkin sınırları da daraltabilmektedir. Ancak bu durum, ayırıştırıcı ve küçük iç grupları kollamaya yönelik değer ve hedeflerin varlığından ziyade daha büyük ve bütünsel bir çerçevede dünyayı değerlendirebilmekten geçmektedir.

Görüldüğü üzere yapılan çalışmalar, dini inanç ve değerlerin özgeci davranış üzerindeki etkilerinin yardım eden ve yardım yapılan kişilerin kimlik aidiyetlerinin ne şekilde algılanıp değerlendirildiğine göre değişebildiğini göstermektedir. Dini kimlikler bu sınırların bulunduğu kategorilerden yalnızca birisidir. Bunun yanında farklı kategorilemeler sonucu ortaya çıkan iç grup dış grup kimliklerine bağlı ayırıştırıcıların da özgeci davranışın ne şekilde ortaya çıktığı üzerinde belirleyici etkilerinin olduğu söylenebilir.

Özgeci davranış biçimi aynı türdeki tüm canlılar arasında görülebilirken özgeci davranışın gösterildiği organizmanın farklı bir gruptan olması bu davranışın hiç gözlenmemesine de sebep olabilmektedir. Organizmalar öncelikle doğrudan kan bağı olan yakın akrabalarına özgeci davranış gösterirken bu yakınlık ortadan kalktıktan

özgeci davranışın gözlenmesinde de azalma görülebilmektedir (Burnstein ve ark. 1994). Bu sistematik çerçevesinde, insanlar da kendilerine yakın gördükleri insanlara daha özgeci davranmaktadırlar (Chen ve ark., 2013; Fowler ve Kam, 2007; Grazino ve ark., 2007; Lane, 2016; Levine ve ark., 2005; Madsen ve ark., 2007). Ben-Ner ve Kramer (2011), yaptıkları çalışmada bireylerin öncelikle bir akrabaya, ardından yakın çevreden bir bir işbirlikçiye, üçüncü olarak çok uzak bir rakip veya tanıdık olmayan birisine, en son olarak da kaynaklara ortak veya düşman olan bir bireye özgeci davranışta bulunduğu belirtmektedirler. Dolayısıyla özgeci davranışın gözlenmesinde bireylerin kategorilerinin önemli bir yerinin bulunduğunu söyleyebilmek mümkündür. Özgecilik ve dış grup ayrımcılığını tersten inceleyen bir araştırma (Özyurt, 2021) özgeciliğin zenofobiyi (yabancılara yönelik duyulan korku ve hoşgörüsüzlük) düşürdüğünü göstermektedir. Bununla birlikte özgecilik ile zenofobi arasındaki ilişkide duygusal mesafenin tam aracı değişken rolü olduğu görülmektedir. Duygusal mesafe, zenofobi üzerindeki temel belirleyicidir ve özgecilik duygusal mesafeyi, duygusal mesafe de zenofobiyi etkilemektedir. “Biz” ve “öteki” arasında inşa edilen sınır, bireylerin zenofobilerinin temelidir ve yabancılara ilişkin olumsuz duyguların ortaya çıkması için yeterli bir sebeptir. Özgeciliğin kendi zararı pahasına bir diğerine yardım etme motivasyonu bireylerde duygusal mesafeyi azaltmaktadır. Duygusal mesafe azaldıkça sınırların diğer tarafındaki “öteki” ile yaklaşma da artmaktadır. Bu yüzden özgecilik, duygusal mesafe aracılığı ile bireyin algıladığı sınırların ötesindeki kişilere yönelik korku ve olumsuz tutumları da negatif yönlü etkileyebilmektedir.

Dış gruplar ile iç gruplara yönelik özgeci davranışlar arasındaki özellikle kaynakların paylaşımı noktasında dikkate değer bir fark ortaya çıkmaktadır (Fu ve ark., 2012). Bu durum insanların gruplaşmalarına ilişkin evrimsel sürecin bir getirisiidir. Ancak bu evrimsel çıktılar toplum içerisindeki öğrenmelerle aktarıldığını gösteren bulgular bulunmaktadır. Fehr ve arkadaşları (2013) ergenlik döneminde olan bireylerle yaptıkları çalışmada yaş ile hem özgeci davranış arasında hem de dış grup ayrımcılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Bu durum zamanla iç gruplara ilişkin farkındalığın artması ve özgeci davranışın da bu iç gruba yönelik yapılması gerektiğine ilişkin algılar ile açıklanmaktadır. Yapılan bir diğer çalışma da (Halevy ve ark., 2008) iç grubun faydasının dış gruptan bağımsız olduğu koşullarda

bireylerin özellikle dış gruba yönelik zarar verici davranışlarda bulunmadıkları, bununla birlikte iç grup faydasının dış grubun zararından geçtiği koşullarda ise iç grubun faydasını gözeterek şekilde davrandıkları görülmektedir. Hem etnik hem de dini kimlikler farklılıklarının para paylaşımında etkilerinin incelendiği diğer bir çalışmada (Chuah ve ark., 2014) grup farklılıklarının bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte aynı kimlik aidiyetlerine sahip olmanın olumlu yönde etkileri bulunmaktadır. Ait olunan gruplarla özdeşleşme miktarı iç gruba yönelik özgeci davranışların artmasına sebep olmaktadır (Fong ve Luttmer, 2007, 2009; Fowler ve Kam, 2007) ve özdeşleşme miktarı düşükçe dış gruplara yönelik özgeci davranışlarda da artış gözlenmektedir. Dolayısıyla tüm bu bulgular göz önünde bulundurulduğunda bireylerin özgeci davranışlarında temel motivasyon kaynağının dış gruba yönelik düşmanca tutumlardan ziyade iç grubun kazanımları olduğunu söyleyebilmek mümkündür ve bu bulgular iç grup kayırmacılığına ilişkin evrimsel açıklamalar ile de tutarlıdır. Bireyler karşılarındaki kişileri şahsi olarak tanımasalar da özgeci davranışları iç gruplarına yönlendirmeyi tercih etmektedirler. Bununla birlikte özgeci davranışın niteliği, kimlere yönelik gösterilip gösterilmeyeceği noktasında belirleyici bir etkiye sahip olabilmektedir. Örneğin para paylaşılması gibi görece daha basit davranışlarda iç grup kayırmacılığı gözlenirken hayati öneme sahip durumlarda yabancılara özgeci davranışta bulunma miktarı, günlük hayatın içerisinde sıradan bir özgeci davranışa göre anlamlı düzeyde artabilmektedir (Grazino ve ark., 2007). İnsanlar yabancılara yönelik özgeci davranışlarda bulunmayı çok tercih etmemekle birlikte yaşamsal durumlarda dış gruplara yönelik daha sık özgeci davranış göstermektedirler.

Özgeci davranışların gözlenmesinde ırksal (Fong ve Luttmer, 2007, 2009) ve yapay (Abbink, Brandts, Herrmann ve Orzen, 2012) gibi farklı aidiyet türlerinin ortaya çıkardığı gruplaşmaların etkisi bulunmaktadır. Lane (2016) ne tür gruplaşmaların özgeci davranış üzerinde etkisi olduğunu incelediği meta-analiz araştırmasında coğrafi, sosyal, etnik veya ulusa göre kimliklerin özgeci davranışın gözlenmesinde farklı derecelerde değişkenlik gösterdiğini belirtmektedir. Para paylaşımında en fazla ayrımcılık, sosyal veya coğrafik dış gruplara karşı gözlenirken etnik ve ulus temelli ayırım görece daha düşüktür. Ancak tüm kimlikler dış gruba yönelik özgeci davranışlarda bir azalmaya sebep olmaktadır. Bununla birlikte laboratuvar

oluşturulan yapay kimliklerin dış gruba yönelik ayrımcı davranışlarda en büyük etkiye sahip kategoriler olduğu belirtilmektedir. Bu durumun artık etnik ve ulusal kimliklerin etkilerinin (çok yoğun olmasa da) azalmaya başlaması ve bunlar yerine globalleşmiş bir dünyada özellikle genç kuşağın moda, müzik vb. ilgi alanlarına göre farklı aidiyetler üzerinden sınırlar çizmeye başlamasının bir sonucu olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında laboratuvar ortamında politik doğrulara ters düşen davranışları göstermekten çekinmenin de sonuçlar üzerinde bir etkisi olabildiği değerlendirilmektedir. Ancak hala birçok toplumda etnik ve ulusal kimliklerin büyük çatışmalar çıkarabiliyor olmasına rağmen genç kuşağın aidiyetlerini farklı şekilde inşa etmeye başlamaları, üzerine düşünmeye değer önemli bir argümandır. Benzer sonuçlar diğer bir çalışmada (Barr ve ark., 2018) da görülmüştür. Tüm bu veriler, ulus ve etnik temelli kimliklere yönelik ayrımcı davranışlarla artık daha az karşılaşıldığını gösterirken günümüzde farklı ayrıştırma kategorilerinin ortaya çıktığı şeklinde de değerlendirilebilmektedir.

Ulus ve etnik kategorileştirmelerin özgeci davranış üzerinde etkilerine ilişkin çalışmalar son dönemde yoğun olarak ortaya çıkan göçler sebebiyle önem kazanmıştır. Mültecilere yönelik özgeci davranışların araştırıldığı bir çalışmada (Hermann ve ark., 2021) literatür ile tutarlı şekilde bireylerin, mültecileri kendilerine ne kadar yakın değerlendirirlerse o kadar özgeci davranışta buldukları görülmektedir. Ayrıca aynı şehirde bulunmaları da bireylerin mültecilere yönelik özgeci davranışlarını arttırmaktadır. Bu durum sadece basit bir yakınlıktan ziyade birlikte yaşanan bir toplum içerisindeki uyumu arttırabilmeye ilişkin motivasyonların da özgecilik üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Özellikle son birkaç sene içerisinde literatürde özgeci davranış üzerinde iç grup dış grup ayrıştırmasının etkilerinin hangi koşullarda azaldığını gösteren çalışmalarla karşılaşılmaktadır. Hollandalı katılımcıların Hollanda vatandaşlarına ve mültecilere yönelik özgeci davranışları araştırıldığı bir çalışmada mültecilere yönelik algılanan mesafenin özgeci davranışları etkilemediği belirtilmektedir (Nyeste, 2017). Ayrıca grup içi bireylere yönelik özgeciliğin grup dışı bireylere nazaran daha yoğun şekilde gözleneceğinin beklenmesine rağmen çalışmanın bulguları bu beklentilerin tersini göstermektedir. Mültecilere yönelik yapılan özgeci davranışlar Hollanda vatandaşlarına yönelik yardım davranışlarından daha çok olmakla beraber aradaki bu

fark istatistiki olarak anlamlı değildir. Buna rağmen dış gruplara yönelik özgeciliğin anlamsız da olsa daha yüksek olması önemli bir bulgudur. Araştırmacı bu durumu Hollanda'nın kendi vatandaşlarına yönelik sosyal güvenlik politikalarına olan güveniyle ilişkili olabileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte mültecilerin de toplumun bir parçası olarak algılanması da muhtemel sebeplerden birisidir. Algılanan iç grubun çerçevesinin genişletilmesi toplum içerisindeki uyum ve düzenin devamlılığı noktasında önemli bir etkiye sahip olan özgeci davranışın gözlenmesi üzerinde dikkate değer bir etki sağlamaktadır. Dış gruplara ilişkin benzer sonuçlarla Kanada'da yapılan bir çalışmada (Friesen ve ark., 2012) da karşılaşılmaktadır. Güney Asyalı ve Kanadalı beyaz çocukların iç gruplarını kayırırken Doğu Asyalı çocukların dış gruplarını kayırdıkları gözlenmiştir. Bu davranış Doğu Asyalı çocukların daha "kolektif" yapıya sahip bir kültürden gelmeleri ile açıklanmaktadır. Bireysel kültürlerdeki çocuklar kategorik sınırları kendi lehlerine değerlendirirken kolektif kültürden gelen bireyler etnik ayrımlar arası farklarda diğer grupları önceleyecek şekilde davranışlarını düzenlemektedirler. Kolektif kimliklerin daha geniş bir perspektiften çevrelerini değerlendirmeleri daha evrenselci bir bakış açısı ile özgeci davranışlarını düzenleyebildiklerini göstermektedir.

Özgeci davranışın kimlere gösterilip gösterilmediği ahlaki olarak yargılanabilir gibi gözükmektedir. Bununla birlikte özgeci davranışın evrimsel temelleri bu davranışın ortaya çıkış şeklinin her zaman bilişsel bir değerlendirmenin sonucu olmadığını bizlere hatırlatmaktadır. Bu yüzden davranışın ne şekilde, kimlere gösterildiğinin yargılanması tartışmaya açık bir konudur. Özgeci davranışın yapılma hızını inceleyen bir çalışma (Chisadza ve ark., 2021) adil dağıtımların bencil motivasyona sahip dağıtımlardan daha fazla zaman aldığını göstermektedir. İç grubu kayıran özgeci davranışlar çok hızlı bir şekilde ortaya çıkarken daha eşitlikçi tutumlara işaret eden dış gruplara yönelik özgeci davranışlar daha uzun zaman almaktadır. Yapılan araştırmada hem beyaz hem de siyahi katılımcıların çabuk karar vermeleri gereken durumlarda iç gruplarına yönelik özgeci davranışlarda buldukları görülmektedir. Ancak beyaz katılımcılar, karar vermeleri için zamanları olduğu durumlarda siyahi bireylere daha fazla özgeci davranışlarda bulunmuşlardır. Bu sonucun genel olarak siyahi kişilerin sosyo ekonomik düzeylerinin daha kötü olduğu algısı sebebiyle ortaya çıktığı düşünülmektedir. Hızlı tepki verilmesi gereken durumda

bireyler iç gruplarına yönelik kayırmacı bir özgecilik gösterirken karar vermenin zamana yayılmasıyla toplumsal değerler, adalet ve ihtiyaç durumu gibi faktörler değerlendirmeye girmekte ve buna göre şekillenen özgeci bir davranış ortaya çıkmaktadır. Bulgular Haidt'in (2001) geliştirdiği Sosyal Sezgisel Model'e de uygun gözükmektedir. Bu modele göre bireyler, belirli olaylara yönelik sezgisel alt yapıya sahip, ani ahlaki tepkiler vermektedirler. Dolayısıyla ani tepkilerin kültür ve toplumsal normlarla şekillenen ahlaki muhakemelerimiz sonucu gerçekleşmediğini söyleyebilmek mümkündür. Hızlı karar verilmesi gereken durumlarda evrimsel temele sahip sezgilerle iç grup kayırmacılığı ortaya çıkabilirken, karar verme aşamasında üstüne düşünebilecek zamanın olduğu şartlarda toplumsal normların değerlendirildiği bilinçli muhakemeler sonucu davranışların meydana geldiği söylenebilir. Bu durum, Chisadza ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada iç grup ve dış gruplara yönelik özgeci davranışların tepki süreleriyle ortaya çıkan farklılaşmalarını açıklayabilmektedir. Adalet, eşitlik vb. toplumsal normların bilişsel olarak değerlendirilmeleri, bireylerin çok daha geniş bir perspektiften bakarak özgeci davranışı ortaya çıkartabilmelerine yardımcı olmaktadır. Bu bulgular aynı zamanda bireylerin özgeci davranışlar gösterip göstermemesinde sadece davranışın niteliğinin, hedefinde kimlerin olduğunun değil bir çok farklı değişkenin etkisi olabileceğini hatırlatmaktadır.

Sosyal kimliklere ilişkin kategorilelendirmelerin yardım davranışını ne şekilde belirlediğine ilişkin sorular sosyal psikolojinin önemli bir olgusu olan "seyirci etkisi"ne ilişkin bulgu ve açıklamaların da yeniden değerlendirilip ele alınmasına sebep olmuştur. 1964 senesinde Kitty Genovese, 38 kişinin gözünün önünde tecavüz edilerek öldürülmüş ve bu 38 tanıktan hiç birinin olaya müdahale etmediği bildirilmiştir (Levine, 2016). Bu olaydan yola çıkarak grup büyüklüğünün arttıkça yardım davranışının düştüğünü gösteren çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Darley ve Latané, 1968; Latané ve Darley, 1968). Araştırmacılar yardım davranışındaki bu düşüşü tanıkların sayısının artmasıyla ortaya çıkan sorumluluğun birden çok kişiye dağılımı ile açıklamaktadırlar. Diğer bireylere dağıldıkça bireyin üzerinde hissettiği sorumluluk azalmakta bu yüzden de davranışı gerçekleştirme ihtimali düşmektedir. Tabi ki sosyal bir olguda sadece tek bir değişkenin etkisinin olamayacağı düşünülerek zamanla bu açıklamaya farklı etkenler de eklenmiştir. Örneğin yardım davranışının içerdiği tehlike arttıkça tanıkların bulunmasına rağmen ortamdaki bireylerin yardım

etme davranışı da artmaktadır (Fischer ve ark., 2006). Bu bulgu içinde bulunulan durumun aciliyetinin daha kolay kavranması ve yardım edecek kişilerin yardım etmedikleri durumda yaşayacakları olumsuz duygular ile açıklanabilmektedir. Bu olguya ilişkin önemli bir diğer etkenin de olayın içerisindeki kişilerin sahip oldukları kimliklerdir. Levine ve Crowther (2008) bireylerin sahip oldukları kimliklerin yardım davranışındaki grup büyüklüğü etkisini farklı düzeyde etkileyebildiğini belirtmektedirler. Tanıkların arkadaş, iç grup ve yabancı olarak üç şekilde kategorilendiği araştırmalarının çalışmalarında iç grubu cinsiyet olarak kurgulandığı durumda önemli bazı bulgular elde edilmiştir. Hem yardım eden kişinin, hem mağdurun hem de tanıkların kadın, yani aynı gruptan olduğu şartlarda grup büyüklüğü yardım davranışını yükseltmektedir. Bununla birlikte tanıkların karşıt gruptan (erkek) olması kadınların yardım davranışını grubun büyüklüğüne bağlı olarak düşürürken erkekler için tanıkların karşıt gruptan (kadın) olması yardım davranışını arttırmaktadır. Bu durum basit bir “hangi cinsiyet daha çok yardımda bulunur” tartışmasından fazlasıdır. Sosyal rollerin ne şekilde inşa edildiği, bu sosyal rollerden beklentiler, farklı kimliklerin ortaya çıkaracakları yardım davranışını da düzenlemektedir. Elde edilen bulgular, bireylerin kendilerini ve diğerlerini hangi kategorilerde algıladıklarının yardım davranışı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Cinsiyet gibi temel bir kategorinin yanında toplumlardaki bir çok farklı grup ve kategorileştirme de yardım davranışı üzerinde etkiye sahip olabilmektedir. Tutulan futbol takımı üzerinden kategorileştirmenin yardım davranışını ne şekilde etkilediğini inceleyen bir araştırma (Levine ve ark., 2005) algı düzeyindeki kategorileştirmenin biçiminin kimlere yardım edildiğini etkin bir şekilde göstermektedir. Araştırmacılar yaptıkları bir deney esnasında özellikle katılımcıların tuttıkları takımı öne çıkararak bir manipülasyonun ardından insanların yardıma ihtiyaç duyan karşıt takımın taraftarlarına (karşıt takımın formasını giyen kişiler) düşük düzeyde yardım ettiklerini göstermektedir. Bu bulgu literatür ile tutarlıdır. Ancak taraftar kimliğiyle çağrıldıkları bir deneyde tuttıkları takımı değil de futbol sevgisinin öne çıkarıldığı bir manipülasyonun ardından katılımcıların karşıt takımın taraftarlarına da kendi takımlarının taraftarları kadar yüksek oranda yardım ettikleri görülmüştür. Hatta karşıt takım taraftarlarına sıradan insanlara (kendi takımının veya karşıt takımın formasını giymeyip sadece günlük kıyafetleriyle orada olan bireyler) gösterdiklerinden daha

fazla yardım davranışında buldukları görülmüştür. Bu durum dar sınırlara sahip kategorileştirmelerden geniş çerçevelerdeki kategorilerin inşa edilip öne çıkarılmasının birlikteliğin de çerçevesini genişletebildiğini ve çok daha büyük “iç grup”lar yaratabilmenin çok da zor olmadığını göstermektedir. Ayırıştırıcı kimlikler yerine birleştirici kimliklerin inşası, ancak o toplumun kültür aktarımı içerisinde mümkündür.

Hem yetişkinler hem de çocuklarla yapılan bir diğer çalışma (Gummerum ve ark., 2009) iç grup ve dış grup ayrıştırmasındaki kategorizasyonların toplum tarafından öğrenilerek davranışı etkilediğini göstermektedir. Yetişkin ve 6. sınıf öğrencilerinin özgeci davranışta bulunurken iç gruplarını kayırdıkları ancak 2. sınıf öğrencilerin böyle bir ayırım yapmadıkları görülmektedir. Bu durum, ikinci sınıf öğrencilerinin toplumsal olarak iç ve dış grupları ayıran kategorileri henüz öğrenmemiş olabilecekleyle açıklanmaktadır. Toplum içerisinde bu tip kategorilemelerin yaşandığı günlük yaşamı yeterince tecrübe etmemiş olmaları ikinci sınıf öğrencilerinin özgeci davranışlarında bu tür bir kategorilemeyi kullanmamalarına sebep olmaktadır. Araştırmacılar iç grup ve dış grup olarak ayırmanın evrimsel bir yönü olduğunu belirtirken bu evrimsel alt yapının ne şekilde işleyeceğini toplumun kendi yapısının belirlediğini ifade etmektedirler.

Bir diğer çalışma, para paylaşımın kişinin kimliğinin bilindiği koşulda iç gruplara yönelik daha fazla para verdiği, bununla birlikte bu kimliğin bilinmediği durumda kişinin iç grubuna ve dış grubuna verdiği para arasında bir fark olmadığını göstermektedir (Yamaghishi ve Mifune, 2008). Araştırmacılar bu durumu önerdikleri “Grup Buluşsal (Heuristic) Modeli”yle açıklamaktadırlar. Bu modele göre insanların bir arada yaşayabilmesi içinde yaşadıkları toplumun bir değiş-tokuş sistemine sahip olmasından geçmektedir. Birey bir iyilik yaptığında doğrudan yaptığı kişiden olmasa bile o toplumdaki başka bir bireyden bunun karşılığını görebileceği bir sistem içerisinde yaşamaktadır. Bu o toplumun içselleştirdiği bir mekanizmadır. Örneğin bireyin kan bankasına bağış yapması ihtiyacı olduğunda kendisine de yardım edileceği güvencesine dayanmaktadır. Bununla birlikte bu karşılıklılığın ortadan kalktığı bir senaryo içerisinde özgeci davranışta bulunmasının bir anlamı yoktur. Bu yüzden kendisinin kimliğinin anonimleştiği durumda bireyler ne dış gruba ne de iç gruba özgeci davranışta bulunma ihtiyacı duymayabilmektedirler. Bu durum sosyal

kimliklerin tanınması halinde özgeci davranış üzerinde, özellikle iç grup kayırmacılığına yönelik bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bireyin kimliğinin tanınması toplum içerisindeki özgeci davranışın karşılıklılık beklentisi ile ortaya çıkabildiğinin göstergelerinden birisidir. Masuda (2012), toplum içerisinde karşılıklılık ilkesinin çalışabilmesi için bireylerin birbirlerini sahip oldukları kimliklerden bağımsız bir şekilde görebilmelerinin önemli olduğunu belirtmektedir. Grup yapılarının farkında olunan toplumlarda karşılıklılık ilkesinin iç grup üyeleriyle ilişkilere indirgenmesi, iç gruplara yönelik kayırma davranışlarının ve dış gruplara ilişkin ayrımcı davranışların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Bosna savaşı sonrasında etnik gruplar arasındaki ayrımcılığın ne boyutlarda olduğunu incelemek amacıyla diktatör oyunu oynatılan bir çalışmada iç grup yanlılığının görülmesine rağmen bu yanlılık ile dış gruba paylaştırılan para miktarı arasındaki farkın beklenenden çok daha az olduğu görülmüştür (Whitt ve Wilson, 2007). Bu durum etnik çatışmaları izleyen büyük bir savaşın ardından dahi aynı sınırlar içerisinde yaşayan farklı etnik grupların üyeleri arasında karşılıklılık ilkesine dayalı bir iş birliği ve bütünlük inşasının mümkün olabileceğini göstermektedir. İnsanların büyük bir yıkımın ardından toplumda ihtiyaç duyulan birlikteliği tekrar tesis edebilmesi için bu birlikteliği ve bütünlüğü hatırlatan basit normların bulunması bile yeterlidir. Benzer bir çalışmada (Whitt ve ark., 2021) özellikle geçmişte bir karşıtlık, çatışma yaşayan iki etnik grup arasında zamanla özgeciliğin artmakta olduğu görülmektedir. Çatışma yaşamış üç ayrı ülkede dört farklı zamanda yapılmış, hem alıcıların hem de para paylaşımı yapan kişilerin farklı etnik ve dini kimliklere sahip olduğu çalışmaların sonuçlarından yola çıkarak, bir laboratuvar deneyi düzenlenmiştir. Bulgulara göre çatışma dönemlerinde dış gruba yönelik paylaşım miktarı azken çatışmaların üzerinden süre geçtikten sonra dış gruplara yönelik para verme miktarları ve motivasyonları anlamlı düzeyde artmaktadır. Bu sonuçlar grupların birbirleriyle girdikleri temaslar ile açıklanmaktadır. İletişim ne kadar artarsa gruplar arası önyargılar azalmakta ve yanlış bilgiler ortadan kalkmaktadır. Bu da grupların birbirlerini daha iyi tanıyıp anlamalarına ve empatik davranabilmelerine sebep olmaktadır. Çatışmalar, gruplar arası tehdit ve endişeleri arttırmakta dolayısıyla da sınırların keskinleşerek mesafelerin artmasına sebep olmaktadır. Ancak çatışmaların ardından geçen zaman içerisinde artan etkileşimler ve yapılan (az da olsa) işbirlikleri

gruplar arası mesafelerin azalmasına sebep olmaktadır. Bu durum da gruplar arası özgeci davranışların ortaya çıkabileceği bir ortam yaratmaktadır. Ayrıca acı çekmenin hem iç hem dış gruplara ilişkin özgeci davranışların ortaya çıkmasında etkisi olabileceği belirtilmektedir (Staub ve Vollhardt, 2008). Özgeci davranışın diğerlerinin refahını önemsemek olduğunu hatırlatan araştırmacılar, şiddetin hedefi olmakla, acı çekmekle ilgili tecrübelerin diğer bir insanın acısını gidermek için yeterli bir motivasyon olacağını vurgulamaktadırlar. Bu tür tecrübelerin varlığı karşındaki ve bulunduğu durum ile ilgili daha kolay empati kurulmasına yardımcı olmakta ve bunun sonucunda özgeci davranışların ortaya çıkışını kolaylaştırmaktadır.

Hartman ve Morse (2015) çatışmaların sonlanmasından sonra bile iç grup dayanışmasının ve dış grup saldırganlığının manidar olduğunu, bununla beraber tecrübe edilen şiddetin empatiyi, empatinin de hem iç hem de dış gruplara yönelik özgeci davranışları ortaya çıkartabileceği belirtilmektedir. Araştırmacılar gruplar arası çatışmaların her zaman iç grup dayanışmasını ve dış gruba düşmanca tavırlarının görüldüğü “sınırlı (dar görüşlü-parochial) özgeciliği” ortaya çıkardığı fikrine karşı çıkmaktadırlar. Bulgular şiddetten etkilenen birey ve toplumların şiddet görmeyenlere nazaran hem iç grup hem de dış grup mültecilerine ev sahipliği yapmaya ve yaşadıkları sıkıntıları gidermeye çok daha fazla eğilimli olduklarını göstermektedir. Araştırmacılar benzer yaşantılardan geçmiş birey ve toplulukların karşılarındakilerin yaşadıkları zor durumlara yönelik empatik bir duygulanım içine girdikleri ve bu duygu durumunun da o bireylerin hem iç gruplarına hem de dış gruplarına çok daha fazla özgeci davranışta bulunmalarına sebep olduğunu belirtmektedirler.

Empatinin her zaman özgeci davranışa yol açmayabileceğini gösteren çalışmaların (Nowakowska, 2022) olmasına rağmen yapılan araştırmalar (Acar ve Apak, 2017; Batson, 1987; Batson, 1998; Batson ve ark., 1991; Batson ve ark., 1981; Batson ve ark., 1997; Batson ve Shaw, 1991; Boylu, 2020; Farrelly ve Bennet, 2018); Grazino ve ark., 2007) genel olarak empatik uyarılmanın özgeci davranış üzerinde önemli bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Acı çekmiş olmak dahi empatik uyarılmanın yükselmesi için yeterli olmakta ve dış gruplara yönelik özgeci davranışta artışa yol açabilmektedir (Vollhardt ve Staub, 2011). Mağduriyet yaşamak olumsuz durumlardaki hem iç hem dış gruplara yönelik özgeciliği arttırmaktadır. Bireyin karşısındaki kişinin ihtiyacını algılayarak bu duruma yönelik gösterdiği duygusal tepki

ihitiyaç sahibi kişiye yönelik özgeci davranışlarda artışa sebep olmaktadır. Empatik uyarılma özgeci davranış ilişkisinin altında aslında bencil motivasyonlar olduğunu belirten araştırmalar (Cialdini, 1991; Cialdini ve ark. 1987; Maner ve ark., 2002) zgeci davranışın motivasyonunun, karşıdaki ile kurulan “birleştirilmiş kimlik” kavramının olduğunu belirtmektedirler. Birleştirilmiş kimlik fiziksel bir “tek”liği değil sadece o acıyı ve durumu yaşamış bir kimlik ile duygusal bir özdeşim kurarak “bir” olma durumudur. İster empatik temelli ister birleştirilmiş kimliğin bencil bir çıktısı olarak değerlendirilsin yapılan çalışmalar göstermektedir ki genel olarak bireyin “teki” ile farklılaşmaları ne denli azaltılırsa özgeci davranışın gözlenmesindeki sıklık da o denli artmaktadır. Bu yüzden “biz” ve “onlar” kategorileştirmesindeki sınırların azaltılmasında etkili olan her türlü değişkenin özellikle dış gruplara yönelik özgeci davranışların artışında önemli bir yeri olduğunu söyleyebilmemiz mümkündür. Bu araştırmanın en temel amacı da bireylerin sahip oldukları değer sistemlerinin gruplar arası sınırları ne şekilde etkileyip başta dış gruplara yönelik olmak üzere genel olarak özgeci davranışları belirlediklerini incelemektir.

1.5. Araştırmanın Hipotezleri

Yapılan çalışmaların göstermiş olduğu üzere bireylerin sahip oldukları değer sistemleri ve grup algıları özgeci davranışın gözlenme şekil ve sıklığını etkileyen değerkenlerdir. Bu çalışmanın amacı da özgeci davranışların, bireylerin sahip oldukları değer sistemleri ve mesafe düzeylerinden ne şekilde etkilendiğini incelemektir. Araştırmada, literatürdeki bilgiler ışığında yardımıda bulunacak aktörün davranış göstermesi için ihtiyaç dahilindeki kişinin kimliklerine ilişkin algılarının ne derece önemli olduğunun, bu kimliklere ilişkin algılar ve özgeci davranış arasındaki ilişkide iyilikseverlik ve evrenselcilik değer boyutlarının ne şekilde etkilerinin bulunduğunun incelenmesi için iki aşamalı bir çalışma yürütülmektedir. Bu çalışmada şu sorular sorulmaktadır;

1. Kişilerin kimliklerine yönelik aidiyet düzeyleri ile özgeci davranışları arasında nasıl bir ilişki vardır?

2. Kişilerin mesafe düzeyleri ile özgeci davranışları arasında nasıl bir ilişki vardır?

3. İyilikseverlik ve evrenselcilik değer tiplerinin insanların özgeci davranışları üzerinde etkisi bulunmakta mıdır?

4. Kişilerin özgeci davranışlarında karşısındakinin iç-grup veya dış-grup üyesi olması bir farklılaşma yaratır mı?

5. Kişilerin iç-grup ve dış-grup üyesi bireylere yönelik özgeci davranışları üzerinde davranışta bulunacak kişinin evrenselcilik veya iyilikseverlik değer tipine sahip olmasının belirleyici bir etkisi var mıdır?

Yapılan araştırmalar insanların yakın hissettikleri bireylere, mesafeli oldukları kişilere olandan daha çok yardım davranışında bulunduğunu göstermektedir ve bireyler ait oldukları grubun diğer üyelerini kendilerine daha yakın olarak algılamaktadırlar. Dolayısıyla iç grubun menfaatini gözetmeye yatkın olmanın bir yabancıya yönelik menfaatsiz bir yardım olan özgeci davranışın görülmesi üzerinde olumsuz bir etkisi olacağı düşünülebilir. Bu sebeple iç gruplara ilişkin aidiyet düzeyi ile özgecilik arasında negatif yönlü bir ilişki olması beklenmektedir. Buna göre:

H1: Bireylerin ait hissettikleri kimlikleri ile özdeşleşme düzeyleri düştükçe özgecilik düzeyleri yükselecektir.

Özgeci davranış sadece ait olunan gruplardaki bireyler yönelik değil dış grupların üyelerine de yönelik bir yardım davranışdır. Bu yüzden dış gruplara ilişkin mesafe düzeylerinin özgecilik üzerinde belirleyici bir etkisinin olması beklenmektedir. Buna bağlı olarak araştırmanın ikinci hipotezi şu şekilde kurgulanmıştır:

H2: Bireylerin mesafe düzeyi düştükçe özgecilik düzeyi yükselecektir.

Özgecilik üzerinde etkisi olan bir değişken de insanların sahip oldukları değer tipleridir. Schwartz'ın değer kuramındaki evrenselcilik ve iyilikseverlik değer tiplerinin her ikisi de insanların, diğer insanları önemsemeleri ile ilgilidir. Bu yüzden hem evrenselcilik değer tipinin hem de iyilikseverlik değer tipinin özgeci davranış ile aralarında olumlu yönde bir ilişki olması beklenmektedir. Bununla birlikte evrenselci değerleri önemseyen bireyler, genel anlamda insanlığın, geniş sınırlar dahilindeki insanların ve çevrenin refahını önemseyen bir davranış örüntüsünü göstermeye yatkınken iyilikseverlik boyutundaki bireyler ise evrenselcilik değer boyutundaki

bireylere nazaran daha dar bir çevrenin hatta kendi yakın çevrelerindeki insanların refahını korumaya yönelik bir davranış örüntüsü çizmeye yatkındırlar. Evrenselcilik değer tipi gruplar arası farklılaşmaları gözardı edebilecek bir motivasyona sahipken iyilikseverlik değer tipi yakın çevrenin refahını gözetiyor olması sebebiyle bireyin de içerisinde bulunduğu iç grubun diğer gruplardan ayrıştırılmasına yol açabilmektedir. Bu sebeple evrenselcilik değer boyutunun yabancı bir kişiye yapılan özgeci davranışı yordama gücünün yakın çevreyi önemseyen iyilikseverlik değer boyutuna göre daha yüksek olması beklenmektedir. Buna göre araştırmanın üçüncü hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H3: Evrenselcilik değer tipinin özgeci davranıştaki varyansı açıklama gücü, iyilikseverlik değer tipinden daha fazladır.

İlk üç hipotez araştırmanın birinci aşamasından toplanan veriler ile analiz edilip değerlendirilecektir.

Evrimsel bakış açısına göre, büyük insan topluluklarının bir arada yaşayabilmesi, işbirliği ve özgeci davranışların varlığı sayesinde mümkün olmaktadır. Birbirini tanıyan bireylerin oluşturduğu küçük kabilelerde gözlenen özgeci sayılabilecek yardım davranışları birbirini tanımayan çok sayıda insanın oluşturduğu büyük toplumlarda da varlığını korumaktadır. Bireylerin tanımadıkları kişilere yaptıkları özgeci davranışlar, insanların ihtiyaç anında tanış olmasalar dahi birbirlerinin yanında olarak bir bütün halinde örgütlenip hareket edebilmelerinin karşılıklı güvencesini sağlayan ve hissettiren en önemli faktörlerden birisi olarak değerlendirilebilir. Bu sayede çok büyük nüfuslardan oluşan toplumlar bir düzen içerisinde varlıklarını devam ettirebilmektedir. Bununla birlikte çalışmalar göstermektedir ki insanlar karşılardaki bireyleri ne kadar kendilerine yakın ve benzer değerlendirirlerse o derece fazla özgeci davranışta bulunmaktadırlar. Kaynaklar kısıtlı olmasa dahi bireylerin sahip oldukları kaynakların dağıtımında yakından uzağa doğru giden bir hiyerarşi inşa etmesi bencil olarak değerlendirilebilse de evrimsel olarak anlaşılabilir bir durum olarak görülmektedir.

İnsanların yakın çevresini önce çekirdek ailesi, sonra arkadaşları oluşturmaktadır. Bireyin yakın çevresinin dışında farklı kategorilere bağlı bir çok farklı grup da bulunmaktadır ve bu grupların da bireye yakınlıkları

değişebilmektedir. Bazı gruplar bireyin, kendisine çok uzak olarak değerlendirdiği gruplar olabilirken bazılarıysa bu uzak gruplara nazaran daha yakın olarak görmektedirler; bireyler kendilerini ait hissettikleri büyük ölçekli grupları olumlu olarak değerlendirirken nötr veya negatif tutum besledikleri, mesafeli oldukları gruplara yönelik de olumsuz bir değerlendirmeye sahip olmaya yatkındırlar. Nasıl ki insanlar yakın çevrelerini yabancılara olduğundan daha fazla önemsiyorlarsa bu durum, bireyin hiçbir çıkar niyetinin olmadığı iddia edilen özgeci davranış için de geçerli olmaktadır. Bu çalışmada bireylerin hiç tanımasalar bile bu hiyerarşik sıralamada merkezde bulunan, kendilerini ait hissettikleri iç grubun üyesi olduğunu fark ettikleri bireylere, dış gruplarındaki bireylerden daha fazla özgeci davranışta bulunmaları beklenmektedir. Buna bağlı olarak araştırmanın dördüncü hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H4: İnsanlar iç gruplarına, hem nötr oldukları gruplardan hem de ayrımcılık uyguladıkları dış gruplarından daha fazla özgeci davranışta bulunurlar.

İyilikseverlik değer tipi yakın çevredeki insanları önemserken evrenselcilik değer tipi çevre hiyerarşisinin hem yakınında hem de daha dışında olan insanları da önemsemeyi içermektedir. Bu yüzden dördüncü hipotezde incelenmesi planlanan iç grup ve dış gruplara yönelik yapılan özgeciler düzeylerinin, yardımcı edecek kişilerin evrenselcilik ve iyilikseverlik değer tipi puanlarına göre de değişmesi beklenmektedir. Yakın çevrenin refahını önemsemek ile ilgili olan iyilikseverlik değer tipi puanları yüksek, yakın çevrenin dışında kalan insanların da önemsendiği evrenselcilik değer tipi puanları düşük olan bireylerin dış gruplara yönelik özgeci davranışlarının düşük olması beklenirken evrenselcilik değer tipi puanları yüksek ve iyiliksever değer tipi puanları düşük olan bireylerin dış gruplara yönelik özgeci davranışlarının yüksek olması beklenmektedir. Bununla birlikte iç gruba yönelik özgeci davranışlar arasında bir farkın ortaya çıkmayacağı düşünülmektedir. Bunun sebebi hem iyilikseverlik değer boyutunun hem de evrenselcilik değer boyutunun iç gruba yardımcı ortaya çıkaracak kadar “diğerlerini önemseme” özelliğini taşımasıdır. Ancak bu motivasyon dış grupları destekleme noktasında yeterli değildir. Dış gruplara yönelik özgeci davranışı “evrenselcilik” değer boyutunun belirleyeceği düşünülmektedir. Bu beklentiye bağlı olarak oluşturulan beşinci hipotez şu şekildedir:

H5: Evrenselcilik değer puanı yüksek olan bireyler, iyilikseverlik değer puanı yüksek olan bireylere göre hem dış hem de nötr oldukları gruplara daha fazla özgeci davranışta bulunacaklardır. Bu fark, iç grup üyelerine yönelik özgeci davranışlarda görülmeyecektir.

Son iki hipotez araştırmanın ikinci aşamasından toplanan veriler ile analiz edilip değerlendirilecektir. Dolayısıyla araştırma bu beş soru ve bunlara bağlı beş temel hipotezi inceleyecek iki basamaklı bir çalışma deseninden oluşmaktadır. Bu hipotez ve soruların yanında cinsiyet ve kimlik türlerinin, özgeci davranış üzerinde etkilerinin olup olmadığı da hipotezleştirilmeden analiz edilip değerlendirilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Çalışmanın Birinci Aşaması

2.1.1. Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini Pamukkale Üniversitesi'nde farklı fakültelerde okuyan ve katılıma gönüllü olan öğrenciler oluşturmaktadır. Birinci aşamada, bu basamağa katılan tüm katılımcıların demografik özelliklerinin yanında özgecilerik düzeyleri, iyilikseverlik ve evrenselcilik değer puanları, ait ve mesafeli oldukları etnik ve dini kimliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu aşamaya Pamukkale Üniversitesi'nde okuyan 1847 üniversite öğrencisi katılmıştır.

Katılımcılar yaşları 18-54 arasında ($\bar{X}_{yaş}= 21,86$, $S_{Syaş}= 3,31$) değişmektedir. Bu katılımcıların 1208'i kendisini kadın, 630'u erkek, 2'si trans ve 1'i de biseksüel olarak tanımlamış 6 katılımcı ise cinsiyetleri ile ilgili bilgi vermek istememiştir.

Dini kimlik kategorilerine bakıldığında katılımcıların 1173'ünün kendisini Sünni, 147'sinin Müslüman, 107'sinin ateist, 92'sinin deist, 80'inin Hanefi, 71'inin Alevi, 42'sinin agnostik, 8'i Şafii, 4'ü Hristiyan, 1'i Yahudi olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Bu bilgilerin yanında 66 kişi dini kimliklerinden bahsetmek istememiş, geriye kalan katılımcılar farklı anlatılar ile kendilerini tanımlamışlardır ("neye inanacağımı bilecek kadar donanımlı değilim", "tanrı kendi içimizde" vb.).

Etnik kimlikler incelendiğinde katılımcıların 1591'i kendisini Türk, 90'ı Kürt, 90'ı insan, 12'si dünya vatandaşı, 6'sı Zaza, 3'ü Arap, 2'si Afgan, 2'si İranlı, 2'si Suriyeli olarak tanımlamışlardır. Onbir kişi bilgilerini paylaşmak istemezken geriye kalan 32 kişi de kendilerini çeşitli kimliklerin (Alman, Amerikalı, Japon, vb.) yanında farklı ifadelerle ("kendini gerçekleştirme yolunda birey", "etnik kimliğin beni yansıtmıyor", vb.) tanımlamışlardır.

Katılımcıların 1361'i etnik kimliklerinin kendilerini tanımlayan temel kimlikleri olduğunu ifade ederken 398'i dini kimliklerinin öncelikli kimlikleri olduğunu belirtmişlerdir. Yetmiş yedi katılımcı öncelikli kimlikleri hakkında bir bilgi vermemeyi tercih etmiş, 9 katılımcı ise her iki kimliğinin kendisi için eşit öneme sahip olduğunu bildirmiştir. İki katılımcı da "geliştirdiğim bilinç" ve "kendi kimliğim" ifadeleri ile kendileri için önemli olan kimliği tanımlamışlardır.

2.1.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın birinci aşamasında katılımcılardan demografik bilgilerin (yaş, cinsiyet, gelir, ait olunan etnik kimlik, ait olunan dini kimlik, kendine uzak hissedilen etnik kimlik, kendine uzak hissedilen dini kimlik vb.) yer aldığı formu (Ek-1), özgecilik ölçeğini (Ek-2) ve değerler ölçeğini (Ek-3) doldurmaları istenmiştir. Bunlara ek olarak deneyin asıl amacını gizlemek için kullanılan ve analize dahil edilmeyecek olan ses çekicilik düzeyi ölçeğinin de (Ek-4) doldurulması istenmiştir.

2.1.2.1. Demografik Form

Araştırmacı tarafından oluşturulan bu formda katılımcıların cinsiyet, yaş, okuduğu bölüm, kendisinin ve ailesinin ekonomik geliri, ait hissettiği dini kimlik ve aidiyet düzeyi, kendisini mesafeli hissettiği dini kimlikler ve mesafe düzeyleri, ait hissettiği etnik kimlik ve aidiyet düzeyi, kendisini mesafeli hissettiği etnik kimlikler ve mesafe düzeyleri ile nötr hissettikleri kimliklere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu formdan elde edilen bilgiler ışığında araştırmanın ikinci aşamasına katılacak katılımcılar belirlenmiştir.

2.1.2.2. Özgecilik Ölçeği

Bu ölçek, özgeci davranışı ölçmek amacıyla Rushton vd., (1981) tarafından geliştirilmiş, Tekeş ve Hasta (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek 20 maddeden oluşmaktadır. "Hiçbir zaman", "Nadiren", "Arada sırada", "Sıklıkla" ve "Her zaman" seçeneklerini içeren 5'li likert tipli bir ölçektir. Ölçek, yardım etme (14 madde) ve bağışçılık (6 madde) alt boyutlarından oluşmaktadır. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe kişilerin özgecilik düzeyleri artmaktadır. Türkçe uyarlaması orijinal ölçek ile tutarlı şekilde çalışmaktadır. Ölçeğin model uyumluluğu istatistiksel olarak kabul edilebilir düzeydedir [χ^2 (166, N = 354) = 437.76, $p < .001$, $\chi^2 /sd = 2.64$, GFI = .89, AGFI = .86, NNFI = .84, CFI = .86, RMSEA = .06, % 90 GA (.06, .08)]. Elde edilen Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayıları ölçeğin tamamı için .85, yardım etme alt boyutu için .81 ve bağışçılık alt boyutu için .70'tir. Bu araştırma için Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayıları ölçeğin tamamı için .85, yardım etme alt boyutu için .81, bağışçılık alt boyutu için .74'tür.

2.1.2.3. Portre Değerler Ölçeği

Katılımcıların değer önceliklerini ölçmek amacıyla Türkçe uyarlamasını da içerecek şekilde geliştirilmiş olan Portre Değerler Ölçeği kullanılmıştır (Schwartz vd.,

2012). Ölçek 57 maddeden oluşmaktadır. "1 Bana hiç benzemiyor", "2 Bana benzemiyor", "3 Bana çok az benziyor", "4 Bana az benziyor", "5 Bana benziyor", "6 Bana çok benziyor" seçeneklerini içeren 6'lı likert tipli bir ölçektir. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe katılımcıların ilgili değerlere verdiği önem artmaktadır. Bu çalışmada ölçeğin "evrenselcilik" ve "iyilikseverlik" alt boyutları kullanılacaktır. Ölçeğin evrenselcilik değer tipinin Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .82 ve iyilikseverlik değer tipinin Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .81'dir. Bu çalışma için Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı evrenselcilik değer tipi için .79, iyilikseverlik değer tipi için .77'dir.

2.1.2.4. Ses Çekicilik Ölçeği

Çalışmanın 1. Aşamasındaki katılımcıların deneyin asıl amacını anlamamaları amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmış 9 soruluk bir ölçektir. İnsanların ne tür sesleri daha çekici algıladıklarını ölçmeyi amaçlamaktadır. "1 Kesinlikle Katılmıyorum" ile "5 Kesinlikle Katılıyorum" arasında derecelendirilmiş 5'li likert tipinde bir ölçektir. Deneyin asıl amacı ile ilgisi bulunmamaktadır ve verileri hiçbir şekilde kullanılmamıştır.

2.1.3. İşlem

Araştırmanın birinci basamağı Covid-19 salgını sebebiyle online olarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara araştırmanın "ses çekiciliği algısı" ile ilgili olduğu söylenmiş ve bu aşamadaki ölçeklerden alınan puanlara göre bazı katılımcıların laboratuvarında gerçekleştirilecek ikinci aşamaya çağırılacakları bilgisi verilmiştir. Ayrıca ikinci aşamaya gelen kişilere katılım gösterdikleri için bir ücret verileceği bilgisi de paylaşılmıştır. Bu aşamadaki demografik form ve ölçeklerin doldurulması ortalama 20 dakika sürmektedir. Toplanan veriler (değer tipleri ve düzeyleri, ait oldukları ve kendilerini uzak hissettikleri kimlik grupları, bu gruplara ilişkin aidiyet ve mesafe düzeyleri) çalışmanın ikinci aşamasına uygun katılımcıların seçilmesinde kullanılmıştır. Bu aşamada toplanan veriler SPSS 17 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

2.2. Çalışmanın İkinci Aşaması

Birinci aşamada ölçekler düzeyinde incelenen değer tipleri ile özgecilik arasındaki ilişki, araştırmanın ikinci aşamasında doğrudan davranış düzeyinde ölçülmüştür.

2.2.1. Katılımcılar:

Çalışmanın ikinci aşamasındaki katılımcılar, demografik form ve ölçekler ile toplanan bilgiler ışığında birinci aşamadaki katılımcılar arasından seçilmiştir.

Çalışmanın temel sorusu olan “İnsanların iç-grup ve dış-grup üyesi insanlara özgeci davranışta bulunma sıklıkları üzerinde özgeci davranışta bulunacak kişilerin evrenselci veya iyiliksever değer tipine sahip olmalarının bir etkisi bulunmakta mıdır?” sorusunun cevaplanması amacıyla araştırmanın deneysel aşamasına şu dört özelliğe sahip katılımcılar çağırılmıştır;

1- Sadece evrenselcilik veya sadece iyilikseverlik değer tipine sahip olan;

Araştırmanın deneysel deseninde incelenmesi planlanan iki gruptaki katılımcılarının, hipotezler gereği evrenselcilik ve iyilikseverlik değer boyutları arasında anlamlı bir fark olması gerekmektedir. İyilikseverlik ve evrenselcilik değer boyutlarındaki bireylerin özgecilik düzeyleri arasındaki farklılaşmayı görebilmek amacıyla iyilikseverlik değer düzeyleri ortalamasının üstünde olup evrenselcilik değer düzeyleri ortalamasının altında olan bireyler “iyilikseverlik grubu”na, evrenselcilik değer düzeyleri ortalamasının üstünde ve iyilikseverlik değer düzeyleri ortalamasının altında olan bireyler “evrenselcilik grubu”na atanmıştır.

2- Belirttikleri etnik veya dini kimliklere yönelik mesafe düzeyleri yüksek olanlar;

Belirttikleri gruplara yönelik mesafe düzeyleri 0 ile 10 arasında 0 ve 1 (en yüksek değerler) olanlar.

3- Belirttikleri etnik veya dini kimliklerine aidiyet düzeyleri yüksek olanlar;

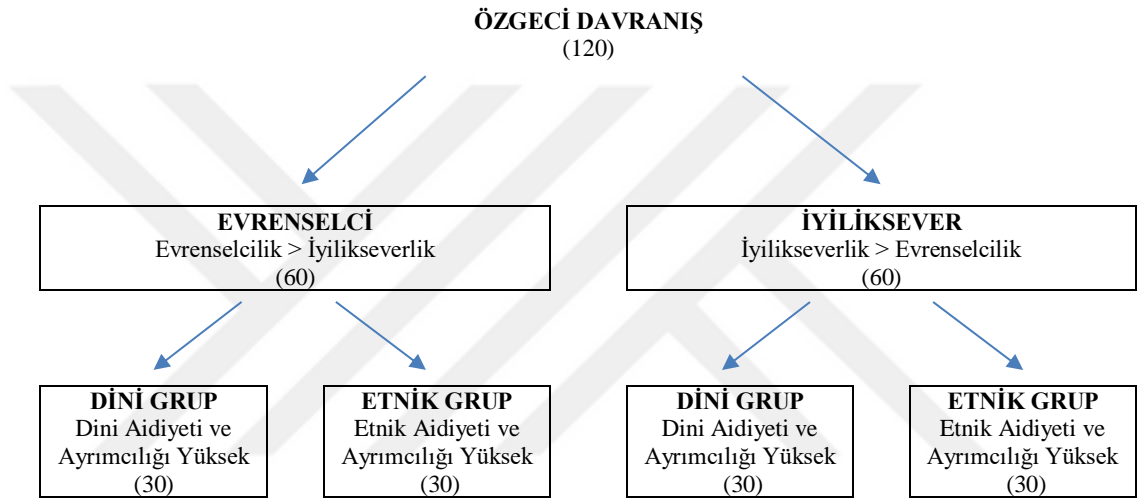
1 ile 7 arasında puanlama sisteminde kendi kimliklerine 6'nın üstünde aidiyet gösterenler.

4- Kişisel ekonomik gelirleri 0-1000 TL arasında olanlar;

Araştırmada özgeci davranışı ölçmek amacıyla bağımlı değişken olarak verilecek 50 TL'lik ücretin, tüm katılımcılar için aynı düzeyde değere sahip olması çalışmanın güvenilirliği açısından önemli bir faktördür. Ekonomik geliri 500 TL olan bir katılımcı için 50 TL çok daha yüksek bir ücret olarak değerlendirilebilecekken geliri 1500 TL olan bir katılımcı için bu ücret daha değersiz olarak görülebilir. Bu yüzden deneyin ikinci aşamasına ekonomik gelirleri 1000 TL'nin üzerinde olan katılımcılar çağrılmayarak bağımlı değişkenin değerinin kontrol edilmesi sağlanmıştır.

Dolayısıyla araştırmanın ikinci aşaması 4 ayrı grubun (evrenselcilik + etnik aidiyet ve ayrımcılığı yüksek, evrenselcilik + dini aidiyet ve ayrımcılığı yüksek, iyilikseverlik + etnik aidiyet ve ayrımcılığı yüksek, iyilikseverlik + dini aidiyet ve ayrımcılığı yüksek) özelliklerine uygun olan kişilerden oluşmuştur. Ayrıca bu dört gruptaki katılımcıların hepsinin gelirleri 1000 TL'nin altındadır.

Her bir deney grubunda 30 kişi olmak üzere, bu dört kritere göre belirlenen toplam 120 katılımcı araştırmanın ikinci aşamasına katılmıştır (Şekil 2.1).

Şekil 2.1. Çalışmanın İkinci Aşamasına Katılan Kişi Sayıları ve Gruplara Göre Dağılımları

2.2.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın ikinci aşamasında görsel olmayan ses videoları, görsel içeren ses videoları, videolarla ilgili ses çekiciliği soruları ve para bağış formu kullanılmıştır.

2.2.2.1. Görsel Bulunmayan Ses Videoları:

Çalışmanın ikinci aşamasına gelen katılımcılara görsel videolar gösterilmeden önce 4 adet, her biri ortalama 15 saniye süren, arka planlarında görsel bulunmayan, karanlık bir ekrandan oluşan ses videoları izletilmiştir. Bu videoların her birinde kendisiyle ilgili sıradan bir hikâye anlatan bir ses bulunmaktadır. Sesin sahibi ile ilgili hiçbir bilgi görülmemektedir. Katılımcılar her bir videoyu izledikten sonra ilgili ses çekiciliği sorularını cevaplamışlardır. Videolar 2 kadın 2 erkek sesi olarak kurgulanmıştır. Bu ses kayıtlarının dinletilmesinin sebebi yapılan bu deneyin “ses çekiciliği” ile ilgili olduğu fikrini katılımcılara daha fazla vurgulamaktır. Bu sayede

aslen ölçülmesi planlanan “özgecilik davranışı”nın arka planda kalacağı düşünülmüştür.

2.2.2.2. Görsel İçeren Videolar:

Katılımcılara, görsel bulunmayan ses videolarının ardından 6 video (ortalama 40'ar saniye süren) izletilmiş ve bu videolardaki bireylerin ses çekiciliklerine ilişkin soruları cevaplamaları istenmiştir. Bu videolar araştırmacının kendisi tarafından çekilmiştir. Videolardaki kişiler üniversitenin burs başvurusuna gelmiş adaylar rolüne girmişlerdir. Bu kişiler tüm videolarda aynı 4 konudan bahsetmektedirler; "yurttan kalıyor oldukları", "İstanbul'da yaşam şartlarının zorluğu", "ailelerinden ekonomik destek almadıkları" ve "çıkacağı taktirde bursu eğitim harcamalarında kullanacakları". Öngörülemeyen başka etkileri kontrol edebilmek amacıyla videolarda bu dört konunun dışında başka konular hakkında konuşulmamıştır. Videolarda kişilerin yaşları, takma isim ve soyadlarının baş harfleri, üniversitede kaçınıcı sınıfta okudukları, aidiyet hissettikleri dini veya etnik kimlikleri (hangi deney grubuna izletileceğine göre farklılaşmakta) tek bir satırda yazılı olarak gözükmektedir ve bunlar dışında karıştırıcı olabilecek başka hiçbir bilgi verilmemektedir. İkinci aşamaya katılacak katılımcıların mesafeli oldukları kimlikler; onların beyanları doğrultusunda dini ayrımcılığı yüksek grupta Müslüman, ateist, Yahudi, Sünni, Alevi, Hristiyan; etnik ayrımcılığı yüksek grupta Türk, Kürt, Suriyeli, İranlı ve Afgan olarak belirlenmiş ve gösterilecek videolar bu kimliklere göre düzenlenmiştir. Ayrıca videolarda katılımcıların yüzlerinin Adobe Premiere Pro 2020 programı kullanılarak buzlanması ve bu sayede yüz ifadelerinin katılımcılar üzerindeki etkilerinin kontrol edilebilmesi sağlanmıştır.

2.2.2.2.1 Uyarıcı Setinde Bulunan “Görsel İçeren Videoların” Hazırlanması ve Videoların Belirlenme Sürecinde Yapılan Ön Çalışmalar:

2.2.2.2.1.1. Birinci Ön Çalışma:

Videolar, İstanbul Üniversitesi'nde okuyan ve gönüllü olan öğrenciler ile çekilmiştir. 13'ü kadın ve 11'i erkek olmak üzere toplam 24 adet video çekilmiştir. Yeterince inandırıcı olmadığı düşünülmesi veya mülakatta bahsedilmesi gereken 4 konunun (yurttan kalıyor oldukları, İstanbul'da yaşam şartlarının zorluğu, ailelerinden ekonomik destek almadıkları, çıkacağı taktirde bursu eğitim harcamalarında kullanacakları) hepsine değinilmemesi sebebiyle 7 video araştırmada kullanılmaya

uygun bulunmamış ve çalışmadan çıkarılmıştır. Araştırmaya geriye kalan 17 video ile devam edilmiştir.

2.2.2.2.1.2. İkinci Ön Çalışma:

Yazılı hiçbir kimlik bilgisi bulunmayan 17 videonun hangilerinin, araştırmada kullanılacak etnik ve dini kimliklere en uygun olduğunun belirlenmesi amacıyla tüm videolar Pamukkale Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde görev yapan 15 akademisyene izletilmiş ve 15 katılımcıdan, videolarda sunulan kişilerin, çalışmanın 2. aşamasında kullanılacak farklı etnik (Türk, Kürt, Suriyeli, Afgan, İranlı) ve dini (Sünni, Alevi, Müslüman, Ateist, Hristiyan, Yahudi) kimlik kategorilerine ne kadar ait olduklarını 5'li likert ölçümüyle belirtmeleri istenmiştir. İlgili kimliklerden en yüksek puan alan videolar çalışmanın ikinci aşamasında o kimlikleri temsil etmek için seçilmiştir.

2.2.2.2.1.3. Üçüncü Ön Çalışma:

Kullanılması planlanan videolardan, diğerlerine göre yardım davranışını anlamlı düzeyde yüksek veya düşük düzeyde tetikleyen videoların deney dışı kalması gerektiği durumda, kimliklerle eşleşen en yüksek puanlı ikinci video ile deneye devam edilmesine karar verilmiştir. Dolayısıyla 17 videonun, “yardıma ihtiyacı olma” ve “yardım davranışını tetikleme” noktasında bir farklılığa sahip olup olmadığını ölçmek amacıyla Pamukkale Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde okuyan 24 öğrenciye izletilmiş ve şu soruları 5'li likert ölçüm düzeyinde cevaplamaları istenmiştir;

1- Ekonomik durumunuz uygun olsaydı bu ihtiyaç sahibi kişiye ekonomik yardımda bulunur muydunuz? Lütfen 1 (Kesinlikle hayır) ve 5 (Kesinlikle evet) arasında cevaplayınız.

2- Sizce bu kişi başvurduğu bursa ne derece ihtiyaç duymaktadır? Lütfen 1 (Hiç) ile 5 (Çok Fazla) arasında değerlendiriniz.

SPSS 17 ile yapılan analizler sonucunda 1. sorunun ortalama puanının 3,89; 2. sorunun ortalama puanının 3,68 olduğu görülmüştür. Videoların bu ortalama puanlardan anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını analiz etmek amacıyla tek örneklemli t-test uygulanmıştır. Birinci soru için Sünni kimlik kategorisine atanması düşünülen 3. videonun anlamlı olarak diğer videolardan farklılaştığı görülmektedir ($p < .05$). Video incelendiğinde videodaki kişinin videolar arasında başı kapalı iki kişiden biri olduğu görülmüştür. Başı kapalı diğer kişinin Suriyeli olması ve

konusmasında bu kimliğinin anlaşılmasının, başı kapalı olmasına rağmen kendisine yapılacak yardım düzeyinin video 3'te ki kişi kadar yüksek olmamasına yol açtığı düşünülmüştür. Bu yüzden video 3'te ortaya çıkan bu farklılaşmanın, kişinin başının kapalı olmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığını anlamak amacıyla 4. bir ön çalışma yapılması planlanmıştır. İkinci soru için videolar arasında anlamlı bir fark gözlenmemiştir.

2.2.2.2.1.4. Dördüncü Ön Çalışma:

Üçüncü ön çalışmada 3. videonun diğer videolara göre yardım davranışını daha çok tetikleme sinin sebebinin videoda gözlenen dini simge olup olmadığını analiz etmek amacıyla 3. video, kişinin başı kapalı olduğu anlaşılmayacak şekilde yeniden buzlanmıştır. Bu değişikliğin ardından 17 video 3. çalışmada belirtilen soruların değerlendirilmesi amacıyla farklı 11 kişiye sunulmuştur. Bu çalışmada 1. sorunun ortalama puanı 3.93 olarak bulunmuş ve Video 3'teki kişinin puanının 3. ön çalışmada olduğu gibi videolardaki diğer kişilerden anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmüştür ($p < .05$). Video 3'te gözlenen bu farkın dini simgeden kaynaklanmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte farkın nereden kaynaklandığının anlaşılabilmesi ve bu sebeple kontrol edilemeyeşi nedeniyle 3. video uyaran setinden çıkarılması uygun görülmüştür. 3. videonun kullanılması planlanan Sünni kimlik kategorisine uygun olan en yüksek ikinci video ile araştırmaya devam edilmiştir.

2.2.2.3. Videolarla İlgili Ses Çekiciliği Soruları:

Katılımcıların deneyin asıl amacını anlamamaları amacıyla videoları izledikten sonra doldurulmaları için araştırmacı tarafından hazırlanmış 12 soruluk bir ölçüm aracıdır. Her bir videonun izletilmesinin ardından ilgili ses ve videolar ile ilişkilendirilecek şekilde doldurulmuştur. İzlenen videoda duyulan sesin kalınlığı, inceliği, tizliği, rahatsız ediciliği, inandırıcılığı vb. özellikler sorulmakta ve 5'li likert olarak derecelendirilmektedir. Deneyin asıl amacı ile ilgisi bulunmamaktadır ve verileri hiçbir şekilde kullanılmayacaktır.

2.2.2.4. Para Bağış Formu:

Bağımlı değişken olan para paylaşım miktarını ölçmek amacıyla deneyin sonunda katılımcılara verilip yardım etmek istedikleri taktirde doldurabileceklerinin söylendiği formdur. Bu formda videolarda izletilen her bir öğrenci için bir numara ve karşısında yardım miktarının yazılabileceği bir yer bulunmaktadır.

2.2.3. Bağımlı Ölçüm

2.2.3.1. Para Paylaşımı: Özgecilik davranışı katılımcıların yapacakları parasal yardım ile ölçülmüştür. Çalışma linkinde bulunan tüm videoların izlenmesinden sonra katılımcılara diledikleri taktirde izlemiş oldukları videolardaki burs alamayan öğrencilere, kendilerine çalışmaya katılmış oldukları için verilecek olan 50 TL'den yardımda bulunabilecekleri söylenmiştir. Katılımcıların ait hissettikleri grup (iç grup) üyesi bireylere, mesafeli olduklarını belirttikleri grup (dış grup) üyesi bireylere ve nötr oldukları grup üyesi bireylere yaptıkları para yardımı miktarları, çalışmanın bağımlı değişkeni olan özgeciliğin ölçülmesi amacıyla analiz edilmiştir.

2.2.4. Deney Deseni:

Deney, 2 (denekler arası değişken olarak değer türü: evrenselcilik veya iyilikseverlik) X 2 (denekler arası değişken olarak ayrımcılık türü: etnik veya dini) X 3 (denek içi değişken olarak iç grup, dış grup ve nötr grup) karma desen üzerinde temellenmektedir.

2.2.5. İşlem:

Araştırmanın birinci aşamasından toplanan verilerin analizlerine göre belirlenen katılımcılardan gönüllü olanların Pamukkale Üniversitesi Psikoloji Laboratuvarına gelmeleri istenmiştir. Gelen katılımcılara deneye başlamadan önce araştırmanın ses çekiciliği ile ilgili olduğu bilgisi verilip ses çekiciliği ile ilgili kısa bir bilgilendirme yapılarak araştırmanın paravan senaryosuna ilişkin amaçlarından kısaca bahsedilmiştir. Bilgilendirmenin ardından katılımcılara deneyin projelendirildiği ve belirli miktarda parasal destek alındığı bilgisi verilmiş bu destek çerçevesinde katılımcılara deneye katılım gösterdikleri için tüm araştırmanın bitiminde 50 TL'lik bir ücret verileceği söylenmiştir.

Covid-19 salgını tedbirleri sebebiyle katılımcı ile araştırmacı ayrı odalarda bulunmuşlardır. Araştırmacı odasındaki bilgisayardan ses kayıtları ve videoları açarken katılımcının bulunduğu odadaki projektör ile bu videoların izlenmesi sağlanmıştır. Katılımcılara 4 adet ses kaydı ve 6 adet görsel bulunan video izletileceği ve her bir kayıttan sonra ilgili ses çekiciliği sorularını cevaplamalarının istendiği bilgisi verilmiştir. Ses kayıtlarının sürelerinin 15-17 saniye arasında değiştiği ve herhangi bir görsel içermediği, videolardaki kişilerin ise 40 saniye civarında süren ve İstanbul'daki bir üniversitede okuyup burs başvurusu yapmış olan öğrenciler olduğu,

yüzlerinin buzlanması şartıyla kayıtlarının ses çekiciliği ile ilgili olan bu doktora çalışmasında kullanılmasına izin verdikleri bilgisi paylaşılmıştır.

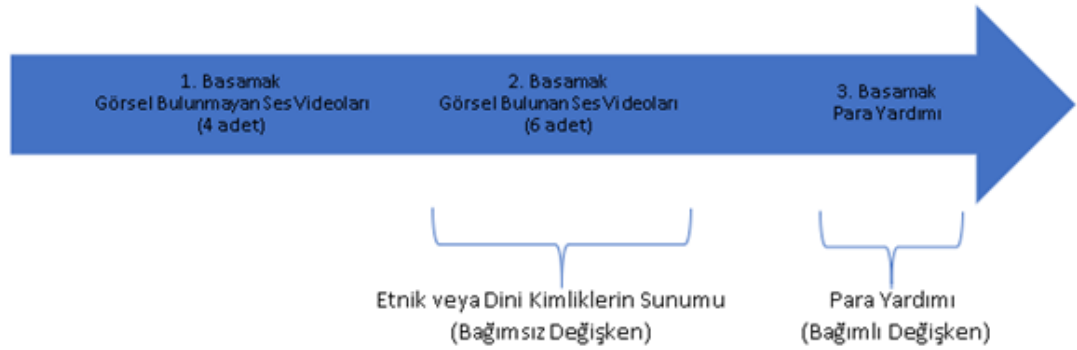
Bilgilendirmenin ardından ilk ses kaydının dinletilmesiyle deney başlatılmıştır. Araştırmanın bu aşaması ortalama 25 dakika sürmektedir. Son videoya ilişkin soruların yanıtlanmasının bitiminde katılımcıya deneyin bittiği söylenerek teşekkür edilmiştir. Ardından katılımcıdan bir dakikasını daha ayırması rica edilerek çalışmanın asıl bağımlı değişkeni ile ilgili uygulama aşamasına geçilmiştir.

Videolardaki kişilerin bulunduğu hatırlatma fotoğrafı (Şekil 2.2) ekrana getirilmiş ve katılımcıya deneyin projelendirmesinde sadece katılımcılara değil, deneyde verilerinin kullanılmasına izin vererek yardımcı olan videolardaki öğrencilere de bir bütçe ayrıldığı söylenmiştir. Bu desteğin sadece kurumsal olmamasının istendiği, toplumsal duyarlılığı arttırmak amacıyla katılımcıların da bir parçası olabileceği bir düzenek kurulduğu belirtilmiştir. Katılımcıların izledikleri videolardaki kişi veya kişilere yardım etmek istedikleri taktirde kendilerine verilen forma yardım etmek istedikleri miktarı yazabilecekleri ve yapacakları desteğin proje kapsamında üç katı olacak şekilde ilgili kişilerin havuzuna aktarılacağı bilgisi verilmiştir. Ardından bu yardımın gönüllü olduğu hatırlatılmış ve kişilerin mahremiyetlerini korumak amacıyla formda doldurulan bilgilerin masaya bırakılan zarfa konularak laboratuvarın bekleme odasında bulunan ve içerisinde atılan diğer zarfların da bulunduğu sandığa atılabileceği bilgisi verilmiştir. Bir bağış yapılmasa da zarfın sandığa atılması rica edilmiştir. Bu bilgilendirmenin ardından araştırmacı katılımcının odasının kapısını içerisinin görülmesine engel olacak şekilde kapatarak kendi odasına geçmektedir. Katılımcının sandığa zarfını atıp laboratuvardan çıkmasıyla deney sona ermektedir.

Şekil 2.2. Çalışmada Sunulan Videolardaki Bireylerin Kimlik Bilgilerinin Yazılı Olarak Verildiği Fotoğraf Karesi (örn.)

Ortalama 20 dakikadan oluşan aşamanın deney düzeneği özetle 3 basamaktan oluşmaktadır; 1) deneyin amacıyla ilgisiz ses kayıtlarının dinletildiği basamak, 2) bağımsız değişken olan kimlik bilgilerinin sunulduğu basamak, 3) bağımlı değişken olan para yardımının yapılabildiği basamak. Bu basamaklar Şekil 2.3'te gösterilmektedir.

Şekil 2.3. Çalışmanın Üç basamağı ve Değişkenlerin Sunum Sırası

Tüm katılımcıların verilerinin toplanması ile araştırmanın deneysel kısmı sona ermektedir. Deneylerin sonlanması ardından araştırmaya katılan tüm katılımcılara yapılan yanıtma ile ilgili şu bilgilendirme maili atılmıştır;

“Bu araştırmanın ikinci aşamasında size yapılan deneyde “Yanıtma” tekniği kullanılmıştır.

Sosyal psikoloji deneylerinde sıkça kullanılan bu tekniğin amacı, katılımcıların bir olay karşısında verdikleri doğal tepki ve davranışları gözlemleyebilmektir. Kişilerin deneyin amacına ilişkin beklentileri, tutumlarını ve davranışlarını bu beklentiye göre düzenlemelerine sebep olabilmektedir. Bu yüzden yanıltma tekniği ile araştırılmak istenen konudan farklı bir senaryoyla karşılaşmaları sağlanarak katılımcıların, davranış ve tutumlarını düzenlemelerinin önüne geçilerek daha doğru bilgilere ulaşılabilmektedir.

Bu çalışmanın başında size belirtildiği gibi araştırmanın amacı ses çekiciliği düzeyinizi değil özgecilik düzeyinizi ölçmektir.

Bir süre sizlere gerçeği yansıtmayan bir bilgiyi verdiğimiz için özür diler; anlayışınız için teşekkür ederiz. Çalışmanın ikinci aşamasına katıldığınız için size söylenen miktarda ücret tarafınıza verilecektir.”

2.2.5.1. Pilot Çalışma

2.2.5.1.1. İşlem ve Sonuçlar:

Araştırmanın laboratuvarında gerçekleştirilen deneysel aşamasının beklendiği gibi çalışıp çalışmadığını değerlendirmek amacıyla 4’ü kadın 6’sı erkek 10 kişi ile bir pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamadaki form ve ölçeklerin doldurulmasının bir hafta sonrasında katılımcılar deney aşaması için Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji laboratuvarına çağrılmışlardır. Katılımcıların 4’ü dini kimliklerinin 6’sı etnik kimliklerinin kendileri için daha öncelikli olduklarını belirtmiş olmaları sebebiyle bu kategorilerdeki uygulama koşullarında yer almışlardır.

Bu şekilde yapılan deneylerin ardından sonuçlar incelendiğinde 10 katılımcının farklı düzeylerde yardımda buldukları görülmüştür. Bu durum laboratuvar düzeneğinin, deneyde araştırılması planlanan bağımlı değişkeni üzerindeki farklı sonuçları ortaya çıkarmakta başarılı olduğunu göstermektedir.

2.2.5.1.2. Pilot Çalışmanın Ardından Katılımcılardan Alınan Geri Bildirimler

Deneyin bitmesinin ardından vakti olan katılımcılarla deney ile ilgili fikirlerini almak için kısa görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelere vakti olduğunu belirten 4 öğrenci katılım göstermiştir. Katılımcıları yönlendirmemek adına öncelikle şu sorular sorulmuştur.

- Deney hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Sizce deney ölçmek istenen şeyi ölçmekte başarılı mıydı?
- Siz olsaydınız deneye neyi ekler veya çıkartırdınız?
- Deneyin düzeneğini beğendiniz mi?

Sorulan bu sorulara tüm katılımcılar “ses çekiciliği” çerçevesinde cevaplar vermişlerdir. Hiçbir katılımcıdan yapılan bağış ile ilgili bir geri bildirim alınmamıştır. Bu sorulara alınan cevaplar üzerine deneyin amacını sorgulatan bir soru daha sorulmuştur;

- Sizce bu deney neyi ölçmeyi amaçlamaktadır?

Bu soruya verilen cevaplar görsel bulunmayan ses kayıtları ile görsel bulunan videoların karşılaştırması çerçevesinde olmuştur. Katılımcılar, dış özellikler ve kişilere ait bazı bilgilerin varlığının, cinsiyet dışında herhangi bir bilgi olmayan durumlara göre ses çekiciliğini ne derece etkilediğinin araştırıldığına ilişkin cevaplar vermişlerdir.

Hem deneyin bağımlı değişkeninin ölçülmek istendiği para paylaşımının farklı düzeylerde görülebilmesi, yani bağımlı değişkenin varyansı, hem de katılımcılardan deneyin esas amacının anlaşılmadığına yönelik alınan tatminkâr geribildirimler laboratuvarında yapılan bu deneyin düzeneğinin araştırmacının amacına uygun ve uygulanabilir olduğunu göstermektedir.

2.2.6. Analiz:

Veri toplama sürecinin tamamlanmasının ardından, araştırmanın birinci hipotezinin (özdeşim düzeyi ile özgecilik arasındaki ilişkinin incelenmesi) test edilmesi için Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın ikinci hipotezinin (mesafe düzeyi ile özgecilik arasındaki ilişkinin incelenmesi) test edilmesi için Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın üçüncü hipotezinin (değer tipleri ile özgecilik arasındaki ilişkinin incelenmesi) test edilmesi için Regresyon analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın dördüncü hipotezinin (iç grup, nötr grup ve dış gruplara yönelik özgeciliğin farklılaşma düzeyleri) ve beşinci hipotezinin (iç, nötr ve dış gruplara yönelik özgecilikte değerlerin etkisi) test edilmesi için Karma Desenli Varyans Analizi kullanılmıştır.

Hipotezlere ilişkin yapılacak analizler SPSS 17.00 paket programından faydalanılarak gerçekleştirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Bu araştırmanın amacı bireylerin sahip oldukları değerlerin ve grup aidiyetlerinin özgeci davranışlar üzerindeki etkilerini incelemektir. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle araştırmanın birinci aşamasından toplanan Özgecilik Ölçeği ve Portre Değerler Ölçeğine ilişkin verilerin istatistik sonuçları paylaşılacaktır. Ardından araştırmanın hipotezleri ile ilgili analiz sonuçları verilecektir.

3.1. Araştırmanın Birinci Aşamasına İlişkin Veriler

3.1.1. Araştırmanın Birinci Aşamasında Uygulanan Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada kullanılan Portre Değerler Ölçeği, Özgecilik Ölçeği, kimlik aidiyetleri ve mesafelerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3.1’de verilmektedir.

Tablo 3.1. Özgeciler Ölçeği, Portre Değerler Ölçeği, Kimlik Aidiyetleri ve Kimlik Mesafelerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	\bar{X}	Ss	Maks.	Min.
Özgeciler	67.77	11.96	100	20
Hoşgörü(EVRENSELÇİLİK)	5.13	.82	6	1
Doğa(EVRENSELÇİLİK)	5.07	.83	6	1
İlgi(EVRENSELÇİLİK)	5.37	.73	6	1
EVRENSELÇİLİK	5.19	.63	6	1.78
Güvenilirlik(İYİLİKSEVERLİK)	5.38	.74	6	1.33
Önemseme(İYİLİKSEVERLİK)	5.37	.65	6	1
İYİLİKSEVERLİK	5.38	.61	6	1.5
Alçakgönüllülük	4.40	.96	6	1
Kişilerarası(UYMA)	4.76	.93	6	1
Kurallar(UYMA)	4.32	1.1	6	1
UYMA	4.54	.88	6	1
Geleneksellik	3.95	1.40	6	1
Toplumsal(GÜVENLİK)	5.35	.81	6	1
Kişisel(GÜVENLİK)	4.93	.83	6	1
GÜVENLİK	5.14	.66	6	1.67
Saygınlık	5.01	.93	6	1
Kaynaklar(GÜÇ)	3.63	1.26	6	1
Baskınlık(GÜÇ)	3.56	1.11	6	1
GÜÇ	3.59	1.02	6	1
Başarı	5.01	.81	6	1
Hazcılık	5.14	.76	6	1
Uyarılma	4.74	.92	6	1
Davranış(ÖZYÖNELİM)	5.43	.68	6	1
Düşünce(ÖZYÖNELİM)	5.38	.60	6	1.67
ÖZYÖNELİM	5.41	.56	6	1.5
Dini Aidiyet	4.68	1.48	7	1
Etnik Aidiyet	5.93	1.40	7	1
Dini Mesafe	59.47	21.91	100	0
Etnik Mesafe	65.79	23.25	100	0

Katılımcıların, araştırmanın bağımsız değişkenlerinden olan iyilikseverlik ve evrenselcilik değer tiplerinden aldıkları puanlar incelendiğinde katılımcıların iyilikseverlik ortalamasının (\bar{X} =5.38, Ss=.61) evrenselcilik ortalamasından (\bar{X} =5.19, Ss=.63) anlamlı derecede yüksek olduğu görülmektedir ($t(1846) = 13.44, p = .000, d = .31$). Ancak bu aradaki farkın etki gücünün düşük olduğu görülmektedir. Bu sebeple katılımcıların iyilikseverlik ve evrenselcilik değer tipleri arasında önemli bir fark olmadığı söylenebilir.

Katılımcıların dini ve etnik aidiyet ortalamaları incelendiğinde bir fark olduğu görülmektedir. Katılımcıların dini ve etnik aidiyet ortalamalarının arasında anlamlı bir fark olup olmadığını incelemek amacıyla bağımlı örneklem t-testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre katılımcıların etnik aidiyet ortalamalarının (\bar{X} =5.93, Ss=1.35) dini aidiyet ortalamalarından (\bar{X} =4.68, Ss=1.48) anlamlı düzeyde yüksek olduğu

görülmektedir, $t(1794) = -31.46$, $p = .000$, $d = .88$). Buna göre katılımcıların kendilerini etnik kimliklerine ait hissetme oranlarının dini kimliklerine ait hissetme oranından yüksek olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Katılımcıların etnik ve dini mesafe puanları incelendiğinde katılımcıların etnik mesafelerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Gözlenen bu farkın anlamlı olup olmadığını incelemek amacıyla bağımlı örneklem t-testi uygulanmıştır. Bulgular etnik mesafe puanı ile ($\bar{X}=65.79$, $Ss=23.25$) dini mesafe puanı arasındaki ortalama farkının ($\bar{X}=59.47$, $Ss=21.91$) anlamlı olduğunu göstermektedir, $t(1633) = 10.40$, $p = .000$, $d = .28$). Buna göre katılımcıların etnik mesafelerinin dini mesafelerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Ancak bu farkın etki gücünün düşük olduğu görülmektedir.

3.1.2. Araştırmanın Birinci Aşamasında Uygulanan Ölçek ve Demografik Verilere İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

Araştırmanın bağımlı değişkeni özgecilik ve bağımsız değişkenleri olan değer tipleri ve kimlik aidiyetleri ile mesafe düzeylerinin Pearson Korelasyon değerleri Tablo 3.2’de verilmektedir.

Tablo 3.2. Değerler, Özgecilik, Kimlik Aidiyetleri ve Kimlik Mesafeleri Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	Dini Aidiyet	Dini Mesafe	Etnik Aidiyet	Etnik Mesafe	Özgecilik
Dini Aidiyet	-				
Dini Mesafe	.184***	-			
Etnik Aidiyet	.29***	.153***	-		
Etnik Mesafe	-.078**	.41***	.088***	-	
Özgecilik	.10***	-.071**	.088***	-.147***	-
Hoşgörü(EVR)	.062**	-.152***	.009	-.221***	.33***
Doğa(EVR)	.091***	-.001	.097***	-.044	.323***
İlgi(EVR)	.099***	-.02	.075**	-.114***	.385***
Evrenselcilik(TOP)	.106***	-.075**	.076**	-.161***	.437***
Güvenilirlik(İYİLİK)	.056*	.075**	.106***	.035	.251***
Önemseme(İYİLİK)	.068**	.047	.102***	.001	.385***
İyilikseverlik(TOP)	.07**	.071*	.119***	.022	.358***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Dini kimliklerle özdeşleşim düzeyi ile dini mesafe düzeyi arasında ($r = .18$, $p = .000$) ve etnik kimliklerle özdeşleşim düzeyi ile etnik mesafe düzeyi arasında ($r = .09$, $p = .000$) pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bir kimliğe ilişkin aidiyet düzeyi o kimliğe ilişkin mesafe düzeyini de arttırmaktadır. Ayrıca her iki kimlik aidiyetinin de karşılıklı olarak diğer kimliğin hem aidiyet hem de mesafe düzeyini etkilediği

görülmektedir. Etnik aidiyet ile dini mesafe puanı arasında ($r = .15, p = .000$) pozitif yönlü bir ilişki görülmektedir. Bununla birlikte dini aidiyet ile etnik mesafe puanı arasında ($r = -.08, p = .001$) negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak tüm bu ilişkilerin düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sebeple bu ilişkilerin örneklemin genişliğinden kaynaklandığını söyleyebilmek mümkündür. Bununla birlikte etnik aidiyet ile dini aidiyet ($r = .29, p = .000$) arasında pozitif yönlü nispeten daha büyük bir ilişki olduğu görülmektedir. Bir kimliğe ilişkin aidiyetler arttıkça bir diğerine yönelik aidiyet de artmaktadır.

Kimlik aidiyetleri ve değer tipleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde dini aidiyet puanları ile iyilikseverlik ($r = .07, p < .01$) ve evrenselcilik ($r = .11, p < .001$) değer tipleri arasında pozitif ilişki bulunurken, etnik aidiyet ile iyilikseverlik ($r = .12, p < .001$) ve evrenselcilik ($r = .08, p < .001$) değer tipleri arasında da benzer şekilde pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dini mesafe puanı ile iyilikseverlik puanı arasında pozitif yönlü ($r = .07, p < .01$), ancak evrenselcilik değer tipi ile arasında negatif yönlü ($r = -.08, p < .01$) bir ilişki bulunmuştur. Analiz sonuçları etnik ayrımcılığın evrenselci değer tipi ile arasında da ($r = -.16, p < .001$) negatif yönlü bir ilişki olduğunu gösterirken, iyilikseverlik değer tipi ile arasında bir ilişki olmadığına işaret etmektedir. Hem dini ayrımcılığın ($r = -.15, p < .001$) hem de etnik ayrımcılığın ($r = -.22, p < .001$) özellikle “evrenselcilik-hoşgörü” değer tipi ile olumsuz yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Ancak tüm korelasyonlar düşük değere sahiptir. Bu yüzden çıkan ilişkilerin katılımcı sayısının büyüklüğü ile ilişkili olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Özgecilik ile değer tipleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde; özgecilik ile “evrenselcilik-ilgi” puanı arasında ($r = .39, p < .001$), “evrenselcilik-hoşgörü” puanı arasında ($r = .33, p < .001$), “evrenselcilik-doğa” puanı arasında ($r = .32, p < .001$), “iyilikseverlik-önemseme” puanı arasında ($r = .39, p < .001$) ve “iyilikseverlik-güvenilirlik” puanı arasında ($r = .25, p < .001$) pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Özgecilik ile üst değer tipleri olan “evrenselcilik” ($r = .44, p < .001$) ve “iyilikseverlik” ($r = .36, p < .001$) değer tipleri arasında da pozitif yönlü orta düzeyde ilişkiler bulunmaktadır. Buna göre hem evrenselcilik değer tipi hem de iyilikseverlik değer tipi özgeci davranışın açıklanması üzerinde etkiye sahip olma ihtimali olan değişkenler olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın birinci aşamasından toplanan verilere göre kadın ve erkekler arasında özgecilik düzeyleri arasında fark olup olmadığının incelenmesi amacıyla bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre kadınların özgecilik ortalamalarının ($\bar{X}=68.56$, $Ss=11.43$) erkeklerin özgeci davranış ortalamalarından ($\bar{X} = 66.26$, $Ss = 12.69$) anlamlı derecede yüksek olduğu görülmektedir ($t(1836)= 3.951$, $p = .002$, $d=.31$). Ancak bu fark düşük etki gücüne sahiptir. Dolayısıyla özgecilik düzeylerinde görülen cinsiyetler arası farkın önemsiz olduğu söylenebilir.

3.1.3. Hipotez 1'e İlişkin Analiz Sonuçları:

Katılımcıların etnik ve dini kimlikleriyle özdeşim düzeyleri ile özgecilik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla iki ayrı Pearson Korelasyon Analizi yürütülmüştür (Tablo 3.2). Özgecilik ile hem dini kimliklerle özdeşim ($r = .10$, $p = .000$) hem de etnik kimliklerle özdeşim ($r = .09$, $p = .000$) düzeyleri arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgular çerçevesinde araştırmanın birinci hipotezinin desteklenmediği görülmektedir. Bireylerin ait oldukları grup kimlikleriyle özdeşim düzeyleri ile özgecilik arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

3.1.4. Hipotez 2'ye İlişkin Analiz Sonuçları:

Katılımcıların etnik ve dini mesafe düzeyleri ile özgecilik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla iki ayrı Pearson Korelasyon Analizi yürütülmüştür (Tablo 3.2). Özgecilik ile hem dini mesafe ($r = -.07$, $p = .003$) hem etnik mesafe ($r = -.15$, $p = .000$) arasında negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bireylerin mesafe düzeyleri yükseldikçe özgecilik düzeyleri düşmektedir. Bu bulgular çerçevesinde araştırmanın ikinci hipotezinin desteklendiği görülmektedir.

3.1.5. Hipotez 3'e İlişkin Analiz Sonuçları:

Araştırmanın “evrenselcilik değer tipinin özgeci davranıştaki varyansı açıklama gücü, iyilikseverlik değer tipinden daha fazladır” şeklinde kurulan üçüncü hipotezini incelemek amacıyla araştırmanın birinci aşamasında özgecilik ile arasında anlamlı ilişki olan evrenselcilik, iyilikseverlik değer tipleri, Hiyerarşik Regresyon Analizi'ne sokulmuştur. Modelde “evrenselcilik” değer tipinin tek başına varyansın %19'unu ($F_{(1, 1845)} = 435,184$, $p = .000$) açıkladığı görülmektedir (Tablo 3.3). İyilikseverlik değer tipinin tek başına özgeciliğe ilişkin toplam varyansı %2'sini ($F_{(2, 1844)} = 53,519$,

$p = .000$) açıkladığı görülmektedir. Evrenselcilik değer tipi özgeciliğe ilişkin varyansı iyilikseverlik değer tipinden daha iyi açıklamaktadır. Çalışmanın üçüncü hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 3.3. Özgecilik Üzerindeki Evrenselcilik ve İyilikseverlik Değer Tiplerinin Etkilerine İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Yordayıcı Değişkenler	R ²	B	Standart Hata	β	t
1	Evrenselcilik	.19	.924	.044	.437	20,86*
2	Evrenselcilik		.726	.051	.343	14.13*
	İyilikseverlik	.21	.579	.079	.178	7.32*

* $p = .000$

3.2. Araştırmanın İkinci Aşamasına İlişkin Analiz Sonuçları

Araştırmanın ikinci aşamasına ilişkin verilerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3.4'te gösterilmektedir.

Tablo 3.4. Araştırmanın İkinci Aşamasındaki Özgecilik Düzeylerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

		\bar{X}	Ss	Maks.	Min.
	Aidiyet Ortalamaları	6.27	.45	7	6
	Mesafe Puanları	92.75	4.48	100	90
İyilikseverlik	Özgecilik (İç Grup)	12.33	13.30	50	0
	Özgecilik (Nötr Grup)	5.05	5.88	20	0
	Özgecilik (Dış Grup)	3.25	4.83	20	0
	Özgecilik (Toplam)	20.63	16.46	50	0
Evrenselcilik	Özgecilik (İç Grup)	11,32	7.45	30	0
	Özgecilik (Nötr Grup)	8.88	7.60	25	0
	Özgecilik (Dış Grup)	5.57	5.81	17	0
	Özgecilik (Toplam)	25.77	16.32	50	0
Toplam	Özgecilik (İç Grup)	11.82	10.75	50	0
	Özgecilik (Nötr Grup)	6.97	7.03	25	0
	Özgecilik (Dış Grup)	4.41	5.45	20	0
	Toplam Özgecilik	23.20	16.53	50	0

Araştırmanın 4. ve 5. hipotezleri, özgecilik, değer tipleri ve kimlik grupları değişkenlerinin işleme alındığı Karma Desenli Varyans Analizi yürütülerek incelenmiştir (Bkz. Tablo 3.5).

Tablo 3.5. Özgecilik, Değer Tipleri ve Kimlik Gruplarına İlişkin Karma Desenli Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi (df)	Ortalama Kareler	F	η^2	p
Grup	3402.13	2	1701.06	33.55	.221	.000
Değer Tipi	264.37	1	264.37	2.95	.024	.088
Grup X Değer Tipi	367.98	2	183.99	3.63	.03	.028
Hata (Grup)	11964.73	236	50.7			
Hata (Değer Tipi)	10568.18	118	89.56			

3.2.2. Hipotez 4'e İlişkin Analiz Sonuçları:

Araştırmanın “İnsanlar iç gruplarına, hem nötr oldukları gruplardan hem de ayrımcılık uyguladıkları dış gruplarından daha fazla özgeci davranışta bulunurlar.” şeklinde kurulan dördüncü hipotezine ilişkin Karma Desenli Varyans Analizi sonuçlarına göre özgecilik puanında iç grup, nötr grup ve dış grup ortalamaları arasında anlamlı bir fark görülmektedir; $F(2, 238)=29.90$, $p=.000$, $\eta^2=.34$. Bu anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunun anlaşılması amacıyla ikili karşılaştırmalar yapılmış ve her üç grubun özgecilik ortalamalarının birbirlerinden anlamlı şekilde farklılaştığı görülmüştür. Tablo 3.4'te görüldüğü üzere katılımcıların iç gruplarına yönelik yaptıkları özgeci davranış ortalamasının ($\bar{X}_{İçGrup}=11.82$, $SS_{İçGrup}=10.75$) nötr oldukları gruplara ($\bar{X}_{NötrGrup}=6.97$, $SS_{NötrGrup}=7.03$, $p=.000$) ve dış gruplarına ($\bar{X}_{DışGrup}=4.41$, $SS_{DışGrup}=5.45$, $p=.000$) göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Nötr gruplara yönelik özgeci davranış ortalamalarının ($\bar{X}_{NötrGrup}=6.97$, $SS_{NötrGrup}=7.03$) da dış gruplara yönelik özgecilik ortalamalarına ($\bar{X}_{DışGrup}=4.41$, $SS_{DışGrup}=5.45$, $p=.000$) göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Bireyler özgeci davranışları en fazla kendilerini ait hissettikleri grup üyelerine göstermekte ve algılanan mesafeye göre özgeciliğin gözlenmesinde düşüş görülmektedir.

3.2.3. Hipotez 5'e İlişkin Analiz Sonuçları:

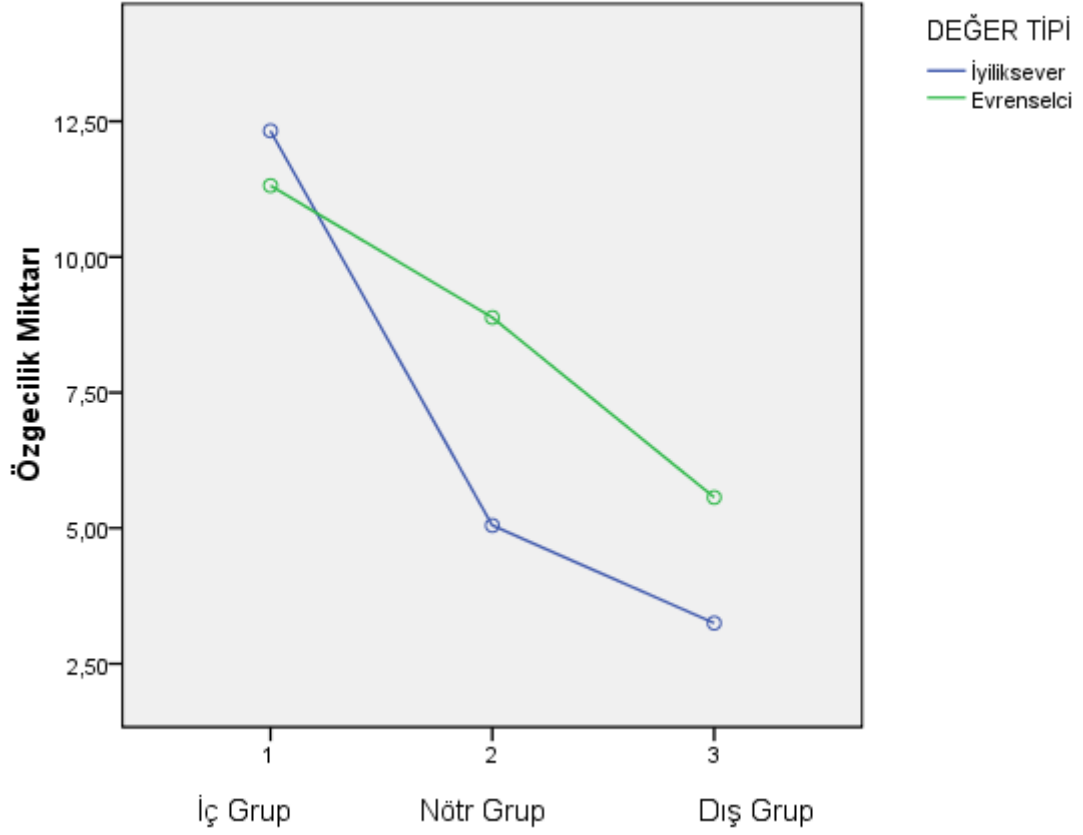
Araştırmanın beşinci hipotezine geçmeden önce değer kategorileri özelinde gruplara yönelik özgeci davranış ortalamaları arasında bir fark olup olmadığı incelendiğinde ise iyiliksever bireylerin iç, nötr ve dış gruplara yönelik özgeci davranış ortalamaları arasında anlamlı bir fark görülmektedir; $F(2, 118)=18.97$, $p=.000$, $\eta^2=.25$. Bu anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunun anlaşılması amacıyla ikili karşılaştırma yapılmış ve her üç grubun özgecilik ortalamalarının birbirlerinden anlamlı şekilde farklılaştığı görülmüştür (Bkz. Tablo 3.4). Buna göre iyiliksever

katılımcıların iç gruplarına yönelik yaptıkları özgeci davranış ortalamasının ($\bar{X}_{İçGrup}=12.33$, $SS_{İçGrup}=13.30$) nötr oldukları gruplara ($\bar{X}_{NötrGrup}=5.05$, $SS_{NötrGrup}=5.88$, $p=.001$) ve dış gruplarına ($\bar{X}_{DışGrup}=3.25$, $SS_{DışGrup}=4.83$, $p=.000$) göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte nötr gruplara ($\bar{X}_{NötrGrup}=5.05$, $SS_{NötrGrup}=5.88$) yönelik özgeci davranış ortalamaları ile dış gruplara yönelik özgecilik ortalamaları ($\bar{X}_{DışGrup}=3.25$, $SS_{DışGrup}=4.83$, $p=.058$) arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir. İyiliksever bireyler özgeci davranışları en fazla kendilerini ait hissettikleri grup üyelerine göstermekte, bunu nötr algıladıkları gruplar ve en son olarak dış grupları izlemektedir. İyiliksever bireyler nötr ve dış gruplarını birbirinden ayırtmazken iç gruplarını özel bir yerde konumlandırarak özgeci davranışlarda bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3.1).

Evrenselci bireylerin iç, nötr ve dış gruplara yönelik özgeci davranış ortalamaları arasında da bir fark görülmektedir; $F(2, 118)=13.80$, $p=.000$, $\eta^2=.19$. Bu anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunun anlaşılması amacıyla ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Buna göre evrenselci katılımcıların iç gruplarına yönelik yaptıkları özgeci davranış ortalaması ($\bar{X}_{İçGrup}=11.32$, $SS_{İçGrup}=7.45$) ile nötr oldukları gruplara yönelik özgeci davranış ortalamaları ($\bar{X}_{NötrGrup}=8.88$, $SS_{NötrGrup}=7.60$, $p=.33$) arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Evrenselci katılımcıların iç gruplarına yönelik yaptıkları özgeci davranış ortalamasının ($\bar{X}_{İçGrup}=11.32$, $SS_{İçGrup}=7.45$) dış gruplarına ($\bar{X}_{DışGrup}=5.57$, $SS_{DışGrup}=5.81$, $p=.000$) göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Nötr gruplara yönelik özgeci davranış ortalamaları ($\bar{X}_{NötrGrup}=8.88$, $SS_{NötrGrup}=7.60$) da dış gruplara yönelik özgecilik ortalamalarına ($\bar{X}_{DışGrup}=5.57$, $SS_{DışGrup}=5.81$, $p=.000$) göre anlamlı derecede yüksektir. Evrenselci bireylerin özgeci davranışları gösterirken iç ve nötr gruplara ait bireyleri ayırtmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte evrenselci bireylerin, dış gruplarını hem iç hem de nötr oldukları gruplardan ayırttıkları ve dış gruplarına yönelik anlamlı derecede düşük bir özgeci davranış ortaya çıkardıkları görülmektedir (Bkz. Şekil 3.1).

Araştırmanın “Evrenselcilik değer puanı yüksek olan bireyler, iyilikseverlik değer puanı yüksek olan bireylere göre hem dış hem de nötr oldukları gruplara daha fazla özgeci davranışta bulunacaklardır. Bu fark, iç grup üyelerine yönelik özgeci davranışlarda görülmeyecektir.” şeklinde kurulan beşinci hipotezinde değer tipleri ve grup etkileşiminin incelenmesi için yürütülmüş olan Karma Desenli Varyans Analizi

sonuçları incelendiğinde değer tipleri bakımından özgeciler düzeyleri arasında bir fark görülmemektedir, $F(1, 118)=2,95, p=.09, \eta^2 = .024$. Bununla birlikte bireylerin farklı gruplara yönelik özgeci davranışları üzerinde iyilikseverlik ve evrenselci değer tipleri anlamlı bir fark yaratmaktadır; $F(2, 236)=3.63, p=.028, \eta^2 = .03$ (Bkz. Tablo 3.4). Gözlenen bu farkın hangi gruplar arasında olduğunun değerlendirilmesi amacıyla ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Buna göre evrenselci bireylerin dış gruplarına yapmış oldukları özgeci davranış ortalamalarının ($\bar{X}_{\text{Evrenselci}}=5.57, S_{\text{Evrenselci}}=5.81$) iyiliksever bireylerde gözlenenden ($\bar{X}_{\text{İyiliksever}}=3.25, S_{\text{İyiliksever}}=4.83, p=.019, \eta^2 = .046$) anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Evrenselci bireylerin nötr oldukları gruplara yapmış oldukları özgeci davranış ortalamaları ($\bar{X}_{\text{Evrenselci}}=8.88, S_{\text{Evrenselci}}=7.6$) da iyiliksever bireylerde gözlenenden ($\bar{X}_{\text{İyiliksever}}=5.05, S_{\text{İyiliksever}}=5.88, p=.002, \eta^2 = .075$) anlamlı düzeyde yüksektir. İyiliksever bireylerin iç gruplarına yaptıkları özgeci davranış ortalamasının ($\bar{X}_{\text{İyiliksever}}=12.33, S_{\text{İyiliksever}}=13.3$) evrenselci bireylerin ortalamasına ($\bar{X}_{\text{Evrenselci}}=11.32, S_{\text{Evrenselci}}=7.45, p=.609, \eta^2 = .002$) nazaran yüksek olduğu görülmektedir ancak aradaki bu fark istatistiki olarak anlamlı değildir. Buna göre bireylerin iç gruplarına yaptıkları özgeci davranış ortalamaları üzerinde sahip oldukları değer tiplerinin bir etkisi bulunmamaktadır, her iki değer grubundaki bireyler de iç gruplarına benzer miktarda özgeci davranışta bulunmaktadır. Bununla birlikte evrenselci bireyler, iyiliksever bireylere göre, iç gruplarından olmayan kişilere daha fazla özgeci davranışta bulunmaktadır (Şekil 3.1). Nötr ve dış gruplara yönelik özgeciler üzerinde evrenselci değerlerin önemli bir etkisi vardır. Araştırmanın beşinci hipotezi desteklenmiştir.

Şekil 3.1. Değer Tipleri ve Grup Farklılaşmalarına göre Özgeci Paylaşım Grafiği

3.2.4. Araştırmanın İkinci Aşamasının Hipotezleştirilmemiş Verilerine İlişkin Analiz Sonuçları:

Bu başlıkta araştırmanın ikinci kısmına ilişkin hipotezleştirilmemiş sonuçlar verilmektedir.

Kadın ve erkekler arasında özgeciliik düzeyleri bakımından araştırmanın ikinci aşamasında fark olup olmadığının incelenmesi amacıyla bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre kadınların özgecidavranış ortalamalarının ($\bar{X}=24.26$, $Ss=16.48$) erkeklerin özgeci davranış ortalamalarından ($\bar{X}=21.85$, $Ss=16.64$) yüksek olduğu ancak aradaki bu farkın anlamlı olmadığı görülmektedir, $t(118)=.793$, $p=.984$, $d = 15$.

Bireylerin farklı gruplara yönelik özgeci davranışları üzerinde farklı kimlik kategorilerinin bir etkisinin olup olmadığının incelenmesi amacıyla Türkiye’de en sık karşılaşılan kimlik kategorileri olan etnik ve dini kimlikler Karma Desenli Varyans Analizi’ne sokulmuştur. İç ($\bar{X}_{Dini}=12.13$, $SS_{Dini}=9.97$, $\bar{X}_{Etnik}=11.51$, $SS_{Etnik}=11.55$), nötr

($\bar{X}_{Dini}=8.17$, $SS_{Dini}=5.77$, $\bar{X}_{Etnik}=5.77$, $SS_{Etnik}=6.2$) ve dış gruplara ($\bar{X}_{Dini}=4.52$, $SS_{Dini}=5.63$, $\bar{X}_{Etnik}=4.30$, $SS_{Etnik}=5.31$) yönelik özgeci davranış ortalamaları bakımından etnik ve dini kimlikler arasında anlamlı bir fark görülmemektedir, $F(2,236)=.779$, $p=.46$, $\eta^2 = .007$. Bireylerin iç, nötr ve dış gruplarına yaptıkları özgeci davranışları üzerinde karşılarındakinin etnik veya dini kimliklerinin bir önemi bulunmamaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı özgeci davranış üzerinde grup kimlik ve aidiyetlerinin yanında bireylerin sahip oldukları değer tiplerinin etkilerini incelemektir. Gruplar arası mesafelerin özgeci davranışı ne şekilde etkilediği ve bu etki üzerinde bireylerin sahip oldukları değer tiplerinin ne tür etkilerinin olduğu yürütülen bir deney ile araştırılmıştır.

Özgecilik en basit haliyle, kişisel bir fayda olmadan yapılan yardım davranışı olarak tanımlanabilir. Ancak bu tanımdaki “kişisel fayda” koşulu tartışmaya açık bir noktadır. Bireyin çıkarının sadece doğrudan gözlenen kişisel çıkar düzeyinde mi olduğu yoksa kendisinin de içerisinde bulunduğu iç grubuna ilişkin çıkarın da bu “bireysel fayda” içerisine dahil edilip edilemeyeceği üzerine düşünmeye değer bir konudur. Bu kafa karışıklığının sebebi bireyin iç grubunun faydasına olan bir durumun dolaylı da olsa, bireyin o grubun üyesi olması sebebiyle bireysel faydasını da arttırabileceği ihtimalidir. Bu yüzden grup düzeyinde gözlenecek bir faydanın özgeciliğin ön koşulu olan “bireysel çıkarın yokluğu” durumunu gölgeleyebileceğini iddia etmek mümkündür.

Bununla birlikte özgeci davranışın nasıl ortaya çıktığını ele alan kuramlar özellikle bireyin iç grubuna ilişkin yaptığı bir yardım davranışını temel motivasyon kaynağı olarak işaret etmektedirler. Birey kendi zararına da olsa ait olduğu grubun faydasını gözeterek ait olduğu grubun diğer üyelerine yönelik yardım davranışı gösterebilmektedir. Gözlenen bu tür bir davranışın temel motivasyonu, bireyin iç grup faydası yoluyla kendisinin (Trivers, 1971), genetik kodlarının (Hamilton, 1964) veya parçası olduğu çok daha büyük bir bütünün, toplumsal grubun (Campbell, 1975; Wilson ve Sober, 1994; Sober ve Wilson, 1994; Tomasello, 2018) çıkarlarını güvenceye alma arayışıdır. Dolayısıyla bu noktada özgeciliğin değerlendirilmesinde önemli bir referans arayışı ortaya çıkmaktadır: Yardım davranışında bulunan bireyin kendi sınırlarını ne şekilde tanımladığı.

Bu tez de evrimsel temelleri olan özgeci davranışın ortaya çıkışında “kişisel fayda”nın sınırlarını gruplar düzeyinde ele almaya çalışmaktadır. Çalışmada, bireyin kendisini ifade ettiği kimlikler çerçevesinde “biz” olarak kabul ettiği sınırların ötesinde kalanlara yönelik nasıl bir özgeci davranış sergileyeceği incelenmiştir. Ayrıca

bu kimliklere ilişkin özgeci davranış üzerinde iç grubun faydasını gözeten “iyilikseverlik” değer tipi ile çevresini daha geniş bir perspektiften gözeten “evrenselcilik” değer tipinin nasıl etkileri olduğu değerlendirilmektedir.

Hipotezlerin ele alınmasından önce araştırmanın betimleyici istatistik sonuçlarına ilişkin bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Bu değerlendirmeler, tüm çalışmanın sonuçlarından yola çıkarak yapılacak önerilerin daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir.

Çalışmanın bağımsız değişkenlerinden olan evrenselcilik ve iyilikseverlik değer tiplerinden alınan ortalama puanlar incelendiğinde katılımcıların bu iki değer tipinin altında bulunduğu “özakşınlık” değer boyutunun puanının oldukça yüksek olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Özakşınlık boyutu diğer insanların refahını önceleyen bir değer boyutudur, bu sebeple de toplum yanlısı motivasyonları işaret ettiği söylenebilir. Bu çalışmanın katılımcılarının hem iyilikseverlik hem de evrenselcilik puanlarının yüksek olduğu göz önünde bulundurulduğunda genel olarak toplum yanlısı, diğer insanların refahını önemseyen bir motivasyon çizdiklerini belirtmemiz mümkündür. Türkiye eğitim sistemi içerisinde ilkokuldan beri belirli değer yapılarının bulunduğu içeriklerin sunulması ve içerisinde toplum yanlısı davranışların bulunduğu değerlere yönelik içeriklerin verilmesi (Deniz ve Karagöl, 2018; Yıldırım ve Demirel, 2019), özakşınlık değer boyutu içerisindeki değer tiplerine ilişkin puanlardaki yüksekliğin sebeplerinden biri olabilir. Bu noktada unutulmaması gereken noktalardan birisi değerlerin bireylerin benliklerinin bir parçası olduğudur. Özellikle öz bildirimlere bağlı ölçek çalışmaları ile yapılan değer ölçümleri bireylerin benlik sunumları ile de ilişkilidir (Galen, 2012; He ve Van de Vijver, 2015). Toplumun norm ve beklentileriyle tutarlı bir biçimde ortaya çıkan benlik sunumları bireylerin kendileriyle ilgili bilgileri vermelerinde yanlı davranışlarına sebep olabilmektedir. Bir başkasını önemsemenin toplumun bütünlüğünü koruyan bir eğilim olduğu düşünülünce katılımcılar, bu noktada toplumsal beklentiler ile tutarlı biçimde kendilerini çok olumlu bir şekilde değerlendirmiş olabilirler.

Katılımcıların etnik ve dini kimliklerine ilişkin aidiyet puanları incelendiğinde her iki kimlik şekli arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Katılımcıların etnik aidiyet düzeyleri anlamlı düzeyde dini aidiyet düzeylerinden yüksektir. Bu durum katılımcıların etnik kimliklerin dini kimliklerinden daha belirgin olduğuna işaret

etmektedir; bireyler kendilerini tanımlarken etnik kimliklerini dini kimliklerinden daha önde tutmaktadırlar. Bununla birlikte katılımcıların etnik mesafe puanlarının da dini mesafe puanlarından yüksek olduğu görülmektedir. Ancak etki gücü incelendiğinde bu farkın önemsiz olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Kimliklere ilişkin aidiyetlerin artmasının ayrımcılıkları da arttırdığını gösteren çalışmalar (Basedau ve ark., 2016; Fong ve Luttmer, 2007, 2009; Fowler ve Kam, 2007; Lane, 2016; Lane, 2021; Obaidi ve ark., 2018; Parra ve ark. 2016) göz önünde bulundurulduğunda, katılımcıların etnik kimlik aidiyetleri puanlarının dini kimliklere ilişkin aidiyet puanlarından yüksek olduğu bu çalışmada etnik ve dini kimliklere ilişkin mesafelerin arasındaki önemsiz fark bir miktar anlaşılabilir. Kişiler kendi kimlik gruplarına ait hissettikçe iç gruplarına ilişkin sınırları daha net çizmektedirler. Sınırları netleştiren kimlik özelliklerinin belirginleşmesi diğer gruplara ilişkin özelliklerin de daha net tanımlanabilmesi anlamına gelmektedir. Kimlik özelliklerine dair belirginleşen sınırlar biz ve “öteki” arasındaki farklılaşmaların daha net algılanmasına ve aralarındaki mesafelerin de artmasına sebep olabilmektedir. Etnik aidiyet puanlarının dini aidiyet puanlarından yüksek olan katılımcıların bu kimliğe ilişkin sınırları daha belirgin hissetmeleri, bunun sonucunda da etnik kimliklere ilişkin daha yüksek bir mesafe puanı elde etmeleri anlaşılabilir gibi gözükmemektedir. Etnik ve dini mesafelere ilişkin korelasyonlar incelendiğinde her iki mesafe türü arasında orta düzeyde bir ilişki görülmektedir. Bu durum her iki mesafe türünün bir ilişki içerisinde arttığını bizlere göstermektedir. Bir kimlikte görülen mesafe artışı diğer kimlikte de mesafenin artmasına sebep olmaktadır. Öyleyse diğerlerine yönelik mesafelenmenin spesifik olarak kimlik türlerinden bağımsız bir bakış açısı ve değerlendirme biçiminin sonucu olduğunu söyleyebilmemiz mümkündür. Bu bulgulara ek olarak görülmektedir ki katılımcıların etnik kimliklerine ilişkin aidiyet düzeyleri arttıkça hem etnik hem de dini kimliklerine ilişkin mesafe düzeyleri düşük düzeyde artmaktadır. Bununla birlikte dini aidiyette gözlenen artış etnik mesafe düzeyinde düşük düzeyde bir azalmaya sebep olmaktadır. Bu durum dini kimliklere ilişkin sınırların etnik kimliklere ilişkin sınırları ortadan kaldırmakta bir faktör olabildiğini göstermektedir (Batara ve ark., 2016; McNamara ve Henrich, 2018). Dini kimlikler üzerinden ortaya çıkan ortaklaşmalar, etnik farklılıklara ilişkin algıları düşürebilmekte ve inanç sistemleri üzerinden bir birliktelik inşa edilebilmesine yol açabilmektedir. Bu ihtimallere rağmen bulunan

ilişkilerin zayıflığı, tüm bu bulguların katılımcı sayısının fazlalığı ile de ilişkili olabileceğini bizlere hatırlatmaktadır. Ancak gene de etnik ve dini aidiyetler ile dini mesafenin aralarındaki pozitif yönlü ilişkilerin yanında dini aidiyet ve etnik mesafenin arasındaki ilişkinin negatif yönlü olması bu konuda yapılacak gelecekteki çalışmalar için dikkat edilmesi gereken bir nokta olarak görülebilir.

Değerler ile kimlik aidiyetleri ve mesafe puanları arasındaki ilişkiler incelendiğinde hem evrenselcilik hem de iyilikseverlik değer tiplerinin kimlik aidiyetleri ile pozitif yönlü çok düşük düzeyde ilişki içerisinde oldukları görülmektedir. Ayrıca iyilikseverlik değer tipi dini mesafe ile pozitif yönlü düşük bir ilişki göstermektedir. Bununla birlikte evrenselcilik değer tipi hem dini mesafe ile hem de etnik mesafe ile negatif yönlü düşük bir ilişki içerisindedir. Tüm bu ilişkilerin etki gücünün düşüklüğünü göz önünde bulundurmanın yanında değer tipleri ile mesafe düzeyleri arasındaki ilişkilerin yönlerine ilişkin bulgulara dikkat çekmek yerinde olur. Kendisine yakın insanların refahını önemseme ile ilişkilendirilen iyilikseverlik değer tipi ile dini mesafenin arasındaki pozitif yönlü ilişki iç gruba yönelik refahı arttırırken diğer dini kimliklere ilişkin ayrımcı tutumların da artmasına sebep olmaktadır. Bununla birlikte çok daha geniş bir çevreyi önemseme ile ilişkilendirilen evrenselcilik değer tipinin hem dini hem de etnik mesafeler ile negatif yönlü ilişki içerisinde olması bireyin kendisini tanımlamakta yararlandığı sınırların ötesinin refahını da dikkate aldığını bizlere göstermektedir. İç grubun refahını önemseyen bir değere sahip olmak, ayrımcı tutumları ortaya çıkartabilirken evrenselci bir bakış, diğer gruplara yönelik mesafelerin azaltılması üzerinde etkiye sahip bir faktör olarak görülebilir (Diriöz, 2021; Fuentes-Rohwer ve Charles, 2021; Schwartz ve Rubel, 2005; Souchon ve ark., 2017; Wetherell ve ark., 2013). Bu sebeple etki gücünün düşüklüğüne rağmen ilişkilerin yönlerinde ortaya çıkan bu farklılaşmalar gelecek çalışmalarda üstünde durulabilecek noktalar olarak değerlendirilebilir.

Özgecilik ile değer tiplerine ilişkin bulgular incelendiğinde görülmektedir ki hem evrenselcilik değer tipi hem de iyilikseverlik değer tipi özgecilik ile orta düzeyde pozitif yönlü ilişki göstermektedir. Bu durum diğerlerini önemseme ile ilişkilendirilen değer tipleri için öngörülebilir bir durumdur. Özgeci davranışın bireyin faydası olmadan diğerine yönelik yardım davranışı olduğu hatırlanırsa hem yakın çevredeki insanları önemseme ile ilişkilendirilen iyilikseverlik değer tipi hem de daha geniş

çerçevedeki bireyleri önemseme ile ilişkilendirilen evrenselcilik değer tipi ile arasında pozitif yönlü ilişkinin bulunması akla yatkın gelmektedir. Bununla birlikte gözlenen bu ilişki, araştırmanın üçüncü hipotezinde yapılan regresyon analizinin bulgularıyla daha ayrıntılı olarak ileride ele alınacaktır.

Araştırmanın birinci aşamasından toplanan verilere göre kadınların özgecilik ortalamalarının erkeklerin ortalamalarından yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte etki gücü değerlendirildiğinde bu sonucun düşük güce sahip bir fark olduğu görülmektedir. Araştırmanın ikinci aşamasında para paylaşımı ile ölçülen özgeci davranışın da kadın ve erkek cinsiyetleri arasında fark yaratmadığı görülmektedir. Literatürde, cinsiyetin özgecilik üzerinde etkisinin olduğunu gösteren çalışmaların yanında herhangi bir etkisinin olmadığını gösterildiği çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak bu ikilik, özgeciliğin “ne olduğu” ile ilgili bir belirsizliğe bağlı gibi gözükmektedir. Özgeciliğin, ölçekler ile değil davranışlar ile değerlendirildiği bazı çalışmalar, cinsiyetler arası farklılaşmaların çeşitli düzeylerde gözlenebildiğine işaret etmektedirler. Örneğin özgeciliğin para paylaşırılarak ölçüldüğü durumlar, bekar kadınların bekar erkeklerden daha fazla para paylaşımı yaptığına işaret ederken (Mesch ve ark., 2002) para miktarlarının da cinsiyetlerarası farklılıkların gözlenmesi üzerinde bir etken olabildiği görülmektedir (Andreoni ve Vesterlund, 2001). Bu sonuçlar aslında basit bir kadın-erkek farklılaştırmasının özgecilik gibi çok boyutlu bir davranışın anlaşılmasında yeterli olmadığını bizlere göstermektedir. Özgeciliğin ne şekilde tanımlandığı, özgeci davranışın sınırlarına nelerin girdiği, özgeci davranışın niteliği, miktar dereceleri, kimlere yapıldığı, hangi koşullarda bu yardımın beklendiği vb. koşullar, ortaya çıkacak özgeciliğin ne şekilde değerlendirilerek cinsiyetler arası farklılıklara yol açtığını belirleyen özellikler olarak düşünülebilir. Bu sebeple cinsiyetler arasında gözlenebilecek farkları tek bir “özgecilik” çatısı altında değerlendirmek faydasız gibi gözükmektedir. Farklı cinsiyet yönelimlerine sahip bireylerin, belirli şartlar altında değerlendirmeye aldıkları veya almak durumunda oldukları farklı koşullar bulunabilmekte ve bu koşullar, farklı özgeci davranış türlerine farklı derecelerde etki edebilmektedirler.

Özgeci davranış üzerinde etkisi olacağı düşünülen grup aidiyetleri araştırmanın birinci hipotezi ile incelenmiştir. Bireyin kendisinin de parçası olduğu gruptaki bir bireye yönelik yardım davranışının, özgeciliğin koşullarından faydasızlık ilkesi ile

çeliştiği düşünölmektedir. İ gruba ilişkin yapılan yardım, bireyin o grubun üyesi olması sebebiyle kendisine yönelik faydayı da içeren bir davranış olarak ele alınabilir. Bu yüzden gerçek bir özgeci motivasyonun, ait olunan grup ile aidiyet düzeyinin düşük olmasının sonucu ortaya çıkması gerektiği fikrinden yola çıkarak araştırmanın birinci hipotezi kurulmuştur; “Bireylerin ait hissettikleri kimlikleri ile özdeşleşme düzeyleri düştükçe özgecilik düzeyleri yükselecektir”. Bireylerin iç gruplarına aidiyet düzeyleri düştükçe kimliklerine ilişkin sınırlarının belirsizleşeceği, ortaya çıkan bu belirsizliğin de özgeci davranışta bulunulacak diğer kişilerin daha yakın değerlendirilmesine sebep olacağı düşünölmektedir. Ancak bulgular hem etnik hem de dini aidiyet düzeyleri ile özgecilik arasında pozitif yönlü düşük ilişkiler olduğunu göstermektedir; bireylerin aidiyet düzeyleri arttıkça özgecilik düzeyleri de artmaktadır. Etki gücünün düşüklüğü bu ilişkinin katılımcı sayısından kaynaklanma ihtimalini de barındırmaktadır. Bununla birlikte bulunan pozitif yönlü ilişki özgeciliği açıklayan evrimsel teoriler çerçevesinde değerlendirilebilir. Hem Kapsayıcı Seçilim Kuramı (Hamilton, 1964) hem Karşılıklı Özgecilik Kuramı (Trivers, 1971) hem de Çok Düzeyli Seçilim Kuramı (Wilson ve Sober, 1994) özgeciliğin, bireylerin yakınları veya bir şekilde etkileşim içerisinde oldukları kişilerin faydasını gözetecek şekilde ortaya çıktığını belirtmektedir. Dolayısıyla bulgular, bu teoriler çerçevesinde anlamlıdır. Bireylerin iç gruplarına aidiyet düzeyleri yükseldikçe bir iç grup üyesi olarak değerlendirebilecekleri yakınları veya etkileşim içerisinde oldukları kişilerle ilişkilendirilen özgecilikleri de artmaktadır. Bu noktada unutulmamalıdır ki bu hipotez özgeciliğin tanımında bulunan “ıkar beklentisi” koşuluna ilişkin bir belirsizlik üzerine kurulmuştur; özgeci davranışın kişisel fayda taşımama koşulu, grup düzeyinde de gözlenebilecek bir fayda için de geçerli midir? Bireylerin özgecilik eğilimlerinin ölçekler ile ölçölmesi, yardım yapılacak bir yabancınn ne şekilde değerlendirildiği noktasında bir belirsizlik yaratmaktadır. Bu belirsizliğe bağlı olarak özgeci davranışta bulunulacak yabancı kişinin bir iç grup üyesi olarak değerlendirilmiş olma ihtimali, “ıkar bulunmama” koşulunun yerine getirilip getirilmediği konusunda bir şüphe yaratmaktadır. Tajfel ve Turner (1985), benliğin sadece kişisel düzeyde değil grup düzeyinde de inşa edildiğini ifade etmektedir. Bireylerin yardımı yapacakları kişileri kendilerine yakın veya kendi grubuna ait birileri gibi değerlendirip değerlendirmedikleri, özgeci davranışın muhtemel sonuçlarının, bu grubun bir üyesi olarak kişinin kendisine ilişkin bir menfaat

içerip içermediğini de belirlemektedir. Özgeciliğin kime gösterildiğinin belli olmaması, özgeci davranışın hedefindeki kişinin, katılımcıların hayal gücüne bağlı olmasına sebep olmaktadır. Katılımcıların hedefteki yabancıyı bir iç grup üyesi olarak değerlendirmeleri ile tamamen bir yabancı olarak değerlendirmeleri, evrimsel çerçevedeki muhtemel iş birliğini, karşılıklılığı ve benzeri çıkarları da ne şekilde değerlendirdiklerini etkilemiş olabilir. Ait olunan kimliklerin öne çıkarılmıyor olması ve ölçeklerde kimlerden bahsedildiğine ilişkin belirsiz sınırlar, bireylerin özgeci davranışta buldukları kişileri nasıl kurguladıklarını kontrol etmeye imkân tanımamaktadır. Bu yüzden kimlik aidiyetleri ve özgecilik düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi amacıyla gelecekte yapılacak çalışmalarda özgeciliğin kime uygulanacağına ilişkin ayrıntılı bilgilerin verilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Özgecilik üzerinde etkisi olacağı düşünülen kimlik mesafeleri, araştırmanın ikinci hipotezinde ele alınmıştır. Özgeciliğin, yabancıların refahına ilişkin bir arayış olduğu düşünüldüğünde bireylerin mesafe düzeyleriyle özgecilik düzeyleri arasında negatif yönde ilişkiler olacağı öngörülmüş ve araştırmanın ikinci hipotezi de bu çerçevede inşa edilmiştir: “Bireylerin mesafe düzeyi düştükçe özgecilik düzeyi yükselecektir”. Bulgular incelendiğinde hem dini mesafe hem de etnik mesafe ile özgeci davranış arasında düşük düzeyde negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bireylerin herhangi bir gruba yönelik mesafe düzeylerindeki düşüş özgecilik düzeylerini arttırmaktadır. Bireylerin farklı gruplara ilişkin mesafelerinin azalması, özgecilik gibi diğerlerine yönelik olumlu davranışların ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durum kişilerin kendilerine yakın hissettikleri kişilere daha fazla yardım ettikleri (Axelrod, 1994; Batson ve ark., 1987, 1991; Burnstein ve ark. 1994; Chen ve ark., 2013; Cialdini ve ark. 1997; Fowler ve Kam, 2007; Grazino ve ark., 2007; Lane, 2016; Levine ve ark., 2005; Madsen ve ark., 2007) bilgisiyle de tutarlıdır. Mesafelerin azalması kişilerin karşılıklarını, kendilerine daha yakın değerlendirebilmelerine veya gruplar arası farklılıklara ilişkin algıların önemsizleşmesine sebep olmakta ve özgeci davranışının ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır.

Araştırmanın yukarıda değerlendirilen ilk iki hipoteze ilişkin analizlerdeki etki güçleri düşük olsa da ilişkilerin yönleri, önemli bir takım bilgiler sağlamaktadır.

Mesafe düzeyi özgeciliği olumsuz etkilerken aidiyet düzeyi ile özgecilik arasında pozitif yönlü ilişkiler olduğu görülmektedir. Bu bulgular ile ilgili düzenleyici ve biçimlendirici regresyon gibi daha ileri analizler yapılması akla yatkındır. Bununla birlikte bu çalışmalarda elde edilen ilişkilerin güçlerindeki düşüklük bu tür ileri analizlerin yapılmasına izin vermemektedir. Ancak burada önemli bir nokta araştırmanın birinci aşamasında ölçek kullanılarak ölçülen özgeciliğin, belirsiz kimlik aidiyetleri ve mesafelerle ilişkilendirilip değerlendirilmiş olmasıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda kimlik kategorilerinin belirlenip öne çıkarılmasıyla (özgeciliğin belirli bir kimlik grubuna yapılabileceği gibi sunulması vb.) elde edilecek ölçümlerin alınması, ileri analizlerin yürütülebileceği daha belirgin ilişkilerin ortaya çıkmasına sebep olabilir.

İnsanların özgecilikleri üzerinde etkisi olması beklenen bir diğer etken de sahip oldukları değerlerdir. İnsanların değer tiplerinin hem tutumları hem de davranışları üzerinde belirleyici etkisi bulunmaktadır. Başkalarının refahını önemseme ile ilişkili olan evrenselcilik ve iyilikseverlik değer tiplerinin de özgecilik üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın bulguları incelendiğinde hem iyilikseverliğin hem de evrenselciliğin özgeci davranış ile orta düzeyde pozitif yönlü ilişkileri olduğu görülmektedir. Bununla birlikte evrenselciliğin, sınırları göz ardı ederek daha geniş bir perspektiften diğerlerine yönelik refah arayışı ile ilişkilendirilmesi sebebiyle, bir yabancıya yapılan yardım davranışını yakın çerçedeki bireylerin refahını önemsemeye yönelik bir değer tipi olan iyilikseverlikten daha iyi yordayacağı düşünülerek araştırmanın üçüncü hipotezi kurulmuştur: “Evrenselcilik değer tipinin özgeci davranıştaki varyansı açıklama gücü, iyilikseverlik değer tipinden daha fazladır”. Araştırmanın üçüncü hipotezinin incelenmesi için yürütülen hiyerarşik regresyon analizi sonuçları değerlendirildiğinde evrenselcilik değer tipinin varyansın önemli bir kısmını (%19) tek başına açıklarken iyilikseverlik değer tipinin varyansın küçük bir kısmını (%2) açıkladığı görülmektedir. Evrenselcilik önemsenen kişinin kim olduğunu dikkate almadan diğeri odaklı bir refah arayışını öne çıkartmaktadır. Bununla birlikte iyilikseverlik değer tipi yardımda bulunulacak kişinin kim veya ne olduğuna dair belirgin bir takım sınırlara sahiptir. Bu yüzden özgeciliğin yordanmasında karşısındakine ilişkin sınırları önemsizleştiren evrenselciliğin, temel belirleyici değer tipi olduğunu söyleyebilmemiz mümkündür. Lönnquist ve arkadaşları (2006, 2009)

özgeciliği evrenselci değerlerin belirlediğini bununla birlikte iyilikseverliğin bir etkisi olmadığını ifade etmektedirler. Ayrıca grupların ve bu gruplara ilişkin normların hatırlatıldığı durumlarda da evrenselciliğin özgecilik üzerindeki etkilerinde azalma olmadığını belirtmektedirler. Gruplar ve grup normları, iyilikseverlik değer tipinde olduğu üzere sınırları hatırlatmaktadır. Sınırların belirginleştiği durumlarda özgecilik düzeylerinde düşüşler görülmektedir. Bu yüzden bireylerin geniş bir perspektiften, kendisi dışındaki insanları ve dünyayı değerlendirebilmelerinin, sınırların kaldırılmasının veya belirsizleştirilmesinin, özgeci motivasyonları olumlu yönde belirleyen temel faktörler olduğunu söyleyebilmemiz mümkündür.

Daha önce de bahsedilmiş olduğu üzere bireyler öncelikle kendilerine yakın gördükleri kişilere yardım etmektedirler ve kaynak paylaşımında yakın çevreden uzağa doğru azalan bir düzen bulunmaktadır. Bu durum özgeciliğin, bireyin çevresi ile bir bütün olarak olumlu ilişkiler kurabilmesinde ve devam ettirebilmesinde önemli bir faktördür; hedeflenen şey, bireyin kişisel olarak kendi varlığını devam ettirmesinin yanında bir grup olarak birlikte varlıklarını devam ettirebilmelerini kolaylaştırmaktır. Bu yüzden bireylerin kaynak paylaşımlarında kendilerine yakın kişileri incelemelerinin evrimsel bir temeli olduğu söylenebilir. Bu bakış açısından yola çıkarak kurulan araştırmanın dördüncü hipotezi şu şekildedir “İnsanlar iç gruplarına, hem nötr oldukları gruplardan hem de ayrımcılık uyguladıkları dış gruplarından daha fazla özgeci davranışta bulunurlar”. Bulgular incelendiğinde beklenildiği üzere iç gruba, nötr gruba ve dış gruba yönelik yapılan özgeci davranışlar arasında bir farklılaşma görülmektedir. Bireyler gruplar arası hiyerarşileriyle tutarlı şekilde en yüksek özgeciliği iç gruplarına göstermektedirler. Bunu nötr gruplar izlemekte ve en düşük olarak da dış gruplara özgeci davranışlarda bulunmaktadır. Bireyler kaynakların özgeci bir şekilde paylaşılmasında evrimsel teorilerle tutarlı bir biçimde hiyerarşik bir düzene uymaktadırlar; yardımda bulunulacak kişi ne kadar yakın algılanırsa özgeci davranışlar o denli artmaktadır. Dolayısıyla birey yakınlarının refahını arttırarak gerek karşılıklılık ilkesine (Trivers, 1971), gerek işbirliği ihtiyacına (Tomasello, 2018; Wilson ve Sober, 1994) güvenerek bir bütün olan “biz”i oluşturup devam ettirmekte ve bu “biz”e yönelik, kişinin kendisini de güvence altına almasını sağlayan bir kayırma davranışı göstermektedirler.

Yakınlara yönelik gösterilen bu hiyerarşik özgeciliğin iyilikseverlik ve evrenselcilik değer tipleri özelinde ne şekilde farklılaştığı, araştırmanın hipotezleştirilmeden sunulan bulguları ile ele alınmıştır. İyiliksever katılımcıların üç gruba yönelik yaptıkları özgeci davranış miktarları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur; özgecilik en yüksek miktarda iç gruba yapılmakta, onu nötr ve dış gruplar izlemektedir; iyiliksever bireyler nötr grup bireyelerine dış grup bireyleri kadar mesafelenmektedirler. Bununla birlikte evrenselci katılımcıların iç ve nötr oldukları gruba yönelik özgecilik miktarları arasında anlamlı bir fark görülmemektedir. Buna ek olarak her iki gruba yönelik yapılan özgeci davranış miktarları da dış gruba yapılan özgeci davranış miktarından anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Bu durum, evrenselci bireylerde nötr kişilere ilişkin mesafenin düştüğünü ve onlara iç grup kategorisindeki bireyler kadar özgeci davranışta bulunulduğunu göstermektedir. Evrenselci değerlere sahip bireylerin dünyayı ve diğerlerini çok daha geniş sınırlar çerçevesinde değerlendirmeleri, daha kapsamlı bir perspektifle bakmaları, nötr algıladıkları grupların üyelerini kendilerine daha yakın bir şekilde değerlendirmelerine sebep olmaktadır. Tabii ki bu evrenselci değerlerin sahip olduğu geniş sınırlar, tüm mesafeleri ortadan kaldırmamaktadır; evrenselci bireyler dış gruplarına yönelik mesafeli tutumlarını devam ettirmektedirler. Ancak evrenselci değerlerin iç gruplar dışındaki gruplara yönelik mesafelerin azaltılması üzerinde bir etkisi olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Bahsedilen bu mesafelerin iyiliksever ve evrenselci bireyler arasında ne şekilde farklılaştığının değerlendirilmesi amacıyla araştırmanın beşinci hipotezi kurulmuştur; “Evrenselcilik değer puanı yüksek olan bireyler, iyilikseverlik değer puanı yüksek olan bireylere göre hem dış hem de nötr oldukları gruplara daha fazla özgeci davranışta bulunacaklardır. Bu fark, iç grup üyelerine yönelik özgeci davranışlarda görülmeyecektir”. Genel olarak özgecilik düzeyleri bakımından evrenselci ve iyiliksever bireyler arasında fark görülmemesine rağmen bu özgeciliğin kimlere gösterileceği noktasında bir farklılaşma olacağı düşünülmüştür. Evrenselci değerlerin bireylerin çevrelerini değerlendirirken daha geniş sınırlar içerisinde bakmalarına yardımcı olmasının, diğerlerine yönelik mesafelerin de düşmesine sebep olacağı beklenmiştir. Bununla birlikte iyilikseverlik değer tipinin yakın çevreyi önemsiyor olması diğerlerine yönelik mesafelerin evrenselcilere göre daha büyük olmasına sebep

olmaktadır. Beşinci hipotezin bulguları değerlendirildiğinde görülmektedir ki evrenselci ve iyiliksever bireyler arasında iç gruba yönelik özgeci davranış miktarlarında bir farklılaşma görülmemektedir. Bu durumun sebebi iyilikseverlik değerinin iç gruba yönelik refahı artırma arayışının yanında evrenselci bireylerin de böyle bir arayış içerisinde olmasıdır. Her iki değer tipindeki kişiler de iç gruplarındaki diğer insanları önemsemektedirler. Evrenselci değer tipinin sahip olduğu geniş perspektif ve sınırlar, iç grubun sınırlarının olumsuz şekilde değerlendirilmesi için bir sebep yaratmamakta, sadece iç grubun dışında kalan gruplara ilişkin mesafenin değerlendirilmesi üzerinde iyilikseverlik değer tipine göre daha olumlu tutumlar ortaya çıkartmaktadır. Bu yüzden iç gruplara yönelik özgeci davranış üzerinde her iki değer tipi arasında bir farklılaşma görülmemektedir.

Bununla birlikte görülmektedir ki evrenselci değerlere sahip bireyler, iyiliksever kişilere nazaran hem nötr hem de dış gruplarına daha fazla özgeci davranışta bulunmaktadırlar. Evrenselci bireylerin çevreyi değerlendirirken çok daha geniş bir perspektifle bakmaları, genel özgecilik düzeyinde bir farklılaşma yaratmazken bu özgeci davranışın kimlere yapıldığı noktasında bir farklılaşma ortaya çıkartmaktadır. Evrenselci değerler, nötr ve dış gruplara ilişkin mesafelerin azalmasında etkili bir faktör gibi gözükmektedir. İyiliksever bireyler nötr ve dış gruplara yönelik mesafeleri sebebiyle özgeci davranışları daha az miktarda gösterirken evrenselcilik bu mesafelerin azalmasına ve iyilikseverliğe göre daha fazla özgeci davranışın ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır.

Son hipotezden gelen bu bilgiler ile değer tipleri özelinde özgeciliğin gruplar hiyerarşisinde ne şekilde farklılaştığının değerlendirildiği hipotezleştirilmemiş veriler bir arada değerlendirildiğinde görülmektedir ki evrenselcilik, iyilikseverliğe göre iç grup dışındaki gruplara yönelik özgeci davranışın artmasında önemli bir etkiye sahiptir. Evrenselci değerler dış gruplara yönelik mesafeyi bir miktar düşürmekte ancak en çok nötr gruplarla olan mesafeyi azaltmaktadır. Öyle ki evrenselcilik değerinde nötr gruplar, iç grup gibi görülebilecek kadar yakın bir şekilde değerlendirilmektedir. İyilikseverlik, yakın çevreyi önemsemeye yatkın bir motivasyona sahip olması sebebiyle özgeci davranışın gözlenmesinde iç, nötr ve dış gruplar arasında bir farklılaşma ortaya çıkartırken evrenselcilik değeri, yakın çevre dışındakileri de önemsemesi sonucu özgeci davranışın ortaya çıkışında iç ve nötr

gruplar arasındaki sınırları belirsizleştirip ortadan kaldırmakta ve dış gruplara ilişkin mesafelerin de azalmasına sebep olmaktadır. Bu azalan mesafeler çerçevesinde evrenselcilik, özgeci davranışların ortaya çıkışında artışa yol açmaktadır.

Bu çalışma özgeci davranışların gözlenmesi üzerinde hem yardımcı yapan hem de yardım edilen kişilerin kimliklerine ilişkin algıların önemli bir etkisi bulunduğunu göstermektedir. Kişiler evrimsel teorilerle tutarlı şekilde kendilerine benzer ve yakın olarak değerlendirdikleri kişilere karşı daha özgeci davranışlarda bulunmaktadır. Bununla birlikte özgeci davranışta bulunacak kişilerin sahip oldukları değer biçimleri, özgeci davranışın kimlere ne miktarda gösterildiği noktasında belirleyici bir güce sahiptir. Çevrelerini daha geniş sınırlar çerçevesinde değerlendiren bireyler, kendilerinden farklı olduklarını düşündükleri kişilere karşı iyiliksever bireylerden daha özgeci davranışlar göstermektedir. Bununla birlikte evrenselci değerlerin dış gruplara ilişkin mesafenin azaltılması üzerinde görülen bu etkisi iç gruplara yönelik özgecilik davranışta bir değişikliğe yol açmamaktadır; evrenselci bireylerin iyiliksever bireyler gibi iç gruplara yönelik özgeci kayırmaları devam etmektedir.

Özgecilik daha önce bahsedildiği üzere özellikle büyük canlı topluluklarını bir arada tutmaya yarayan önemli bir “tutkal”dır. Özgeciliği açıklamaya çalışan tüm kuramlar, en nihayetinde genetik akrabalık olsun olmasın insan gruplarının farklı şekil ve düzeylerde işbirlikleri kurarak uyum ve ahenk içerisinde yaşayabilmeleri için kavramın taşıdığı öneme vurgu yapmaktadırlar. Özellikle Çok Düzeyli Seçilim Kuramı, çok daha kalabalık kitlelerin işbirliği içerisinde örgütlenerek hayatta kalma ihtimallerini arttırdıklarına dikkat çekmektedir. Uyum ve işbirliği içerisinde inşa edilen bir birliktelik, hayatta kalmanın en önemli faktörlerinden birisi gibi gözükmektedir.

Yapılan çalışmalar, ne kadar örgütlenmiş bir işbirliği içerisinde yaşanırsa yaşansın insanların, özgecilik de dahil olmak üzere tüm yardım türlerini öncelikle yakın olduğunu düşündükleri bireylere yaptıklarını göstermektedir. Ancak bu durum, “yakınlık” ve buna bağlı algılanan “iç grup”un ne şekilde tanımlandığı ile ilişkilidir. Kabile ve köy gibi daha küçük topluluklardan ziyade, merkezileşmiş büyük devlet yapıları şeklinde organize olmuş toplumlarda o devletin vatandaşı olan insanları bir iç grup olarak görmek, insanların kendi ülke vatandaşlarını kayıran özgeci davranışların gözlenmesine sebep olabilmektedir. Bununla birlikte vatandaşlık ortak kimliğinden

öte o toplum içerisinde farklı kimlik gruplarının da bulunması, toplum içinde ayrımcı davranışların ortaya çıkmasına ve işbirliğinin sekteye uğramasına sebep olabilmektedir. Dolayısıyla ortak inşa edilebilecek kimliklerin yanında farklı kimliklerin bir çeşitlilikten ziyade ayrıştırıcı faktör olarak ön plana çıkması, toplum için zarar verici davranışların gözlenmesine yol açabilmektedir. Dahası, internet ve diğer iletişim teknolojileri sayesinde bu denli global hale gelmiş bir dünyada etnik, dini vb. kimlikler açısından iç grupların öne çıkarılması, çok daha büyük çerçevede insanlığın zararına olan sonuçların gözlenebilmesine sebep olabilmektedir. Savaşlar, insanların iklim ve doğa üzerinde oynadıkları olumsuz rollerin yanında bahsedilen bu olumsuz sonuçlardan belki de en günceli, tüm dünyayı çeşitli şekillerde etkilemiş olan Covid-19 salgını noktasında karşımıza çıkmaktadır.

Covid-19 salgınının üç seneye yakın bir süredir devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda, etkileşimin bu denli yoğun olduğu bir dünyada bu salgından hiçbir ülkenin tek başına kurtulamayacağı anlaşılmaktadır. Güney Afrika'da ortaya çıkan Omicron varyantının 50'den fazla mutasyona sahip olduğu (Mallapaty, 2022) ve bu kadar çok mutasyonun virüsün çok fazla yayılmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Diğer ülkelerde kontrol edilemediği sürece tek bir ülkede Covid-19'un kontrol altına alınmasının bir önemi olmadığı, çünkü yeni varyantların ortaya çıkmasının, kontrolün sağlandığı düşünülen ülkelerde virüsün tekrar yayılması için yeterli olduğu belirtilmektedir. Bu durum bizlere Covid-19'u ancak tüm dünya olarak hep birlikte hareket ederek çözebilmekten başka çaremiz olmadığını göstermektedir. Aksi takdirde dünyanın farklı yerlerinde görülen çeşitli mutasyonlar, virüsün yoğun bir şekilde varlığını devam ettirmesi için yeterli olacaktır. Bununla birlikte ilaç şirketlerinin ve zengin devletlerin, gelişmekte olan ülkelerde aşılarda üretilmesine ilişkin getirdikleri engeller (BBC News, 2021), aşı üretiminde tekelleşmelere yol açarak özellikle sosyoekonomik düzeyi düşük ülkelerin ihtiyaç duydukları aşılarla yeterli miktarda ulaşamamasına sebep olmaktadır. Bu durum, virüsün yayılmaya devam etmesine, dolayısıyla da yeni mutasyonların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Tüm bu süreç bizlere gerçek çözümün, belirli kimlik gruplarının öncelenmesinden ziyade tüm insanların ve belki de diğer canlı türlerinin de birlikte değerlendirilerek politikalar üretilmesinden geçtiğini göstermektedir. Bireylerin ve belirli grupların önceliklerini sadece kendilerine değil de başkalarına ve tüm herkese

yönlendirebilmeleri, özgeci motivasyon ve davranışların arttırılabilmesinden geçmektedir. Ülkelerin sadece kendi vatandaşlarını düşünmedikleri, diğer ülkelerin vatandaşlarının da önemsendiği özgeci bir bakış açısı sonucu ortaya çıkacak birliktelik ve bu yönde atılacak adımlar, tek tek ülkelerin değil tüm dünyanın aynı anda bu ortak sorunu çözebilmesinin tek yoludur.

Covid-19 salgını, insanların refahı için global bir dünyada özgeci motivasyonların ve tüm dünya olarak ortaya çıkacak bir birlikteliğin ne kadar önemli olduğunu bizlere gösterirken bu birlikteliğin devletler ve bu devletlerin altında yaşayan vatandaşlar boyutunda inşa edilebilmesi de o derece önemlidir. Özellikle Türkiye gibi farklı etnik ve dini kimliklerin bulunduğu toplumlarda farklılıkları birleştiren politikaların üretilmesi, toplumsal işbirliğinin ve birlikteliğin oluşturulmasında önemli bir yere sahip özgeciliği ve dolayısıyla da bir arada yaşamayı kolaylaştıracaktır. Toplum, iç-dış gruplara ilişkin kategorizasyonları şekillendirebilme gücüne (Gummerum ve ark., 2009), bu gruplara ilişkin kimlikler de özgeci davranışın ortaya çıkması üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir (Levine ve ark., 2005; Mauda, 2012; Yamaghishi ve Mifune, 2008). Bu iki durum göz önünde bulundurulduğunda toplumun, ayrıştırıcı küçük kimlikler yerine büyük bir çatıdan oluşturulmuş ortak kimlikleri öne çıkartmasını sağlamanın, birlikteliği kolaylaştıracak özgecilik gibi bütünleştirici davranışların gözlenmesini de arttıracığını söyleyebilmek mümkündür. Birlikte yaşam, farklı grupların kendilerine has özelliklerini kaybetmeleriyle değil, var olan bu farklılıklara izin veren tek bir çatının oluşturulabilmesinden, ayrıştırıcı değil birleştirici değerlerin öne çıkartılmasından geçmektedir. Toplum bilincinin ve değerler sisteminin ayrıştırıcı kimlik politikaları yerine çeşitlilikleri zenginlik olarak gören bir bütünleştiricilik çerçevesinde inşa edilmesi, tek tek grupların değil tüm grupların çıkarlarının bir bütün olarak korunmasını sağlayabilir.

Son dönem çalışmalar birlikte bir yaşamı oluşturabilmenin, düşünüldüğü kadar zor olmadığını bizlere göstermektedir; birbiriyle çatışan gruplar ve kimlikler, hayatlarını ortak bir tecrübe çevresinde birleştirebilmektedirler (Erdoğan, 2017; Whitt ve ark., 2021), hatta savaş geçmişi olan gruplar arasında dahi bir süre geçtikten sonra birlikteliğe işaret eden özgeci davranışlar ortaya çıkmaktadır (Whitt ve Wilson, 2007). Gruplar arası mesafelerin azalmasının özgecilik üzerindeki olumlu etkilerinin yanında özgeciliğin de zenofobiyi azaltması (Özyurt, 2021) ilk adımın atılmasının ardından

ayrımcılık sorununun döngüsel olarak çözülebilmesinin mümkün olduğunu da göstermektedir. Ayrımcılığın azalmasıyla birlikte yaşam tecrübelerinin çoğalması karşılıklı ilişkilenemeyi de arttırmakta ve tarafların birbirlerinin yaşantılarındaki zorlukları görüp onlarla empati kurabilmelerine yardımcı olmaktadır. Diğer bir grup üyesinin perspektifini alıp kendini o insan gibi hayal edebilmek dış gruba ilişkin stereotipleri azaltırken (Galinsky ve Moskowitz, 2000) benzer zorlukların tecrübe edilmiş olması da diğer gruplarla empati kurup onların sıkıntılarını gidermek için yeterli motivasyonlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Hartman ve Morse, 2015; Staub ve Vollhardt, 2008). Kentel (2020) de bir arada yaşayabilmenin ancak bir aradalığı tecrübe etmekten geçtiğini belirtmektedir; ancak bir arada yaşayarak, birbirini tanıyıp yaşadıklarını değerlendirerek empati yapma fırsatı ortaya çıkmaktadır. Empatinin, birlikte yaşamı mümkün kılan özgeci davranış üzerindeki olumlu etkileri göz önünde bulundurulduğunda (Acar ve Apak, 2017; Batson, 1987; Batson, 1998; Batson ve ark., 1991; Batson ve ark., 1981; Batson ve ark., 1997; Batson ve Shaw, 1991; Boylu, 2020; Farrelly ve Bennet, 2018); Grazino ve ark., 2007) bireylerin empatiklik düzeylerini arttıracak savaş, doğal afet vb. zorlukları, gruplar arası çatışmaları ortaya çıkaracak şekilde ön plana çıkarmak yerine bu zorluklar çevresinde birleşilebilecek bir biçimde sunmak, çatışmalar yerine güçlü birlikteliklerin ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır. Bu tür ortaklıklar “birleştirilmiş kimlik”leri (Cialdini, 1991; Cialdini ve ark. 1987; Maner ve ark., 2002) de güçlendirerek özgeci davranışların artmasını teşvik etmektedir. Toplumlar kimlikler temelinde çatışacak biçimde manipüle edilmeyip düzenli bir yaşam içerisinde bırakıldıklarında, çatışmalardan uzak, birlikte yaşanan bir düzenin inşa edilebilmesi mümkün gibi görünmektedir.

Birlikte yaşamaya yönelik motivasyonların dahi tek başına özgeci davranışın gözlenmesi için yeterli olmasının yanında (Helmann ve ark., 2021; Nyeste, 2017) farklı ortak hedeflerin varlığı da grupların bir arada hareket ederek kendilerini tek bir grup gibi algılamalarına yetebilmektedir (Bratman, 2013; Gilbert, 2018; Sherif, 1956; Tomasello, 2018). Ortak bir bilişe, bir kurguya, bir ideaya sahip olmak büyük insan gruplarının bir arada yaşamasına yardımcı olmaktadır. Mühim olan kimlik ve gruplara ilişkin bu sınırların tekrar tekrar çizilmesinden ziyade bu kimlik ve sınırları unutturan değerlerde ortaklaşabilmektir. Anlaşılan odur ki hiçbir canlı türü, insan da dahil olmak üzere kolay kolay iç grubunu kayırmaktan vaz geçemeyecektir. Bununla birlikte bu iç

grubun sınırlarına ilişkin çerçeveyi büyütebilmek mümkündür. İnsanların sahip oldukları değerler, bu çalışmada da görüldüğü üzere kimlik gruplarına ilişkin sınırların farklı şekillerde değerlendirilmesine sebep olmaktadır; iyiliksever değerler bireylerin iç gruplarına ilişkin sınırları korumalarına ve bu sınır içerisinde kalan bireyleri kayırma davranışlarına yol açmaktadır. Ancak evrensel değerlerin öne çıkarılması ile kayırma davranışlarının önüne geçilemese bile iç grubun sınırlarına ilişkin algıları genişleterek, mümkün olduğunca bu sınırların içerisine farklılıkları, ötekileri, diğerlerini alarak, iç grubu kayırmanın etkilerini bir nebze azaltabilmek mümkündür. Barkow (2014) davranışları belirleyen insan ahlakının, tarih boyunca algılanan iç grupları işbirliği, fedakarlık gibi davranışlar sonucunda daha büyük gruplar çerçevesinde yeniden tanımlandığını belirtmektedir. Küçük kabileler, şehir devletlerine, şehir devletleri krallıklara, krallıklar ülkelere, ülkeler aynı dili konuşan toplumlara vs. dönüşerek sürekli daha büyük gruplar yaratılabilmektedir. Dolayısıyla etnik, dini vb. kimlikler dışında da bu şekilde daha büyük sınırlara sahip bir iç grup yaratmak mümkündür. Bununla birlikte “biz” olarak algılanan sınırları çok daha büyük bir çerçevede görebilmek de imkan dahilindedir. “Biz”e ilişkin birlikteliğin genişletilebilmesi, sadece etnik, dini vb. gruplardan, türümüzden (insan), memelilerden değil, çok daha büyük bir çerçeveden oluşan bir “iç grup” üretilmesi, diğer canlıların da içerisinde bulunduğu çok daha büyük bir bütünlüğün refahını koruyacak bir hayat kurgusunun geliştirilmesini mümkün kılabilir.

Büyük çerçeveli bir “biz”in oluşturulabilmesi, gruplar arası sınırları ön plana çıkartan iyilikseverlik değer tipi yerine mesafelerin azaltılmasında etkili olan evrenselci değer tipinin aktarılmasıyla mümkündür. Kolektif kültüre sahip bireylerin dış gruplara yönelik ayrımcılık göstermemeleri (Friesen ve ark., 2012) iç ve dış gruplara ilişkin ayrıştırıcı değil evrenselcilik gibi bütünleştirici değer yapılarının birleştiricilik üzerindeki etkilerini göstermektedir. Ancak değerlerin ne şekilde aktarıldığı farklı sonuçlara da yol açabilmektedir. Literatürde de görüldüğü üzere din hem değerlerin aktarımında hem de özgeci davranış üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ancak doğrudan dinler değil dinlerin öne çıkardığı değer biçimleri, özgeci davranışı olumlu etkilemektedir (Ahmed ve Salas, 2008; Rand ve ark., 2014). Hatta bu değerler inançsız insanlarda görülen özgeci davranışları da olumlu biçimde şekillendirmektedir. Öyleyse özgeciliğin artışında ihtiyaç duyulan, dini kimliklerin

değil belirli değer sistemlerinin öne çıkarılmasıdır. Bununla birlikte dini kimliklerin ayrımcılığı da ortaya çıkarabildiği görülmektedir. Haidt (2008) şu ifadelerle değerlerin aslında nasıl bir grup algısına yol açtığını da göstermektedir:

“...eğer amacımız dünyayı anlamak, dünya hakkında daha derin bir kavrayışa varmak ise genel ahlaki çeşitliliğimizin yetersiz oluşu bunu daha da zorlaştıracaktır. Çünkü insanlar değerleri paylaştıkça, aynı ahlaki paylaştıkça bir takıma dönüşürler ve bir defa takım psikolojisine girdiğinizde açık görüşlü bakış açısı yok olur.”

İnsanlar sahip oldukları ahlak ve değer yapılarına bağlı olabilir ancak bunlar kendilerini anlamlı kıldıkları grup kimliklerinin norm ve sınırlarına da işaret etmektedir. Bu bağlılıklar, insanların diğerleriyle olan sınırlarının da mesafesini ve ne şekilde algılandığını belirlemektedir. Bu sebeple belki de ön plana çıkartılması gereken asıl faktör, değer aktarımında kullanılan kimliklerden ziyade o kimliğin aktarmaya çalıştığı değer yapısıdır. Bu sayede kimliklere ilişkin ayrımcılıktan soyutlanan bir özgeciliğin ortaya çıkması daha kolay gibi gözükmektedir. Bu sebeple gruplar arası sınırların belirsizleşmesi üzerinde etkisi olan evrenselci değerlerin paylaşıldığı bir bakış açısının aktarılması oldukça önemlidir. Hatta kimlik politikalarının değil sınırların belirsizleşmesinde etkisi olan evrenselcilik gibi daha bütünleştirici değerlerin aktarılıp, bu değer yapılarına sahip ortaklıkların inşa edilmesi ve bu çerçevede özgeci davranışların arttırılması, bütüncül ve birlikte yaşayan bir dünyayı var edebilmek için en işlevli yol olarak düşünülebilir. Özgecilik sayesinde ortaya çıkabilecek birliktelik ve bütünlük sonucu belki de “özgecilik” olarak tanımlanan bir yardım davranışına gerek kalmayacaktır. Çünkü özgeci davranışın hedefindeki insan, tanım gereği artık bir “diğeri” olarak değil tanımlayan kişinin kendisinden ayırmadığı bir parçası olarak algılanmaya başlayacaktır.

Son söz olarak birlikte uyum içerisinde yaşamak için kimlikler, değerler ve özgeciliğe ilişkin bu tür önerilerin, bir bilim insanından gelip gelmemesi gerektiğine ilişkin bir şüphenin bulunması gerektiği de muhakkaktır. Tüm canlıların birlikte, refah içerisinde birbirlerini koruyarak varlıklarını devam ettirmesinin, muhtemelen yeni türlerin ortaya çıkışını da engelleyeceğini unutmamak yerinde olur. Nasıl ki ölüm yaşamı anlamlı ve değerli kılan bir referans noktası olarak ele alınabilirse yok oluş da başka türlerin var olabilmesi için gerekli bir ön koşul olarak değerlendirilebilir. Bir

bilim insanının sahip olması gereken objektiflik ilkesi, neyin iyi neyin kötü, neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin değerlendirmelerin yapılmasının belki de uygun olmadığını bizlere hatırlatmaktadır. Biri için iyi ve doğru olan bir durum, bir diğeri için yanlış ve kötü olabilir. Bu sebeple belki de neyin daha “iyi” olduğunu konuşmak, bir iç grup kayırmacılığı olmadan anlamsızdır. Çünkü bilimin sahip olduğu objektiflik iddiası, iyi ve kötünün, olması “gerekenler”in referans noktasının da kaybedilmesi demektir. Bir türün yok olması ve bu yok oluş sonucu ortaya çıkan boş alan, yeni türlerin filizlenebilmesi için gerekli bir koşuldur. Tam da bu noktadan özgeci davranışın desteklenmesi, nasıl daha sık gözlenebileceğine ilişkin öneriler, içinde yaşadığımız çevre ve tüm dünyanın menfaatine gibi gözükrken belki de henüz tanışmadığımız yeniliklerin de engelleyicisi olmaktadır. Dolayısıyla bir bilim insanı olarak var olanı ortaya koymak ne kadar yerindeyse, bu varoluşu geliştirmeye ilişkin öneriler de gücü taraflı kullanmak olarak düşünülebilir. Bu yüzden bu taraflı önerileri her zaman “iyi” olanın ne olduğunu bildiklerini zanneden politikacılara bırakmak içimizi rahatlatmasa da bilimin bir başka sorumluluğu olarak da değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abbink, K., Brandts, J., Herrmann ve B., Orzen, H. (2012). Parochial altruism in inter-group conflicts. *Economics Letters*, 117(1), 45-48.
- Abersson, C. L., Healy, M. ve Romero, V. (2000). Ingroup bias and self-esteem: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 4(2), 157-173.
- Abrams, D. ve Hogg, M. A. (1988). Comments on the motivational status of self-esteem in social identity and intergroup discrimination. *European Journal of Social Psychology*, 18(4), 317-334.
- Acar, M. C. ve Apak, H. (2017). Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin empatik eğilimleri ile özgecilik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(1), 93-112.
- Ahmed, A. M. ve Salas, O. (2008). In the back of your mind: Subliminal influences of religious concepts on prosocial behavior. *Rapport nr.: Working Papers in Economics 331*.
- Akbaba, S. (1994). *Grupla psikolojik danışmanın sosyal psikolojik bir kavram olan özgecilik üzerindeki etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Akdoğan, A. (2021). *Öğretmenlerin özgeci davranışları ile öğretmen liderliğine yönelik algı ve beklentileri arasındaki ilişkisinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Andreoni, J., Brown, E. ve Rischall, I. (2003). Charitable giving by married couples: Who decides and why does it matter?. *Journal of Human Resources*, 38, 111-133.
- Andreoni, J., Harbaugh, W. T. ve Vesterlund, L. (2010). Altruism in experiments. S. N. Durlauf ve L. E. Blume (Ed.), *Behavioural and experimental economics* içinde (6-13). London: Palgrave Macmillan.
- Andreoni, J. ve Vesterlund, L. (2001). Which is the fair sex? Gender differences in altruism. *Quarterly Journal of Economics*, 116(1), 293-312
- Axelrod, L. (1994). Balancing personal needs with environmental Preservation: identifying the values that guide decisions in

- ecological dilemmas. *Journal of Social Issues*, 50(3), 85-104.
- Axelrod, R. ve Hamilton, W. D. (1981). The evolution of cooperation. *Science*, 211(4489), 1390-1396.
- Aydemir, A. (2021). *Öğretmen adaylarının özgecilik davranışları, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve öğretim motivasyonları arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Aykan, F. (2017). *Exploring the effect of different types of god perception on mental health and altruism* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- AZ, M.A. (2020). *Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve özgecilik düzeyleri arasındaki ilişkinin bazı değişkenler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Balkaya, M., Cheah, C. S. Ve Tahseen, M. (2019). The mediating role of multiple group identities in the relations between religious discrimination and muslim-american adolescents' adjustment. *Journal of Social Issues*, 75(2), 538-567.
- Baloğlu, A. (2021). *Öğretmenlerde Covid-19 korkusu ile mesleki benlik saygısı ve özgecilik arasındaki ilişkiler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Nişantaşı Üniversitesi.
- Banbal, G.K. (2010). *Hemşirelik öğrencilerinin özgecilik düzeyleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Barkow, J. H. (2014). Eliciting altruism while avoiding xenophobia: a thought experiment. *Extraterrestrial altruism* (37-48) içinde. Berlin: Springer.
- Barr, A., Lane, T. ve Nosenzo, D. (2018). On the social inappropriateness of discrimination. *Journal of Public Economics*, 164, 153-164.
- Bar-Tal, D. (1986). Altruistic motivation to help: definition, utility and operationalization. *Humboldt Journal of Social Relations*, 3-14.

- Basedau, M., Pfeiffer, B. ve Vüllers, J. (2016). Bad religion? Religion, collective action, and the onset of armed conflict in developing countries. *Journal of Conflict Resolution*, 60(2), 226-255.
- Batara, J. B. L., Franco, P. S., Quiachon, M. A. M. ve Sembrero, D. R. M. (2016). Effects of religious priming concepts on prosocial behavior towards ingroup and outgroup. *Europe's Journal of Psychology*, 12(4), 635.
- Batson, C. D. (1987). Prosocial motivation: Is it ever truly altruistic?. *Advances in Experimental Social Psychology*, 20, 65-122.
- Batson, C.D. (1997). Self-other merging and the empathy-altruism hypothesis: Reply to Neuberg et al.(1997). *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 517-522.
- Batson, C.D. (1998). Altruism and prosocial behavior. D.T. Gilbert, S.T. Fiske ve G. Lindzey (Ed.), *The handbook of social psychology* içinde (4. Baskı, 282-316). Boston: McGraw-Hill.
- Batson, C. D., Batson, J. G., Slingsby, J. K., Harrell, K. L., Peekna, H. M. ve Todd, R. M. (1991). Empathic joy and the empathy-altruism hypothesis. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 61(3), 413.
- Batson, C. D., Duncan, B. D., Ackerman, P., Buckley, T. ve Birch, K. (1981). Is empathic emotion a source of altruistic motivation?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(2), 290.
- Batson, C. D., Sager, K., Garst, E., Kang, M., Rubchinsky, K. ve Dawson, K. (1997). Is empathy-induced helping due to self-other merging?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(3), 495.
- Batson, C. D., Schoenrade, P. ve Ventis, W. L. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. Oxford University Press.
- Batson, C. D. ve Shaw, L. L. (1991). Evidence for altruism: Toward a pluralism of prosocial motives. *Psychological Inquiry*, 2(2), 107-122.

- Bbc News. (2021). Covid: Rich states 'block' vaccine plans for developing nations. (2021, Mart 20). <https://www.bbc.com/news/world-56465395>
- Becker, G. S. (1957). The economics of discrimination. Chicago: University of Chicago press.
- Beechler, M. P. (2018). Revisiting the egoism-altruism debate: Effects of contextual cues on empathy, oneness, and helping intentions. *North American Journal of Psychology*, 20(1).
- Bekkers, R. (2006). Traditional and health-related philanthropy: The role of resources and personality. *Social Psychology Quarterly*, 68, 349-366.
- Bekkers, R. (2007). Measuring altruistic behavior in surveys: The all-or-nothing dictator game. *Survey Research Methods*, 1(3), 139-144.
- Bekkers R. ve Wiepking P. (2011). Who gives? A literature review of predictors of charitable giving. Part one: Religion, education, age and socialisation. *Volunt Sect Rev*. 2(3), 337-365.
- Benjamin, D. J., Choi, J. J. ve Fisher, G. (2016). Religious identity and economic behavior. *Review of Economics and Statistics*, 98(4), 617-637.
- Ben-Ner, A. ve Kramer, A. (2011). Personality and altruism in the dictator game: Relationship to giving to kin, collaborators, competitors, and neutrals. *Personality and Individual Differences*, 51(3), 216-221.
- Bernhard, H., F1schbacher, U. ve Fehr, E. (2006). Parochial altruism in humans. *Nature*, 442(7105), 912-915.
- Boylu, M.A. (2020). *Üniversite öğrencilerinin özgecilik düzeyleri ile empatik eğilim ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çağ Üniversitesi.
- Bratman, M. E. (2013). Shared agency: a planning theory of acting together. Oxford University Press.

- Brewer, M. B. (1979). In-group bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis. *Psychological Bulletin*, 86(2), 307.
- Brewer, M. B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475-482.
- Brown, E.: 2005 College, social capital, and charitable giving. A. C. Brooks (Ed.), *Gifts of time and money: The role of charity in america's communities* (184-205) içinde. Rowman & Littlefield.
- Brown, S. L. ve Cialdini, R. B. (2015). Functional motives and functional consequences of prosocial behavior. D.A. Schroeder ve W.G. Grazino. (Ed.), *The oxford handbook of prosocial behavior* (346-361) içinde. Oxford University Press, New York.
- Bunstein, E. (2005). Altruism and genetic relatedness. D.M. Buss (Ed.) *The handbook of evolutionary psychology* (528-551) içinde. John Wiley ve Sons, Inc.
- Burnstein, E., Crandall, C., Kitayama, S. (1994). Some neo-darwinian decision rules for altruism: Weighing cues for inclusive fitness as a function of the biological importance of the decision. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(5), 773.
- Caporael, L.R. (1997). The evolution of truly social cognition: The core configurations model. *Personality and Social Psychology Review*, 1, 276-298.
- Capozza, D., Nanni, R. (1986). Diffrentiation processes for social stimuli with different degrees of category representativeness. *European Journal of Social Psychology*, 16, 399-412.
- Chen Y., Zhu L. ve Chen, Z. (2013). Family income affects children's altruistic behavior in the dictator game. *PLoS ONE*, 8(1), 1-8.
- Cherry, T.L., Frykblom, P. ve Shogren, J. F. (2002). Hardnose the dictator. *American Economic Review*, 92, 1218-1221.

- Chisadza, C., Nicholls, N. ve Yitbarek, E. (2021). Group identity in fairness decisions: Discrimination or Inequality aversion?. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 93, 101722.
- Chuah, S. H., Hoffmann, R., Ramasamy, B. ve Tan, J. H. (2014). Religion, ethnicity and cooperation: an experimental study. *Journal of Economic Psychology*, 45, 33-43.
- Cialdini, R. B. (1991). Altruism or egoism? That is (still) the question. *Psychological Inquiry*, 2(2), 124-126.
- Cialdini, R. B., Brown, S. L., Lewis, B. P., Luce, C. ve Neuberg, S. L. (1997). Reinterpreting the empathy–altruism relationship: When one into one equals oneness. *Journal Of Personality and Social Psychology*, 73(3), 481.
- Cialdini, R. B., Schaller, M., Houlihan, D., Arps, K., Fultz, J. ve Beaman, A. L. (1987). Empathy-based helping: Is it selflessly or selfishly motivated?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(49), 749.
- Colman, A. M. (2015). A dictionary of psychology. Oxford University Press.
- Cosmides L. ve Tooby, J. (1992). Cognitive adaptations for social exchange. J. H. Barkow, L. Cosmides ve J. Tooby (Ed.), *The adapted mind: evolutionary psychology and the generation of culture* (163-228) içinde. Oxford University Press, Inc.
- Crocker, J. ve Luhtanen, R. (1990). Collective self-esteem and ingroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(1), 60-67.
- Crocker, J., Luhtanen, R., Blaine, B. ve Broadnax, S. (1994). Collective self-esteem and psychological well-being among white, black, and asian college students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(5), 503-513.
- Darley, J. M. ve Latané, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4p1), 377.

- Deniz, K. ve Karagöl, E. (2018). Değerler eğitimi açısından ortaokul türkçe ders kitapları. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 244-255.
- De Waal, F. B. (2008). Putting the altruism back into altruism: The evolution of empathy. *Annu. Rev. Psychol.*, 59, 279-300.
- De Waal, F. (2013). Bonobo ve ateist, (A. Biçen, Çev.). İstanbul: Metis Yayınevi.
- Diriöz, A. O. (2021). A word of caution on eurocentrism critiques: Orientalism or universalism?. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 3(1), 89-103.
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., Pearson, A. R. ve Riek, B. M. (2005). Social identities and social context: social attitudes and personal well-being. *Social identification in groups* içinde. Emerald Group Publishing Limited.
- Dovidio, J. F., Glick, P. ve Rudman, L. A. (2008). On the nature of prejudice: fifty years after allport. John Wiley & Sons.
- Düzgüner, S. (2013). *Maneviyat algısı ve diğerkâmlıkla ilişkisi (Kan bağışi örneğinde türkiye ve amerika karşılaştırmalı nitel bir araştırma)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Düzgüner, S. ve Sevinç, K. (2020). Farklı bölümlerde okuyan üniversite öğrencilerinde özgecilik ve dini tutum ilişkisi. *Theosophia*, 1, 53-69.
- Eckel, C.C. ve Grossman, P. J. (2004). Giving to secular causes by the religious and nonreligious: an experimental test of the responsiveness of giving to subsidies. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 33, 271-289.
- Efferson, C., Lalive, R. ve Fehr, E. (2008). The coevolution of cultural groups and ingroup favoritism. *Science*, 321(5897), 1844-1849.
- Ekşi, H., Sayın, M. ve Çelebi, Ç. D. (2016). Üniversite öğrencilerinin özgecilik ve otantiklik seviyeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14(32), 79-102.
- Ellemers N., Kortekaas P. ve Self-categorisation, commitment to the group and group self-esteem as related but distinct aspects of social identity.

- Ouwerkerk J.W. (1999). *European Journal of Social Psychology*, 29(2-3), 371 – 389.
- Engel, C. (2011). Dictator games: A meta study. *Experimental Economics*, 14(4), 583-610.
- Erdoğan, Ç. (2017). Dış-gruplara olumlu yaklaşımın ortaya çıkma koşulları. D. Kökdemir ve Z. Yeniçeri (Ed.), *I. sosyal psikoloji kongresi bildiri kitabı* (197-210) içinde. Ankara: Başkent Üniversitesi Geliştirme Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Eswaran, M., Kotwal, A. (2004). A theory of gender differences in parental altruism. *Canadian Journal Of Economics/Revue Canadienne D'économique*, 37(4), 918-950.
- Farooq, M. ve Yahya, S. (2021). The impact of green religiosity on the green product switching behavior in Pakistan: The role of green personal values and green altruism. *Journal of Religion and Health*, 1-24.
- Farrelly, D. ve Bennett, M. (2018). Empathy leads to increased online charitable behaviour when time is the currency. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 28(1), 42-46.
- Feather, N. T. (1982). Human values and the prediction of action: an expectancy-valence analysis. *Expectations and actions* (263-289) içinde. Routledge.
- Feather, N. T. (1992). Values, valences, expectations, and actions. *Journal of Social Issues*, 48(2), 109-124.
- Feather, N. T. (1999). *Values, achievement, and justice: studies in the psychology of deservingness*. New York: Kluwer Academic.
- Fehr, E., Glätzle-Rutzler, D. ve Sutter, M. (2013). The development of egalitarianism, altruism, spite and parochialism in childhood and adolescence. *European Economic Review*, 64, 369-383.
- Ferguson, E., Farrell, K. ve Lawrence, C. (2008). Blood donation is an act of benevolence rather than altruism. *Health Psychology*, 27(3), 327.

- Ferguson, E., Lawrence, C. (2016). Blood donation and altruism: the mechanisms of altruism approach. *ISBT Science Series*, 11(S1), 148-157.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117-140.
- Fichter J. (2009). Sosyoloji nedir, (N. Çelebi, Çev.). Ankara: Anı.
- Fischer, P., Greitemeyer, T., Pollozek, F. ve Frey, D. (2006). The unresponsive bystander: Are bystanders more responsive in dangerous emergencies?. *European Journal of Social Psychology*, 36(2), 267-278.
- Fong, C. ve Luttmer, E. F. (2007). What determines giving to Hurricane Katrina victims? Experimental evidence on income, race, and fairness. *NBER Working Paper*, 13219. <https://www.nber.org/papers/w13219>
- Fong, C. M. ve Luttmer, E. F. (2009). What determines giving to Hurricane Katrina victims? Experimental evidence on racial group loyalty. *American Economic Journal: Applied Economics*, 1(2), 64-87.
- Fowler, J. H. ve Kam, C. D. (2007). Beyond the self: social identity, altruism, and political participation. *The Journal of politics*, 69(3), 813-827.
- Franzen, A. ve Pointner, S. (2012). Anonymity in the dictator game revisited. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 81(1), 74-81.
- Friesen, J., Arifovic, J., Wright, S. C., Ludwig, A., Giamo, L., Baray, G. (2012). Ethnic identity and discrimination among children. *Journal of Economic Psychology*, 33(6), 1156-1169.
- Fu, F., Tarnita, C. E., Christakis, N. A., Wang, L., Rand, D. G. ve Nowak, M. A. (2012). Evolution of in-group favoritism. *Scientific Reports*, 2(1), 1-6.
- Fuentes-Rohwer, L. ve Charles, G. U. (2021). Pathological racism, chronic racism & targeted universalism. *California Law Review*, 109, 1107-1141.
- Galen, L. W. (2012). Does religious belief promote prosociality? A critical examination. *Psychological Bulletin*, 138(5), 876.

- Galinsky, A. D., Perspective-taking: decreasing stereotype expression, Moskowitz, G. B. stereotype accessibility, and in-group favoritism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 708. (2000).
- Gandullia, L., Lezzi, Altruism and structure of values: An experimental E., Parciasepe, P. ve investigation. *Journal of Interdisciplinary Economics*, Siri, L. (2021). 33(1), 103-129.
- Gärbling, T. (1999). Value priorities, social value orientations and cooperation in social dilemmas. *British Journal of Social Psychology*, 38(4), 397-408.
- Gilbert, M. (2018). Remarks on joint commitment and its relation to moral thinking. *Philosophical Psychology*, 31(5), 755-766.
- Gomes, C. M. ve The effects of implicit religious primes on dictator game Mccullough, M. E. allocations: A preregistered replication experiment. (2015). *Journal of Experimental Psychology: General*, 144(6), e94-e104.
- Gouldner, A. W. The norm of reciprocity: A preliminary statement. (1960). *American Sociological Review*, 161-178.
- Gouldner, H. (1975). Milton Rokeach: The nature of human values (Book review). *Social Forces*, 53(4), 659-660.
- Göregenli, M. (2012). Temel kavramlar: önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık. Çayır, K. ve Ceyhan, M. A. (Ed.), *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (17-28). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Graziano, W. G., Agreeableness, empathy, and helping: a person \times situation Habashi, M. M., perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, Sheese, B. E. ve Tobin, 93(4), 583. R. M. (2007).
- Guéguen, N., The positive effect of the mere presence of a religious Bougeard-Delfosse, C. symbol on compliance with an organ donation request. ve Jacob, C. (2015). *Social Marketing Quarterly*, 21(2), 92-99.
- Gummerum, M., The influence of social category and reciprocity on adults' Takezawa, M. ve and children's altruistic behavior. *Evolutionary Keller, M. (2009). Psychology*, 7(2), 147470490900700212.

- Gül, A. (2016). *Otantiklik ve dindarlığın özgecilik üzerindeki rolünün incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108(4), 814.
- Haidt, J. (2008, Mart). *The moral roots of liberals and conservatives* [Video]. **TED Conferences**. https://www.ted.com/talks/jonathan_haidt_the_moral_roots_of_liberals_and_conservatives?
- Halevy, N., Bornstein, G. ve Sagiv, L. (2008). “In-group love” and “out-group hate” as motives for individual participation in intergroup conflict: A new game paradigm. *Psychological Science*, 19(4), 405-411.
- Hamilton, W. D. (1963). The evolution of altruistic behavior. *The American Naturalist*, 97(896), 354-356.
- Hanh, T. N. (1993). *Love in action: Writings on nonviolent social change*. Parallax Press.
- Hao, J., Li, W., Li, J. ve Liu, Y. (2021). Why are we unwilling to help sometimes? Reconsideration and integration of the attribution-affect model and the arousal: Cost-reward model. *Current Psychology*, 1-13.
- Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan tanrılara: Sapiens insan türünün kısa bir tarihi*. (E. Genç, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap, (Orijinal eserin basım tarihi 2012).
- Harputlu, I. (2015). *Dinî tutum ve özgecilik ilişkisi (SDÜ örneği)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Hartman, A. C. ve Morse, B. S. (2015). *Wartime violence, empathy, and intergroup altruism: Evidence from the Ivoirian Refugee Crisis in Liberia*. https://cega.berkeley.edu/assets/miscellaneous_files/119_-_HartmanMorseViolenceEmpathy-May_2015_-_ABCA.pdf
- Havens, J.J., O’herlihy, M. A. ve Scervish, P.G. (2006). Charitable giving: how much, by whom, to what, and how?. W. W. Powell ve R. Steinberg (Ed.), *The non-profit*

- sector: a research handbook içinde (542-567). London: Yale University Press.
- He, J. ve Van De Vijver, F. J. (2015). Self-presentation styles in self-reports: Linking the general factors of response styles, personality traits, and values in a longitudinal study. *Personality and Individual Differences*, 81, 129-134.
- Hellmann D.M., Fiedler S. ve Glöckner A. (2021). Altruistic giving toward refugees: Identifying factors that increase citizens' willingness to help. *Front Psychol.* 12, 1-20.
- Hoffmann, L., Basedau, M., Gobien, S. ve Prediger, S. (2020). Universal love or one true religion? Experimental evidence of the ambivalent effect of religious ideas on altruism and discrimination. *American Journal of Political Science*, 64(3), 603-620.
- Hoffman, E., McCabe, K., Shachat, K. ve Smith, V.L. (1994). Preferences, property rights and anonymity in bargaining games. *Games and Economic Behavior*, 7(3), 346-80.
- Hogg, M. A. ve Abrams, D. (2006). *Social Identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. Routledge.
- Hoyer, B. ve Van Straaten, D. (2022). Anonymity and self-expression in online rating systems-an experimental analysis. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 101869.
- Huber, J. T. ve Macdonald, D. A. (2012). An investigation of the relations between altruism, empathy, and spirituality. *Journal of Humanistic Psychology*, 52(2), 206-221.
- İşmen, A. E. ve Yıldız, S. A. (2005). Öğretmenliğe ilişkin tutumların özgecilik ve atılganlık düzeyleri açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 42(42), 151-66.
- Johnson, D. D. (2005). God's punishment and public goods. *Human Nature*, 16(4), 410-446.
- Johnson, D. D. (2009). The error of god: error management theory, religion, and the evolution of cooperation. S.A. Levin (Ed.), *Games, groups, and the global good* içinde (169-180). Berlin: Springer.

- Johnson, D. ve Krüger, O. (2004). The good of wrath: Supernatural punishment and the evolution of cooperation. *Political Theology*, 5(2), 159-176.
- Katz-Gerro, T., Greenspan, I., Handy, F. ve Lee, H. Y. (2017). The relationship between value types and environmental behaviour in four countries: Universalism, benevolence, conformity and biospheric values revisited. *Environmental Values*, 26(2), 223-249.
- Kentel, F. (2022). Türkiye’de bir arada yaşarız araştırması kutuplaşan toplumda bir arada yaşama kapasitesi. S. Turgut ve C. Çiçek (Ed.), İstanbul: Bayetav Yayınevi. <https://bayetav.org/uploads/documents/BAY-rapor-son.pdf>
- Kluckhohn, C. (1951). Values and value-orientations in the theory of action: an exploration in definition and classification. T. Parsons, ve E. Shils (Ed.), *Toward a general theory of action* içinde (388-433). Cambridge: Harvard University Press.
- Kramer, R. M. ve Brewer, M. B. (1984). Effects of group identity on resource use in a simulated commons dilemma. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 1044-1057.
- Krebs, D. L. (1970). Altruism: An examination of the concept and a review of the literature. *Psychological Bulletin*, 73(4), 258.
- Krebs, D. L. (1991). Altruism and egoism: A false dichotomy?. *Psychological Inquiry*, 2(2), 137-139.
- Krebs, D. L. ve Miller, D. T. (1985). Altruism and aggression. G. Lindzey ve E. Aronson (Ed.), *Handbook of social psychology* içinde (1-71). New York: Random House.
- Kumru A., Carlo G. ve Edwards C.P. (2004). Olumlu sosyal davranışların ilişkisel, kültürel, bilişsel ve duyuşsal bazı değişkenlerle ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 19(54), 109-125.
- Lane, R. E. (2016). Discrimination in the laboratory: A meta-analysis of economics experiments. *European Economic Review*, 90, 375-402.

- Lane, T. (2021). The effects of Jesus and God on pro-sociality and discrimination. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 90, 101625.
- Latane, B. ve Darley, J. M. (1968). Group inhibition of bystander intervention in emergencies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 10(3), 215.
- Le Morvan, P. (2009). Selfishness, altruism, and our future selves. *Australasian Journal of Philosophy*, 87(3), 409-424.
- Lee, M. T. ve (2014). The essential interconnections among altruism, morality, and social solidarity: the case of religious altruism. *The palgrave handbook of altruism* içinde (311-331). New York: Palgrave Macmillan.
- Levine, M. (2016). Acil durumlarda yardım etme: Latané ve Darley'nin seyirci etkisi çalışmalarını yeniden değerlendirmek. Ç. Çoker, G. Tekdemir Yurtdaş ve S. Cesur (Çev. Ed.) ve S. Özgür (Çev). *Sosyal psikoloji: klasik çalışmaları yeniden değerlendirmek* içinde (2012, 1. Baskı, 192-208). Nobel Kitabevi.
- Levine, M. ve Crowther, S. (2008). The Responsive Bystander: How Social Group Membership and Group Size Can Encourage As Well As Inhibit Bystander Intervention. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(6), 1429.
- Levine, M., Prosser, A., Evans, D. ve Reicher, S. (2005). Identity and emergency intervention: how social group membership and inclusiveness of group boundaries shape helping behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(4), 443-453.
- Li, S. X. (2020). Group identity, ingroup favoritism, and discrimination. *Handbook of Labor, Human Resources and Population Economics*, 1-28.
- Liebrand, W. B. (1986). The ubiquity of social values in social dilemmas. *Experimental Studies of Social Dilemmas*, 113, 133.
- Locey, M. L. ve Rachlin, H. (2015). Altruism and anonymity: A behavioral analysis. *Behavioural Processes*, 118, 71-75.

- Lönnqvist, J. E., Leikas, S., Paunonen, S., Nissinen, V. ve Verkasalo, M. (2006). Conformism moderates the relations between values, anticipated regret, and behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(11), 1469-1481.
- Lönnqvist, J. E., Walkowitz, G., Wichardt, P., Lindeman, M. ve Verkasalo, M. (2009). The moderating effect of conformism values on the relations between other personal values, social norms, moral obligation, and single altruistic behaviours. *British Journal of Social Psychology*, 48(3), 525-546.
- Madsen, E. A., Tunney, R. J., Fieldman, G., Plotkin, H. C., Dunbar, R. I., Richardson, J. M. ve Mcfarland, D. (2007). Kinship and altruism: a cross-cultural experimental study. *British Journal of Psychology*, 98(2), 339-359.
- Malhotra, D. K. (2008). (When) are religious people nicer? Religious salience and the 'sunday effect' on pro-social behavior. *HBS Working Paper, Harvard Business School*, 9-66.
- Mallapaty S. (2022). Where did omicron come from? three key theories. *Nature*, 602, 26-28
- Maner, J. K., Luce, C. L., Neuberg, S. L., Cialdini, R. B., Brown, S. ve Sagarin, B. J. (2002). The effects of perspective taking on motivations for helping: Still no evidence for altruism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(11), 1601-1610.
- Masuda, N. (2012). Ingroup favoritism and intergroup cooperation under indirect reciprocity based on group reputation. *Journal of Theoretical Biology*, 311, 8-18.
- Mazar, N., Amir, O. ve Ariely, D. (2008). The dishonesty of honest people: a theory of self-concept maintenance. *Journal Of Marketing Research*, 45(6), 633-644.
- Mcnamara, R. A. ve Henrich, J. (2018). Jesus vs. the ancestors: how specific religious beliefs shape prosociality on yasawa island, fiji. *Religion, Brain & Behavior*, 8(2), 185-204.

- Mesch, D. J., Rooney, P. M., Chin, W. ve Steinberg, K. S. (2002). Race and gender differences in philanthropy: Indiana as a test case. *New Directions for Philanthropic Fundraising*, 2002(37), 65-77.
- Neuberg, S. L., Cialdini, R. B., Brown, S. L., Luce, C., Sagarin, B. J. ve Lewis, B. P. (1997). Does empathy lead to anything more than superficial helping? Comment on Batson et al. (1997). *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(3), 510-516.
- Nistor, L. ve Iluț, P. (2011). Self-transcendence values in Hungary and Romania. A preliminary analysis of benevolence and universalism. *Sociologie Românească*, 9(1), 25-46.
- Norenzayan, A. ve Shariff, A. F. (2008). The origin and evolution of religious prosociality. *Science*, 322, 58–62.
- Nowak, M. A., Tarnita, C. E., Wilson, E. O. (2010). The evolution of eusociality. *Nature*, 466(7310), 1057-1062.
- Nowak, A., Vallacher, R. R. ve Miller, M. E. (2003). Social influence and group dynamics. T. Millon ve M. J. Lerner (Ed.), *Handbook of psychology: Personality and social psychology*, Vol. 5 içinde (383–417). John Wiley ve Sons, Inc.
- Nowakowska, I. (2022). Volunteerism in the last year as a moderator between empathy and altruistic social value orientation: An exploratory study. *Current Issues in Personality Psychology*, 10(1), 10-20.
- Nyeste, B. (2017). *Altruism towards refugees and perceived interpersonal closeness* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Radboud Üniversty.
- Oakes, P. J. ve Turner, J. C. (1980). Social categorization and intergroup behaviour: Does minimal intergroup discrimination make social identity more positive? *European Journal of Social Psychology*, 10(3), 295–301.
- Obaidi, M., Kunst, J. R., Kteily, N., Living under threat: mutual threat perception drives anti-muslim and anti-western hostility in the age of terrorism. *European Journal of Social Psychology*, 48(5), 567-584.

- Thomsen, L. ve Sidanius, J. (2018).
- Oliner, S. P. ve Oliner, P. M. (1988). *The altruistic personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe*. New York: Free Press.
- Onatır, M. (2008). *Öğretmenlerde özgecilik ile değer tercihleri arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yeditepe Üniversitesi.
- Öğünç, P. (2011, Ekim 28). Ne faşizm ne de şuursuzluk doğal afettir. *Radikal*. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/pinar-ogunc/ne-fasizm-ne-de-suursuzluk-dogal-afettir-1067729/>
- Özdemir, Y. ve İlhan, T. (2013). Benlik kurguları ve öznel iyi oluş: Otantik olmanın aracılık rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2), 593-611.
- Özyurt, C. (2021). *Okul psikolojik danışmanlarında zenofobi: özgecilik ve mültecilere karşı duygusal mesafe değişkenlerine göre bir inceleme* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Parra, J. C., Joseph, G. ve Wodon, Q. (2016). Religion and social cooperation: Results from an experiment in Ghana. *The Review of Faith & International Affairs*, 14(3), 65-72.
- Phillips, J.W. (2011). American grace: How religion divides and unites us. *Brigham Young University Studies*, 50(1), 159-163.
- Pınar, Ö. (2020, Şubat 21). Papa Francesco, eşcinsellere medeni birliktelik hakkı verilmesini savundu. *BBCNEWS*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54636807>
- Rand, D. G., Peysakhovich, A., Kraft-Todd, G. T., Newman, G. E., Wurzbacher, O., Nowak, M. A. ve Greene, J. D. (2014). Social heuristics shape intuitive cooperation. *Nature Communications*, 5(1), 1-12.

- Rand, D. G., Dreber, A., Haque, O. S., Kane, R. J., Nowak, M. A. ve Coakley, S. (2014). Religious motivations for cooperation: An experimental investigation using explicit primes. *Religion, Brain & Behavior*, 4(1), 31-48.
- Reicher, S. (2004). The context of social identity: domination, resistance, and change. *Political Psychology*, 25(6), 921-945.
- Rohan, M. J. (2000). A rose by any name? The values construct. *Personality and Social Psychology Review*, 4(3), 255-277.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Free press.
- Rooney, P. M., Mesch, D.J., Chin, W. ve Steinberg, K. S. (2005). The effects of race, gender and survey methodologies on giving in the us. *Economics Letters*, 86, 173-180.
- Ruffle, B. J. ve Sosis, R. H. (2010). Do religious contexts elicit more trust and altruism? An experiment on facebook. An experiment on Facebook. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1566123
- Rushton, J. P. (1980). *Altruism, socialization, and society*. Prentice-Hall.
- Rushton, J. P., Chrisjohn, R. D. ve Fekken, G. C. (1981). The altruistic personality and the self-report altruism scale. *Personality and Individual Differences*, 2(4), 293-302.
- Saroglou, V., Delpierre, V. ve Dernelle, R. (2004). Values and religiosity: A meta-analysis of studies using schwartz's model. *Personality and Individual Differences*, 37(4), 721-734.
- Schwartz, S. H. (1977). Normative influences on altruism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 10, 221-279.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 25, 1-65.
- Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: applying a theory of integrated value systems. C. Seligman, J. M. Olson ve M.

- P. Zanna (Ed.), *The psychology of values: The ontario symposium* içinde (1-24). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Schwartz, S.H. (2005). Basic human values: their content and structure across countries. A. Tamayo ve J.B. Porto (Ed.), *Valores e comportamento nas organizações, [Values and behaviour in organizations]* içinde (21-55). Petrópolis, Brazil: Vozes.
- Schwartz, S. (2006). A theory of cultural value orientations: explication and applications. *Comparative Sociology*, 5(2-3), 137-182.
- Schwartz, S. H. (2007). Value orientations: measurement, antecedents and consequences across nations. *Measuring Attitudes Cross-Nationally: Lessons from the European Social Survey*, 169, 204, London: Sage.
- Schwartz, S. H. (2011). Values: Cultural and individual. F. J. R. Van de Vijver, A. Chasiotis ve S. M. Breugelmans (Ed.), *Fundamental questions in cross-cultural psychology* içinde (463–493). Cambridge University Press.
- Schwartz, S. H. (2012). An overview of the schwartz theory of basic values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2/1, 2307-0919.
- Schwartz, S. H. ve Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(3), 550.
- Schwartz, S. H. ve Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 878.
- Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., Ramos, A., Verkasalo, M. Lööqvist, J.E., Demirutku K., Dirilen-Gümüş, Ö. ve Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 663.

- Schwartz, S. H., Rubel, T. (2005). Sex differences in value priorities: cross-cultural and multimethod studies. *Journal of Personality And Social Psychology*, 89(6), 1010.
- Severy, L. J. (1974). Getting somewhere: Reprise on altruism. *Journal of Social Issues*, 30(2), 199-201.
- Sezen, H. (2021). *Okul öncesi öğretmenlerinin özgecilikleri ile mesleki tatminleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Shariff, A.F., Norenzayan, A. (2007). ve God is watching you: Priming god concepts increases prosocial behavior in an anonymous economic game. *Psychological Science*, 18(9), 803-809.
- Shariff, A. F., Willard, A. K., Andersen, T. ve Norenzayan, A. (2016). Religious priming: A meta-analysis with a focus on prosociality. *Personality and Social Psychology Review*, 20(1), 27-48.
- Sherif, M. (1936). *The psychology of social Norms*. Harper.
- Sherif, M. (1956). Experiments in group conflict. *Scientific American*, 195/5, 54-59.
- Sherif, M. (2015). *Group conflict and co-operation: Their social psychology*. Psychology Press (1966).
- Sherif, M. (2017). *Social interaction: Process and products*. Routledge (1967).
- Sherman, P. W. (1977). Nepotism and the evolution of alarm calls. *Science*, 197(4310), 1246-1253.
- Sidanius, J., Devereux, E. ve Pratto, F. (1992). A comparison of symbolic racism theory and social dominance theory as explanations for racial policy attitudes. *The Journal of Social Psychology*, 132(3), 377-395.
- Sidanius, J. ve Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University Press.

- Sidanius, J., Pratto, F., Van Laar, C. ve Levin, S. (2004). Social dominance theory: Its agenda and method. *Political Psychology*, 25(6), 845-880.
- Simmons, W. O. ve Emanuele, R. (2007). Male-female giving differentials: are women more altruistic?. *Journal of Economic Studies*, Vol. 34(6), 534-550.
- Sober, E. (1988). What is evolutionary altruism?. *Canadian Journal of Philosophy*, 18(1), 75-99.
- Sober, E. ve Wilson, D. S. (1998). *Unto others*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sosis, R. ve Ruffle, B. J. (2003). Religious ritual and cooperation: Testing for a relationship on Israeli religious and secular Kibbutzim. *Current Anthropology*, 44(5), 713-722.
- Souchon, N., Maio, G. R., Hanel, P. H. ve Bardin, B. (2017). Does spontaneous favorability to power (vs. universalism) values predict spontaneous prejudice and discrimination?. *Journal of Personality*, 85(5), 658-674.
- Sparrow, E. P., Swirsky, L. T., Kudus, F. ve Spaniol, J. (2021). Aging and altruism: A meta-analysis. *Psychology and Aging*, 36(1), 49-56.
- Staub, E. ve Vollhardt, J. (2008). Altruism born of suffering: The roots of caring and helping after victimization and other trauma. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78(3), 267-280.
- Stich, S., Doris, J. M. ve Roedder, E. (2010). Altruism. J. M. Doris (Ed.), *The moral psychology handbook* içinde (147–205). Oxford University Press.
- Şanlı, A. G. ve Koç, B. (2019). Her özgeci birey özgeci davranır mı? Otantiklik ve dindarlığın özgecilik üzerindeki rolü. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 4(2), 104-114.
- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13(2), 65-93.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Tajfel, H. (1982). Social psychology if intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33(1), 1-39.
- Tajfel, H. ve Billic, M. (1974). Familiarity and categorization in intergroup behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 10(2), 159-170.
- Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P. ve Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149-178.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (2004). An integrative theory of intergroup conflict. M.J. Hatch ve M. Schultz (Ed.), *Organizational identity: A reader* içinde (56-65). New York: Oxford University Press.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (2005). The social identity theory of intergroup behavior. *Political psychology* içinde (367-390). Psychology Press.
- Tan, J.H. (2006). Religion and social preferences: An experimental study. *Economics Letters* 90, 60–67.
- Taylor, S.E., Peplau, L.A. ve Sears, D.O. (2020). *Sosyal psikoloji*. (A., Dönmez, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi. (Orijinal eserin basım tarihi 2003).
- Toi, M. ve Batson, C. D. (1982). More evidence that empathy is a source of altruistic motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(2), 281-292.
- Tomasello, M. (2018). *İnsan ahlakının doğal tarihi*. (A., Onacak, Çev.). İstanbul (Orijinal eserin basım tarihi 2016).
- Tomasello, M., Melis, A. P., Tennie, C., Wyman, E. ve Herrmann, E. (2012). Two key steps in the evolution of human cooperation: the interdependence hypothesis. *Current Anthropology*, 53(6), 673-692.
- Trivers, R. L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *The Quarterly Review of Biology*, 46(1), 35-57.
- Turner, J. C. (1975). Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 5(1), 1-34.

- Turner, J. C. ve Oakes, P. J. (1986). The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence. *British Journal of Social Psychology*, 25(3), 237-252.
- Uslu, M. (2019). *Hastane çalışanlarında dindarlığın empati ve özgecilik ile ilişkisi üzerine bir araştırma (Konya eğitim araştırma hastanesi örneği)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Van Den Berghe, P. L. (1978). Race and ethnicity: A sociobiological perspective. *Ethnic and Racial Studies*, 1(4), 401-411.
- Vatikan. (2013). Press conference of pope francis during the return flight. https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2013/july/documents/papa-francesco_20130728_gmg-conferenza-stampa.html
- Vlerick, M. (2021). Explaining human altruism. *Synthese*, 199(1), 2395-2413.
- Vollhardt, J. R. ve Staub, E. (2011). Inclusive altruism born of suffering: The relationship between adversity and prosocial attitudes and behavior toward disadvantaged outgroups. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(3), 307.
- Wikipedia, (2020, Aralık 20) Thich quang duc. https://en.wikipedia.org/wiki/Th%C3%ADch_Qu%E1%BA%A3ng_%C4%90%E1%BB%A9c
- Wikipedia, (2021, Şubat 10) Pope francis and homosexuality. https://en.wikipedia.org/wiki/Pope_Francis_and_homosexuality
- Yamagishi, T. Ve Kiyonari, T. (2000). The group as the container of generalized reciprocity. *Social Psychology Quarterly*, 116-132.
- Yamagishi, T. ve Mifune, N. (2008). Does shared group membership promote altruism? fear, greed, and reputation. *Rationality and Society*, 20(1), 5-30.
- Yıldırım, M. ve Topçuoğlu, P. (2016). Özgeciliğin çeşitli demografik değişkenlerle incelenmesi: Sakarya örneği. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 40-53.

- Yıldırım, S. G. ve Demirel, M. (2019). Türk tarihinde değerler ve değerler eğitimi üzerine bir inceleme. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 92-99.
- Yılmaz, O. ve Bahçekapılı, H. G. (2016). Supernatural and secular monitors promote human cooperation only if they remind of punishment. *Evolution and Human Behavior*, 37(1), 79-84.
- Yöntem, M.K. (2013). *Benlik kurguları ve otantikliğin özgecilik üzerindeki yordayıcı gücünün incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Wetherell, G. A., Brandt, M. J. ve Reyna, C. (2013). Discrimination across the ideological divide: The role of value violations and abstract values in discrimination by liberals and conservatives. *Social Psychological and Personality Science*, 4(6), 658-667.
- Whitt, S., Wilson, R. K.: 2007. The Dictator Game, Fairness and Ethnicity in Postwar Bosnia. **American Journal of Political Science**, 51/3, 655-668.
- Whitt, S., Wilson, R. K. ve Mironova, V. (2021). Inter-group contact and out-group altruism after violence. *Journal of Economic Psychology*, 86, 102420.
- Wilkinson, G. S. (1988). Reciprocal altruism in bats and other mammals. *Ethology and Sociobiology*, 9(2-4), 85-100.
- Wilson, D. S. (1997). Altruism and organism: disentangling the themes of multilevel selection theory. *The American Naturalist*, 150(S1), 122-134.
- Wilson, D. S. ve Sober, E. (1994). Reintroducing group selection to the human behavioral sciences. *Behavioral and Brain Sciences*, 17(4), 585-608.
- Zagefka, H., Noor, M., Brown, R., De Moura, G. R. ve Hothrow, T. (2011). Donating to disaster victims: responses to natural and humanly caused events. *European Journal of Social Psychology*, 41(3), 353-363.

EKLER

Ek1. Etik Kurul Onay Belgesi

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU BAŞKANLIĞI

Tarih ve Sayı: 24/06/2020-103616

İlgili makama,
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü Doktora Öğrencisi **Ogeday ÇOKER** "İç-Grup ve Dış-Gruplara Yönelik Özgeciliğin Evrenselcilik ve İyilikseverlik Değer Tiplerine Göre Farklılaşma Dereceleri" başlıklı, 2020/77 dosya numaralı 28.05.2020 tarih ve 23148 sayılı başvurusu ile İ.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'na başvurmuştur. 08.06.2020 tarihinde gerçekleştirilen inceleme sonucunda, adı geçen çalışmada etik açıdan bir sorun olmadığına oybirliği ile karar verilmiştir. Gereğini bilgilerinize saygılarımızla sunarız.

Unvanı / Adı / Soyadı	Kurumu	Araştırma ile ilişki	Karar	e-İmza
Prof. Dr. Naci Tolga SARUÇ (Başkan)	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Çiğdem Börke TUNALI (Başkan Yardımcısı)	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Eray YURTSEVEN (Başkan Yardımcısı)	İstanbul Tıp Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU	İlahiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Yasemin İŞIKTAÇ	Hukuk Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Seyhan NİŞEL	İşletme Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Selim YAZICI	Siyasal Bilgiler Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Rasim İlker GÖKBULUT	Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Enes KABAKCI	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Hanife Özlem SERTEL BERK	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Haluk ZÜLFİKAR	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Şerife Sema KARAKELLE	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Göklem TEKDEMİR YURTDAS	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Bengi PİRİM DÜŞGÖR	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Elif YAVUZ SEVER	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	

Ek2. Birinci Aşama Onam Formu

T.C. İstanbul Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu
BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sizi Ogeday Çoker ve danışmanı Prof. Dr. Sevim Cesur tarafından yürütülen “Schwartz’ın Değer Boyutlarının Bazı Değişkenlere Göre Farklılaşma Dereceleri” başlıklı doktora tezi araştırmasına davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı belirli değer boyutlarını grup düzeyinde incelemektir. Araştırma iki basamaktan oluşmaktadır.

Araştırmanın birinci basamağında sizden 20 dakikanızı ayırmanız istenmektedir. Araştırmanın bu basamağında sizin dışınızda tahminen 1500 kişi katılacaktır. Araştırmanın ikinci basamağında Pamukkale Üniversitesi Psikoloji Laboratuvarında bir deney yapılacaktır. Birinci aşamada ölçeklere vermiş olduğunuz cevaplara göre bazılarımdan araştırmanın, 20 dakika sürecek ikinci aşamasına gelmesi istenecektir. Araştırmanın ikinci aşamasına gelenlere katılım gösterdikleri için bir ücret de verilecektir. İkinci aşamaya (uygun bulunduğumuz takdirde) katılmayı kabul ederseniz aşağıda doldurmanız istenen iletişim bilgilerinin altındaki “Uygun bulunduğum takdirde çalışmanın ikinci aşamasına katılmayı kabul ediyorum” kutucuğunu işaretleyiniz.

Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır.

Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup kişisel bilgileriniz gizli tutulacaktır; ancak verileriniz yayın amacı ile kullanılabilir. İletişim bilgileriniz ise sadece iznimize bağlı olarak ve farklı araştırmacıların sizinle iletişime geçebilmesi için “ortak katılımcı havuzuna” aktarılabilir.

Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya [] e-posta adresinden ve [] numaralı telefondan ulaşabilirsiniz. Araştırma tamamlandığında genel/size özel sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız lütfen araştırmacıya iletiniz.

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları anladım. Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama yukarıda adı belirtilen araştırmacı/araştırmacılar tarafından yapıldı. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı. Kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının:

Adı-Soyadı:

İmzası:

İletişim Bilgileri: e-posta:

Telefon:

İletişim bilgilerimin diğer araştırmacıların benimle iletişime geçebilmesi için “ortak araştırma havuzuna” aktarılmasını; kabul ediyorum kabul etmiyorum (lütfen uygun seçeneği işaretleyiniz)

Uygun bulunduğum takdirde çalışmanın ikinci aşamasına katılmayı kabul ediyorum (Çalışmanın ikinci aşamasına gerektiği takdirde katılmak istiyorsanız lütfen işaretleyiniz).

Ek3. İkinci Aşama Onam Formu

T.C. İstanbul Üniversitesi

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sizi Ogeday Çoker ve danışmanı Prof. Dr. Sevim Cesur tarafından yürütülen “Schwartz’ın Değer Boyutlarının Bazı Değişkenlere Göre Farklılaşma Dereceleri” başlıklı doktora tezi araştırmasının ikinci aşamasına davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı belirli değer boyutlarını grup düzeyinde incelemektir.

Araştırmanın ikinci aşaması olan bu basamakta sizden 20 dakikanızı ayırmanız istenmektedir. Araştırmanın bu aşamasına sizin dışınızda tahminen 120 kişi katılacaktır. Sizlere ortalama 40’ar saniye süren bazı videolar izlettirilecek ve bu videolarla ilgili sorulara cevap vermeniz istenecektir.

Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır.

Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahiptir. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup kişisel bilgileriniz gizli tutulacaktır; ancak verileriniz yayın amacı ile kullanılabilir. İletişim bilgileriniz ise sadece iznimize bağlı olarak ve farklı araştırmacıların sizinle iletişime geçebilmesi için “ortak katılımcı havuzuna” aktarılabilir.

Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya [REDACTED] e posta adresinden ve [REDACTED] numaralı telefondan ulaşabilirsiniz. Araştırma tamamlandığında genel/size özel sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız lütfen araştırmacıya iletiniz.

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları anladım. Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama yukarıda adı belirtilen araştırmacı/araştırmacılar tarafından yapıldı. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı. Kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi. Çalışmanın ikinci aşamasına katıldığım takdirde bana verileceği belirtilen ücretin formun sonunda vereceğim banka hesap numarası/Iban numarasına yatırılacağı bilgisi tarafıma verildi.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının:

Adı-Soyadı:

İmzası:

İletişim Bilgileri: e-posta:

Telefon:

İletişim bilgilerimin diğer araştırmacıların benimle iletişime geçebilmesi için “ortak araştırma havuzuna” aktarılmasını; kabul ediyorum kabul etmiyorum (lütfen uygun seçeneği işaretleyiniz)

Ek5. Özgecılık Ölçeği

ÖZGEÇİLİK ÖLÇEĞİ

Lütfen aşağıdaki ifadelerden her birinin size ne kadar uygun olduğunu sağdaki kutunun içine bir X koyarak gösteriniz.

	Hiçbir zaman	Nadiren	Arada sırada	Sıklıkla	Her zaman
1. Bir yabancıya aracını kardan çıkarması için yardım ederim.					
2. Bir yabancıya yol tarif ederim.					
3. Bir yabancınn parasını bozarım.					
4. Bir hayır içi için para yardımında bulunurum.					
5. İhtiyacı olan ya da benden isteyen bir yabancıya para veririm.					
6. Bir hayır içi için eşiya ya da giysi bağışlarım.					
7. Bir hayır içi için gönüllü olarak çalışırım.					
8. Kan bağışlarım.					
9. Bir yabancıya eşiyelerini taşımada yardım ederim. (ör., kitap, koli vb.)					
10. Bir yabancı için asansörün kapısını açık tutarak bekletirim.					
11. Bir sırada (ör., fotokopi makinesi, market vs.) başkasının önüme geçmesine izin veririm.					
12. Bir yabancıyı arabamla bir yere götürürüm.					
13. Bir bankada ya da markette satış sorumlusu benden daha az ücret aldığında onu uyarırım.					
14. İyi tanımadığım bir komşuma benim için değeri olan bir şeyi ödünç veririm (ör., tabak, araç gereç vs.).					
15. Hayır içi için satılan kart vb. ürünleri iyi bir neden için olduğu düşünceyiyle satın alırım.					
16. Ondan iyi olduğum konularda çok da yakın olmadığım bir okul arkadaşıma ödevini yapmasına yardım ederim.					
17. Benden istemese bile komşumun evcil hayvanına ya da çocuğuna karşılık beklemeden bakıveririm.					
18. Yaşlı ya da engelli bir yabancıya caddeyi karşıdan karşıya geçmesi için yardım teklif ederim.					
19. Otobüs ya da metroda ayakta duran bir yabancıya yerimi vermeyi teklif ederim.					
20. Bir tanıdığa evini taşımada yardım ederim.					

Ek6. Portre Değerler Ölçeği

PORTRE DEĞERLER ÖLÇEĞİ

Burada farklı insanları kısaca tarif etmekteyiz. Lütfen her bir tarifi okuyunuz ve o kişinin size ne kadar benzeyip benzemediği hakkında düşününüz. Tarif edilen kişinin size ne kadar benzediğini sağdaki kutunun içine bir X koyarak gösteriniz.

	Bana hiç benzemiyor	Bana benzemiyor	Bana çok az benziyor	Bana az benziyor	Bana benziyor	Bana çok benziyor
1. Görüşlerini bağımsızca oluşturmak onun için önemlidir.						
2. Ülkesinin güvenli ve istikrarlı olması onun için önemlidir.						
3. İyi zaman geçirmek onun için önemlidir.						
4. Başkalarının keyfini kaçırmaktan kaçınmak onun için önemlidir.						
5. Toplumdaki zayıf ve savunmasız insanların korunması onun için önemlidir.						
6. İnsanların, onun yapmaları gerektiğini söylediği şeyleri yapması onun için önemlidir.						
7. Başka insanlardan daha fazlasını hak ettiğini asla düşünmemek onun için önemlidir.						
8. Doğayı korumak onun için önemlidir.						
9. Hiç kimsenin onu asla utandırmaması onun için önemlidir.						
10. Her zaman yapacak farklı şeyler aramak onun için önemlidir.						
11. Yakın olduğu insanlara bakmak onun için önemlidir.						
12. Paranın getirebileceği güce sahip olmak onun için önemlidir.						
13. Hastalıktan kaçınmak ve sağlığını korumak onun için çok önemlidir.						
14. Her türden insana ve gruba karşı hoşgörülü olmak onun için önemlidir.						
15. Kuralları veya düzenlemeleri asla ihlal etmemek onun için önemlidir.						
16. Yaşamıyla ilgili kararlarını kendisinin vermesi onun için önemlidir.						
17. Hayatta emellerinin olması onun için önemlidir.						
18. Geleneksel değerleri ve düşünme biçimlerini sürdürmek onun için önemlidir.						
19. Tanıdığı insanların ona tamamen güvenmesi onun için önemlidir.						
20. Varlıklı olmak onun için önemlidir.						
21. Doğayı savunmak için etkinliklerde rol almak onun için önemlidir.						

22. Başkalarını asla rahatsız etmemek onun için önemlidir.						
23. Kendi fikirlerini geliştirmek onun için önemlidir.						
24. Toplumdaki imajını korumak onun için önemlidir.						
25. Sevdiği insanlara yardım etmek onun için çok önemlidir.						
26. Kişisel olarak koruma altında ve güvende olmak onun için önemlidir.						
27. Başkalarının sırtını yaslayabileceği ve güvenilir bir arkadaş olmak onun için önemlidir.						
28. Hayatı heyecanlı hale getiren riskler almak onun için önemlidir.						
29. İnsanlara kendisinin istediklerini yaptıracak güce sahip olmak onun için önemlidir.						
30. Yapacaklarını kendisinin bağımsızca planlaması onun için önemlidir.						
31. Hiç kimse izlemiyorken bile kurallara uymak onun için önemlidir.						
32. Çok başarılı olmak onun için önemlidir.						
33. Ailesinin geleneklerine veya bir dinin geleneklerine uymak onun için önemlidir.						
34. Kendisinden farklı insanları dinlemek ve anlamak onun için önemlidir.						
35. Devletin güçlü olması ve vatandaşlarını savunabilmesi onun için önemlidir.						
36. Hayattaki zevklerin tadını çıkarmak onun için önemlidir.						
37. Dünyadaki herkesin hayatta eşit fırsatlara sahip olması onun için önemlidir.						
38. Alçakgönüllü olmak onun için önemlidir.						
39. Bir şeyleri kendisinin düşünerek anlaması onun için önemlidir.						
40. Kendi kültürünün geleneksel uygulamalarına hürmet etmek onun için önemlidir.						
41. Başkalarına ne yapacaklarını söyleyen kişi olmak onun için önemlidir.						
42. Bütün kanunlara itaat etmek onun için önemlidir.						
43. Her türden yeni deneyim sahibi olmak onun için önemlidir.						
44. Varlıklı olduğunu gösteren pahalı şeyler edinmek onun için önemlidir.						
45. Doğal çevreyi yok olmaktan veya kirlenmekten korumak onun için önemlidir.						
46. Eğlenmek için hiçbir fırsatı kaçırmamak onun için önemlidir.						
47. Sevdiklerinin her ihtiyacıyla ilgilenmek onun için önemlidir.						

48. İnsanların onun başardıklarının farkına varması onun için önemlidir.						
49. Asla aşağılanmamak onun için önemlidir.						
50. Ülkesinin kendi kendini bütün tehditlere karşı koruması onun için önemlidir.						
51. Başka insanları asla kızdırmamak onun için önemlidir.						
52. Herkesin, tanımadığı insanların bile, adil muamele görmesi onun için önemlidir.						
53. Tehlikeli olan her şeyden kaçınmak onun için önemlidir.						
54. Sahip olduklarıyla tatmin olmak ve daha fazlasını istememek onun için önemlidir.						
55. Bütün arkadaşlarının ve ailesinin ona tamamen güvenebilmesi onun için önemlidir.						
56. Yapacaklarını kendisinin seçmekte özgür olması onun için önemlidir.						
57. Onlarla aynı fikirde olmadığında bile insanları kabullenmek onun için önemlidir.						

Ek7. Para Bağış Formu

No:

Araştırılan konu çerçevesinde, Ogeday ÇOKER tarafından araştırmasında veri toplanan katılımcılara ve araştırmada kullanılan materyallerin sahiplerine verilmek üzere belirli miktarda bir ödenek verilmesi uygun görölmüştür.

Araştırma desteği çerçevesinde, videolarda izlediğiniz, görüntülerinin kullanılmasına izin veren ihtiyaç sahibi bu öğrencilere ulaştırılması amacıyla bir maddi yardım havuzu oluşturmuştur. Bu yardımın toplumsal sorumluluk farkındalığını arttırması amacıyla kurumsal düzeyde tutulmaması planlanmıştır. Bu amaçla araştırma fonunun doğrudan ihtiyaç sahibi bu öğrencilere yapılması yerine katılımcıların yaptıkları yardıma güçlü bir destek verileceği bir düzenek inşa edilmiştir.

Bu çerçevede, siz de izlemiş olduğunuz videodaki kişi veya kişilere bu çalışmaya katılmış olduğunuz için tarafınıza ödenecek ücretten tek seferlik bir yardımda bulunabilirsiniz. Proje desteği çerçevesinde, siz katılımcılardan gelen yardım miktarını 3(üç) katına çıkararak ihtiyaç sahibi kişilerin yardım havuzuna eklenmesi sağlanacaktır. Her bir öğrencinin kendi havuzunda toplanan para, araştırma sona erdiğinde üniversitenin burs birimi vasıtasıyla toplu bir şekilde kendilerine iletilecektir.

Öğrencilere, yardımların bu çalışmaya denek olarak katılan, siz katılımcıların desteği sayesinde yapıldığı bilgisi verilecek, bunun dışında hiçbir bilgi paylaşılmayacaktır. Yardımda bulunduğunuz miktar, size ödenecek 50 TL'den düşülecek ve geriye kalan miktar tüm araştırmanın bitiminde sizlere elden ödenecek veya dilerseñiz belirteceğiniz hesap numarasına yatırılacaktır.

Yardımda bulunmak istiyorsanız lütfen öğrencinin/öğrencilerin karşısına yardımda bulunmak istediğiniz miktarı belirtiniz.

Öğrenci 1	Öğrenci 2
Öğrenci 3	Öğrenci 4
Öğrenci 5	Öğrenci 6

Yapılan bu araştırma çerçevesinde yukarıda belirtmiş olduğum miktarda yardımın ilgili kişi/kişilere iletmesini onaylıyorum.

İmza:

ÖZGEÇMİŞ

Unvan: Uzman Psikolog

Eğitim Bilgileri

- Yüksek Lisans (2007-2015), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji ABD (Tez Adı: Pornografiye Yönelik Tutumların, Toplumsal Cinsiyet Roller ve Demografik Değişkenlerle İlişkisi)
- Lisans (2001-2007), Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü

İş Denevimi

- Psikolog (2011-2013), Kocaeli Sağlık Müdürlüğü Ruh Sağlığı Şubesi
- Araştırma Görevlisi (2013-2013), Pamukkale Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Psikoloji Bölümü/Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı
- Araştırma Görevlisi (2013-2016), İstanbul Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Psikoloji Bölümü/Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı
- Araştırma Görevlisi (2016-2017), Pamukkale Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Psikoloji Bölümü/Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı
- Araştırma Görevlisi (2017-2017), İstanbul Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Psikoloji Bölümü/Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı
- Araştırma Görevlisi (2017-günümüz), Pamukkale Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Psikoloji Bölümü/Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitaplarında Basılan

Bildiriler

- Çoker, O., Çoker Ç., Nebioğlu, G. ve Azak, Y. (2017). Lise Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet ve Barış. *Toplumsal Cinsiyet ve Barış Konferansı 2017*
- Çoker, Ç., Nebioğlu, G., Çoker, O., Azak, Y. (2016). Nationalist and gender discourse in textbooks of highschool education in Turkey. *5th International Conference of the Group for Social Engagement Studies: Politics of Enmity: Can Nation Ever Be Emancipatory?*, 53-53.

- Aydemir, A., Çoker, O., Gündüz, T. ve Nebioğlu, G. (2014). Bir Kültürel Pratik: Askere Uğurlama Törenlerinin Erkeklerce İnşası. *1. Uluslararası Erkekler ve Erkeklikler Sempozyumu*, 42-42.

Ulusal Bilimsel Toplantılarda Sunulan Ve Bildiri Kitaplarında Basılan Bildiriler

- Çoker O. (2021). Değerler ve Kimlik Aidiyetlerinin Özgeci Davranış Üzerindeki Etkileri. *Sosyal Psikolojide Ahlak Çalışmaları Ulusal Sempozyumu*, 23-31.
- Çoker, O. (2016). Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumların Pornografiye Yönelik Tutumlar Üzerindeki Etkileri. *I. Sosyal Psikoloji Kongresi*, 13-13.
- Nebioğlu G., Çoker O., Azak Y. ve Çoker Ç., (2016). Ortaöğretim Ders Kitaplarında Militarizm ve Barış. *V. Eleştirel Psikoloji Sempozyumu*, 14-14.
- Çoker, O. (2015). Pornografiye Yönelik Tutumların, Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Erkeklerle Yönelik Düşmanca Tutumlar ile İlişkisi. *Erkek[lik]ler Sempozyumu*, 58-58.
- Çoker, O. (2014). Psikologların Ötenaziye Kavramsallaştırma Zeminleri. *18. Ulusal Psikoloji Kongresi*, 63-64.

Yazılan Ulusal/Uluslararası Kitaplardaki Bölümler

- Türkan B. N. ve Çoker O. (2021). Zihin ve sosyal birey perspektifinden manipülasyon. O. Çalışkan (Ed.), *Çarpıtılmış gerçekliğin inşası cilt 1-medya ve iletişim mesleklerinde manipülasyon* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Balım, S. ve Çoker, O., (2019). Konuşmanın kişiler arası sonuçları: izlenim yönetimi ve kişi algısı. G. Tekdemir (Çev. Ed.) *Sosyal eylem olarak dil: sosyal psikoloji ve dil kullanımı* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çoker, O., (2018). Evrimsel teoriler. G. Yurtdaş Tekdemir, Ç. Çoker ve S. Cesur (Çev. Ed.), *Sosyal psikolojide kuram ve açıklama* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Alparslan, B., Yılmaz, O., Tepe, B., Erdoğan, Ç. ve Çoker, O. (2017). Temel ahlak ölçümleri. S. Cesur, Ç. Erdoğan, B. Tepe, A. Bayad ve O. Yılmaz (Ed.), *Sosyal psikolojide değerler ve ahlak: kuramlar ve ölçekler* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erdoğan, Ç., Çoker, O., Nebioğlu, G. ve Ekici, H. (2017). B., Yılmaz, O., Tepe, B., Erdoğan, Ç. ve Çoker, O. (2017). Kurumsal ilişki ölçümleri. S. Cesur, Ç. Erdoğan,

B. Tepe, A. Bayad ve O. Yılmaz (Ed.), *Sosyal psikolojide değerler ve ahlak: kuramlar ve ölçekler* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.

- Cesur, S., Ekici, H., Çoker, O. ve Sayraç, N. (2017) Ahlaki muhakeme temelli ölçümler. S. Cesur, Ç. Erdoğan, B. Tepe, A. Bayad ve O. Yılmaz (Ed.), *Sosyal psikolojide değerler ve ahlak: kuramlar ve ölçekler* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.

- Çoker, O. (2016). İtaat: Milgram'ın şok deneylerini yeniden değerlendirmek. Ç. Çoker, G. Tekdemir Yurtdaş ve S. Cesur (Çev. Ed.), *Sosyal psikoloji klasik çalışmalarını yeniden değerlendirmek* içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.

Ulusal Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

- Çoker, O. ve Cesur, S. (2021). Toplumsal cinsiyet rolleri ve erkeklere yönelik düşmanca tutumların pornografiye yönelik tutumlar üzerindeki etkileri. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(4), 273-294., Doi: 10.26677/TR1010.2021.707.

Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

- Bago, B., Kovacs, M., Protzko, ..., Çoker, O., ... ve Matibag, C. J. (2022). Situational factors shape moral judgements in the trolley dilemma in Eastern, Southern and Western countries in a culturally diverse sample. *Nature human behaviour*, 1-16, Doi: 10.1038/s41562-022-01319-5.